

Дем'ян Я. Ю.

АГРАРНА СФЕРА ЗАКАРПАТТЯ:

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ДЕМ'ЯН Я.Ю.

**АГРАРНА СФЕРА ЗАКАРПАТТЯ:
ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

Мукачево 2017

УДК 330.142.21:631.152

Д 30

Рекомендовано до друку Вченою радою Мукачівського державного університету (Протокол №5 від 11 липня 2017 року)

Рецензенти:

Пріб К.А. - доктор економічних наук, професор, Державна служба зайнятості України.

Готра В.В. - доктор економічних наук, доцент, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Дем`ян Я.Ю.

Д 30 Аграрна сфера Закарпаття: інвестиційне забезпечення сталого розвитку: монографія/Я.Ю. Дем`ян.-Мукачево: РВВ МДУ, 2017.-202 с.

ISBN 978-617-7495-12-2

У монографічному дослідженні висвітлюються актуальні теоретичні і практичні питання інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери. Автор аналізує динаміку соціально – економічних процесів в аграрній сфері Закарпаття, оцінює вплив інвестицій на тенденції її розвитку.

Значну увагу приділено удосконаленню системи стратегічних інвестиційних пріоритетів у досліджуваній сфері, механізму інвестиційного забезпечення її сталого розвитку.

Для фахівців з питань розвитку аграрної сфери, економістів – аграріїв, а також широкого загалу тих, хто цікавиться питаннями залучення інвестицій в аграрний сектор.

УДК 330.142.21:631.152

ISBN 978-617-7495-12-2

© Я.Ю. Дем`ян, 2017

© Мукачівський державний університет, 2017

ЗМІСТ

	стор.
ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ	7
1.1. Концептуальні підходи до тлумачення поняття «сталий розвиток»	7
1.2. Інвестиційне забезпечення як ключовий чинник розвитку.....	25
1.3. Оцінювання інвестиційного забезпечення та сталості розвитку аграрної сфери.....	39
Список бібліографічних посилань.....	53
РОЗДІЛ 2. СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТТЯ	70
2.1. Умови розвитку аграрної сфери Закарпаття	70
2.2. Сучасний стан інвестиційного забезпечення аграрної сфери Закарпаття	81
2.3. Оцінювання сталості розвитку аграрної сфери Закарпаття на основі інвестиційного забезпечення.....	101
Список бібліографічних посилань.....	123
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТТЯ	126
3.1. Прогнозування інвестиційних потоків та визначення потреби в інвестиційних ресурсах на перспективу.....	126
3.2. Формування системи стратегічних інвестиційних пріоритетів.....	139
3.3. Механізм інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери.....	154
Список бібліографічних посилань	174
ВИСНОВКИ	177
ДОДАТКИ	183

Передмова

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку аграрної сфери нині ускладнюється недостатніми обсягами інвестицій, певними обмеженнями щодо джерел їх залучення, неузгодженістю інвестиційних потоків з потребами товаровиробників, невідповідністю високотехнологічним світовим стандартам. З огляду на це пошук шляхів вирішення проблеми інвестиційного забезпечення розвитку аграрної сфери є важливим завданням сучасної економічної науки. Саме тому тема монографічного дослідження є актуальною і має високу практичну значимість.

Дослідження автора ґрунтується на вивченні й узагальненні теоретико-методичних засад інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери, критичному аналізі та творчому переосмисленні напрацювань значної когорти вітчизняних і зарубіжних учених економістів. Значну увагу у монографії приділено практичним аспектам інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери Закарпаття.

У першому розділі книги автор досліджує економічну сутність і складові сталого розвитку, обґрунтовує роль інвестицій як ключового чинника соціально-економічних процесів, досліджує концептуальні підходи до оцінювання інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери.

Зокрема, детально розглядається система індикаторів аналізу економічної, екологічної та соціальної складових розвитку. На думку автора, у цій системі важливе місце має посісти запропонований у дослідженні інтегральний індекс розвитку сільських населених пунктів, який включає оцінку забезпеченості сільського населення основними елементами благоустрою територій та обладнання житлового фонду. Додатковим індикатором оцінювання слугуватиме модифікований індекс розвитку сільських населених пунктів, що включає також оцінку забезпеченості сільських мешканців послугами та об'єктами соціальної сфери й інфраструктури.

Аналізуючи у другому розділі тенденції розвитку аграрної сфери Закарпаття та стан її інвестиційного забезпечення, автор глибоко обґрунтовує думку про те, що сталість розвитку значною мірою залежить від структури виробництва, погодно-кліматичних особливостей та рельєфу місцевості, ризиків природних катаклізмів тощо. Цікаво, що рослинницькі галузі в області у середньому менш

сталі (рівень сталості 61,3%), ніж тваринницькі (81,7%). Закарпаття характеризується вертикальною зональністю розміщення земель сільськогосподарського призначення. Низинна зона, що традиційно вирізнялася високим природним потенціалом розвитку, нині поступово втрачає його через обмеженість водних ресурсів та періодичні посухи та повені. Натомість у горах клімат пом'якшується, а наслідки повеней менш руйнівні, що приводить до зростання природного потенціалу гірської та передгірної зон та уможливорює поступове розширення асортименту аграрних продуктів і видів діяльності. Різняться також рівень сталості розвитку природно-кліматичних зон, що пояснюється спільною взаємодією природних та господарських чинників зокрема спеціалізації. Виявлені зональні особливості обумовлюють, на думку автора, потребу диференційованого підходу до формування і реалізації політики інвестиційного забезпечення сталого розвитку. Такий підхід пропонується поширити на всю аграрну сферу України, яка також вирізняється значною зональністю та відмінностями умов господарювання.

У третьому розділі роботи автор обґрунтовує свій погляд на стратегічні інвестиційні пріоритети в аграрній сфері Закарпаття, серед яких – вирощування екологічно чистих продуктів харчування, плодів, овочів, картоплі, кукурудзи на зерно, виробництво молока і молочних продуктів, м'яса, кормів, вівчарство, сироваріння, виноробство, рибне господарство, виробництво меду. На сільських територіях доцільно розвивати переробку сільськогосподарської сировини, зелений туризм, етнокультурні фестивалі, народні промисли, деревообробку та виробництво будівельних матеріалів.

Узагальнюючи викладене вище, висловлюю впевненість, що положення і практичні рекомендації автора монографічного дослідження стануть у нагоді всім причетним до формування політики сталого розвитку аграрної сфери Закарпаття і України загалом, знайдуть практичне застосування у роботі державних органів влади та місцевого самоврядування, громадських організацій і підприємств.

А.В. Балян,
доктор економічних наук,
професор, академік НААН України,
віце –президент НААН України

ВСТУПНЕ СЛОВО

Сталий розвиток аграрної сфери є основою для забезпечення продовольчої та національної безпеки держави, розвитку інших галузей та сфер економіки, активізації українських аграрних товаровиробників на світових ринках, а також вирішення низки соціально-економічних проблем життя сільського населення. Для Закарпаття, що вирізняється унікальними географічними й природними умовами, де майже дві третини населення проживає в сільській місцевості, розвиток аграрної сфери має особливе значення й може стати дієвим важелем економічного, соціокультурного й демографічного відродження. Досягнення сталих тенденцій такого розвитку потребує поживлення інвестиційних процесів за рахунок усіх джерел фінансування та посилення інвестиційної активності суб'єктів господарювання. Тому пошук шляхів забезпечення сталого розвитку аграрної сфери слід починати з вирішення проблеми інвестиційного забезпечення, що стало важливим завданням сучасної економічної науки.

Різноманітні аспекти соціально-економічного розвитку національного господарства, зокрема й аграрної сфери, висвітлені у працях багатьох науковців, однак, незважаючи на ґрунтовні теоретико-методологічні напрацювання та значну кількість досліджень з проблем функціонування й розвитку аграрних процесів на засадах поживлення інвестиційної активності, питання щодо визначення стратегічних інвестиційних пріоритетів і створення ефективного механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери залишаються актуальними та потребують поглибленого вивчення у теоретичному, методичному і практичному аспектах.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЗАСАДИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

1.1. Концептуальні підходи до тлумачення поняття «сталий розвиток»

Для наукової думки вивчення проблеми економічного розвитку стало важливим напрямом досліджень ще два з половиною століття тому. За цей час науковці різних країн та економічних шкіл висунули багато теорій і концепцій, на підставі яких намагалися пояснити природу, рушійні сили та механізми розвитку економічних систем – світової економіки, національного господарства окремих країн, економіки регіонів, галузей, корпорацій, домогосподарств тощо.

Ще А. Сміт у своїй наріжній праці – «Дослідження про природу і причини багатства народів» [1] у 1776 р. дослідив феномен розвитку господарства європейських держав упродовж півтора тисячоліття, починаючи від часу занепаду та остаточної руйнації Римської імперії. В якості рушійних сил розвитку видатний економіст і філософ розумів наявність «абсолютних переваг» держав та механізм функціонування вільного ринку («невидимої руки»). Пізніше Д. Рікардо розвинув положення А. Сміта через призму теорії «порівняльних переваг» [2].

Започаткувавши вивчення економічного розвитку, політекономі-класики зосередили увагу на інших важливих аспектах функціонування світового господарства, проте не змогли розкрити все розмаїття природи і механізми забезпечення розвитку. Тому означений феномен став предметом дослідження наступних поколінь науковців.

Одним з перших цілісну теорію економічного розвитку запропонував К. Маркс [3], який вказав на його циклічну природу, спіралеподібний тип перебігу, а також пов'язав механізм реалізації з прагненням власників предметів і засобів праці до подальшого збагачення та антагонізмом інтересів працівників і капіталістів. Проте теорія К. Маркса, доволі коректно пояснюючи причини виникнення криз і періодів занепаду, не змогла цілковито і логічно розкрити рушійні сили саме висхідних фаз економічної динаміки,

які, власне, і є ключовими складовими розвитку.

Науковою думкою сформульовано й інші численні концепції і наукові підходи, в межах яких зроблено спробу пояснити феномен розвитку [4–5] і які згодом стали основою для збалансування економічних інтересів [6], створення основ управління національним господарством [7] та регулювання економічних процесів [8].

Серед цілісних теорій розвитку доречно виділити перш за все дослідження Й. Шумпетера [9]. Саме він вперше показав принципову відмінність та виокремив поняття «зростання» і «розвитку», пов'язав перше з кількісними змінами функціонування економічної системи, а друге – з якісними перетвореннями та впровадженням інновацій. Науковець розкрив внутрішню природу розвитку, пояснив його циклічність та визначив ключові детермінанти – підприємницьку ініціативу та перебіг науково-технічного прогресу. У такий спосіб підходи Й. Шумпетера утворили підґрунтя сучасних наукових досліджень феномену економічного розвитку.

Аналізуючи наукові здобутки Й. Шумпетера та інших науковців [3–9], що присвятили дослідження феномену економічного розвитку, можемо зробити певні принципові узагальнення.

По-перше, життя економічної системи можна представити як динамічний хвилеподібний процес (рис. 1.1), що у своєму перебігу зазнає періодичної зміни різних фаз:

- 1 фаза – стабільного функціонування;
- 2 фаза – порушення стабільності та виникнення кризи;
- 3 фаза – занепаду економічних процесів з повною чи частковою руйнацією принципів і правил функціонування економічної системи у 1-й динамічній фазі;
- 4 фаза – зародження нових засад життєдіяльності системи у перспективі;
- 5 фаза – розвитку економічної системи на оновлених засадах у межах економічного циклу;
- 6 фаза – подальшого економічного зростання з поступовим переходом до стабільного функціонування (тобто перехід до 1-ї фази економічної динаміки в межах нового циклу і подальшим повторенням усіх інших фаз).

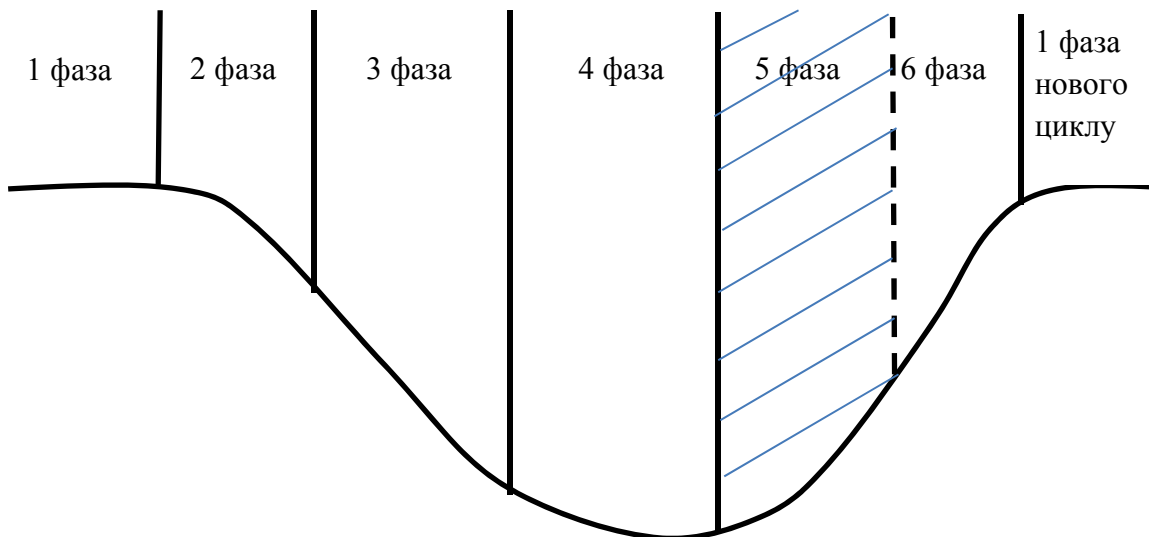

Рис. 1.1. Перебіг фаз економічного циклу з виділенням фази розвитку

Джерело: побудовано автором на основі узагальнення наукових джерел [3–5, 7–9]

По-друге, незважаючи на те, що розвиток було віднесено лише до п'ятої фази економічної динаміки, саме ця фаза є ключовою і відіграє найважливішу роль в усьому економічному циклі. Адже саме від фази розвитку залежить, наскільки повно будуть використані створені на попередній фазі можливості для життєдіяльності економічної системи (за Й. Шумпетером – впроваджені у життя інновації) та наскільки значними і тривалими будуть дві наступні фази – зростання і стабільного функціонування.

По-третє, п'ята і шоста фази економічної динаміки (розвиток і зростання) настільки тісно пов'язані одна з одною, що зазвичай частково поєднуються у часі. Більше того, вони неспроможні існувати виокремлено, адже розвиток стає поживним ґрунтом зростання, а зростання – логічним результатом розвитку. Такий тісний зв'язок розвитку і зростання веде до змішування цих понять у науковій літературі, в тому числі й при численних спробах тлумачення обох наукових дефініцій. Навіть аналізувати і оцінювати процеси зростання і розвитку подеколи доцільно на підставі одних і тих самих показників. Проте домінуючою нині є думка, заснована на напрацюваннях Й. Шумпетера, згідно з якою розвиток являє собою якісні, а зростання – переважно кількісні зміни в житті та діяльності економічної системи.

По-четверте, потрібно вирізнити розвиток у межах економічного циклу і розвиток як загальний тренд життєдіяльності економічної

системи. Адже перебіг чергового циклу – це не механічне повторення динамічних фаз, а їх виникнення на якісно новому щаблі функціонування економічної системи. Формується загальний тренд розвитку, який М. Кондратьєв свого часу називав «віковим трендом» [10, с. 57–61]. Таким чином, розвиток у межах економічного циклу «розгойдує» динаміку та приводить до загального економічного розвитку (рис. 1.2). Ці два види розвитку нерозривно пов'язані.

По-п'яте, оскільки стабільним (сталим) за наведеною вище послідовністю зміни фаз динамічного процесу може бути перш за все звичайне функціонування, то виникає питання щодо правомірності застосування терміну «сталість» стосовно поняття «розвиток», адже, на перший погляд, одне суперечить іншому. Такої думки, зокрема, дотримується Е. Коротков [11, с. 8]. Проте вона є доволі спірною. Сталість стосовно розвитку означає повну, планомірну та поступову реалізацію усіх чинників, що забезпечать якісні зміни умов життєдіяльності економічної системи. Поняття «сталості економічного розвитку» набуло широкого визнання і поширення в науковій літературі. Його, в тому числі й щодо аграрної сфери, розглядають у своїх працях І. Воробйов [12], З. Герасимів [13], Л. Забуранна [14], С. Ковальчук та Л. Муляр [15], О. Панков [16], М. та О. Талавирия [17–18], О. Попова [19], В. Прадун [20], О. Роздайбіда [21], О. Фурдичко [22], В. Чемерис та В. Душка [23], О. Червінський-Івашура [24], О. Шубравська [25] та інші вчені [26–27].

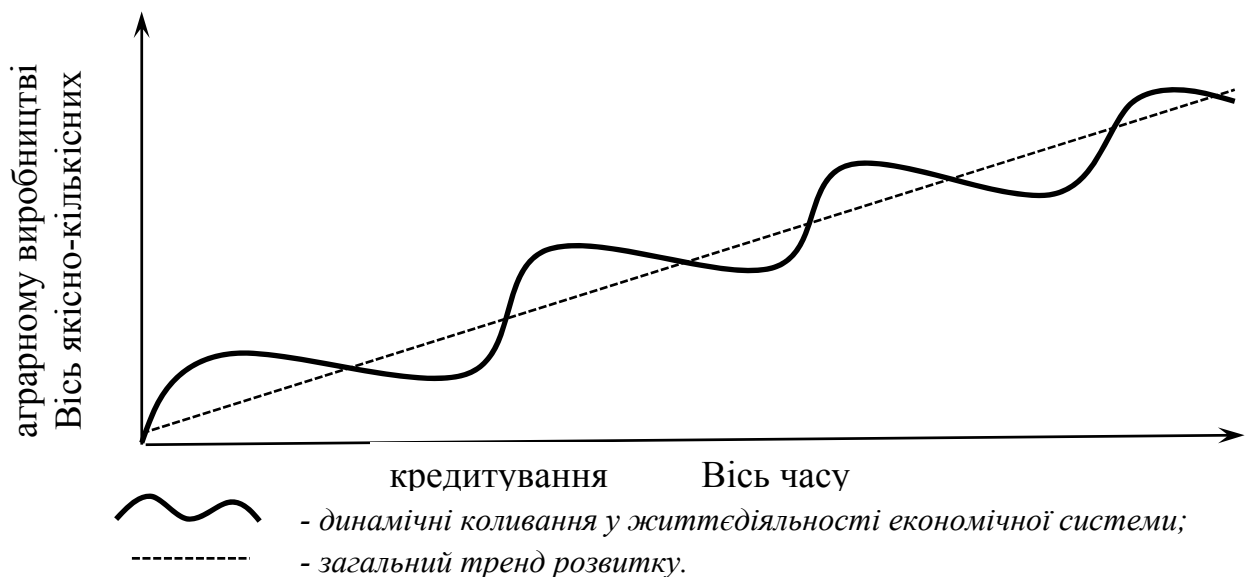

Рис. 1.2. Формування загального тренду розвитку економічної системи

Джерело: побудовано автором на основі узагальнення наукових джерел [3, 9–10]

Поняття «сталості» активно застосовують у різних галузях знань, проте започаткувалося воно у точних науках – фізиці, математиці, механіці, кібернетиці тощо, звідки потрапило до економічних дисциплін [28–29]. При цьому за результатами аналізу літературних джерел [12–29] з'ясовано, що в економічній науці різні автори подеколи розділяють, а подеколи ототожнюють поняття «сталість» і «стійкість». Проте стосовно економічного розвитку зазвичай під обома зазначеними дефініціями розуміють ідентичне явище та використовують при цьому термін «сталість».

У математиці, фізиці й хімії проблема сталості розглядається при вивченні збуреного руху деякої точки у фазовому просторі у разі, коли ззовні діють чинники, що порушують рівноважний стан системи. Так, у математиці стійкий стан деякої системи визначається незмінністю точок координат, а в механіці – за поверненням системи до стану рівноваги після примусового відхилення. У кібернетиці сталість ототожнюється з «незмінюваністю» та пов'язується з ідеєю інваріантності [30–31].

Теорія сталості соціально-економічних систем стала провідною догмою кібернетики, теорії систем й інших сфер наукового пізнання. «Сталість – одна з динамічних характеристик економічної системи, і є здатністю повертатись у попередній чи близький до нього визначений режим після виходу з нього в результаті якої-небудь взаємодії» [28].

Узагальнюючи вищевикладене, потрібно відзначити, що стосовно різних, перш за все економічних систем, сталість доцільно розглядати як внутрішню властивість системи, що проявляється спроможністю опору до збурюючих зовнішніх впливів. Сталість – це здатність системи при відхиленнях від зрівноваженого стану чи від чітко окресленої траєкторії руху повертатися до такого зрівноваженого чи близького до нього стану або знову набувати втрачений вектор руху. Якщо система нестійка, то вона при зовнішніх збуреннях неспроможна повернутися у зрівноважений стан або її рух вирізнятиметься значною амплітудою коливань чи відхиленнями від початкової траєкторії.

Для цілкового усвідомлення дефініції «сталий розвиток» стосовно економічних систем необхідно усвідомити ще одну її важливу характеристику. Задля цього доцільно звернутися до категорії «сталості» у біології та медицині, де вона унаочнюється у понятті «гомеостаз». Гомеостаз – це здатність відкритої системи

зберігати сталість свого внутрішнього стану завдяки скоординованим реакціям, спрямованим на підтримування динамічної рівноваги. Це прагнення системи відтворювати себе, відновлювати втрачену рівновагу, долати спротив зовнішнього середовища [32]. В біологічних науках – це постійність внутрішнього середовища і фізіологічних функцій організму, їхня повна незмінність. На противагу цьому в економіці сталість зовсім не означає перманентне підтримування зрівноваженого стану або рух за визначеною траєкторією без будь-яких коливань. Тут сталість – це перебування у певному діапазоні з можливістю динамічних коливань, амплітуда яких дозволяє повертатися до зрівноваженого стану. Ця особливість має значення не стільки для розвитку як фази економічного циклу, скільки для розвитку як загального тренду життєдіяльності економічної системи, за якого спостерігаються циклічні коливання економічної динаміки. Наочно вказана особливість була показана вище на рис. 1.2.

У зв'язку з цим становить інтерес концепція сталості І. П. Бойко, згідно з якою сталість – це характеристика виробничого процесу, який не залежить від рівня аналізованого показника чи швидкості його зміни. Адже виробництво якого-небудь продукту може бути сталим, але недостатнім для задоволення потреб, та навпаки, виробництво продукту може не бути сталим, характеризуватися великими перепадами, хоч потреби й будуть задовольнятися за рахунок запасів, імпорту тощо. Під нестійкістю деякого економічного процесу потрібно розуміти наявність постійно повторюваних позитивних та негативних випадкових відхилень показника, що використовується для вимірювання рівня процесу, від його нормальної величини. Нормальний рівень, у свою чергу, це рівень, визначений для даного моменту часу у відповідності з відомими законами процесу чи шляхом екстраполяції тенденцій, що склалися [29].

Вивчення проблеми розвитку набуло поширення в науковій літературі. Наприкінці ХХ століття навіть виникла «концепція розвитку системи природа-суспільство», яка об'єднала в єдине ціле дві дефініції: сталість та розвиток. Нині ця концепція має назву «стійкого сталого розвитку (sustainable development)». Перспективи людства у зв'язку із змінами в середовищі проживання, які виникають внаслідок діяльності соціуму, були розглянуті як головні міжнародною групою вчених Римського клубу на чолі з Е. Печеї в

1960-1980-ті роки. Їхні наукові доповіді отримали світове визнання. У цих доповідях містилися рекомендації урядам та народам країн третього світу щодо більш раціонального використання ресурсів, упровадження передової агротехніки, налагодження системи освіти, «планування сім'ї» в цілях зменшення темпів приросту населення тощо. Такий напрям діяльності Римського клубу створив умови для підготовки та проведення в рамках ООН міжнародної конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. На цій конференції було прийнято концепцію сталого розвитку в якості теоретичної основи – «Порядок денний на XXI століття». У ній вміщено пропозиції, розроблені в результаті спільної роботи людей 150 галузей науки та виробництва. Також у концепції було викладено побажання урядам щодо створення національних програм сталого розвитку з урахуванням можливостей та особливостей кожної держави [4, 8, 33].

Світове співтовариство на конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. дійшло висновку щодо того, що характер економічного розвитку людства має змінитися, адже його сучасний тренд може призвести до загибелі. В офіційних документах Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку були досить повно сформовані загальні принципи руху людства до сталого та безпечного розвитку, які в основному зводяться до наступного [34]:

- в центрі уваги стійкого розвитку знаходяться люди. Вони мають право на здорове, плодотворне життя в гармонії з природою;

- право на розвиток повинно здійснюватися так, щоб забезпечити рівність можливостей розвитку та збереження навколишнього середовища як для нинішніх, так і для наступних поколінь;

- захист навколишнього середовища повинен носити попереджувальний характер. Наукова невизначеність не може слугувати причиною відстрочки прийняття економічних ефективних заходів з попередження значного та незворотного збитку;

- всі держави і люди в рамках завдання викорінення бідності як необхідної умови сталого розвитку повинні зменшувати різницю в рівні життя та повніше задовольняти потреби значної частини людства;

- держави повинні співпрацювати для збереження, захисту та відновлення здоров'я та цілісності екосистеми Землі;

- держави повинні обмежувати та ліквідувати невідповідність сталому розвитку моделі виробництва і споживання, стимулювати

відповідну демографічну політику;

- сталий розвиток потребує глибокого розуміння наукових проблем. Державам слід поділитись знаннями і новими технологіями для досягнення сталості розвитку;

- держави повинні: розвивати та сприяти міжнародному, екологічному і економічному співробітництву, сприяти інтернаціоналізації витрат за принципом: хто забруднює навколишнє середовище – той і повинен нести відповідальність за це забруднення;

- світ, розвиток і збереження навколишнього середовища взаємопов'язані та нерозривні [34].

У 1997 р. у Нью-Йорку відбулася ХІХ спеціальна сесія Генеральної асамблеї ООН з проблем довкілля і сталого розвитку, присвячена п'ятій річниці Конференції 1992 р. На сесії йшлося про незадовільне виконання рекомендацій «Ріо-92» більшістю країн світу. Такий стан пояснювали недостатнім рівнем свідомості й обізнаності з проблемою, браком у багатьох країнах необхідних коштів, а також юридично необов'язковим характером документів «Ріо-92» [34].

Г. Дейлі у зв'язку з цим зазначив: «Одним із способів знаходження змісту будь-якої концепції є розширення її меж до такої міри, щоб вона стала всеохоплюючою» [5]. Поряд з цим він наголошує на важливості якісного формулювання, бо «прийняття надто невизначеного терміну створює ситуацію, де той, кому вдається надати терміну свого визначення, автоматично виграє велику політичну битву за вплив на наше майбутнє. Дехто ладен взагалі відмовитись від концепції сталого розвитку, стверджуючи, що вона нічого не додає до стандартної економічної теорії і є надто нечіткою, щоб узагалі бути корисною» [5].

Загальні принципи концепції «Ріо-92» можуть використовуватись у всіх сферах людської діяльності. Проте особливо актуальним є застосування цих принципів стосовно аграрного виробництва, оскільки зростання численності населення світу потребує подальшого збільшення кількості вироблюваної сільським господарством продукції. Крім того, це диктується й екологічним становищем у сільському господарстві.

Нині ситуація щодо застосування в практиці положень концепції «Ріо-92» поступово поліпшується.

Таким чином, узагальнюючи надбання наукових теорій розвитку соціально-економічних систем, економічної динаміки та циклічності ринкової кон'юнктури можна стверджувати, що розвиток

доцільно пов'язувати з якісними перетвореннями та розглядати як процес переходу соціально-економічної системи на новий, вищий щабель свого функціонування. Почасти розвиток супроводжується кількісними змінами основних характеристик функціонування та відбувається на тлі економічного зростання. Проте розвиток – більш ємна категорія, ніж зростання. Як елемент динаміки розвиток у локальному прояві є фазою економічного циклу, а у глобальному – загальним висхідним трендом діяльності системи. Ці прояви розвитку знаходяться в діалектичному взаємозв'язку. Для соціально-економічної системи важливіше значення має розвиток як загальний тренд діяльності, з яким пов'язується поняття сталості.

Потрібно зазначити, що, крім відмінностей сталості стосовно біологічних, механічних, математичних та інших систем, потрібно виділяти відмінності у сталості різних економічних систем між собою. Особливо значними вони є для аграрної сфери.

Широковживаний термін «аграрна сфера» тим не менш детально аналізується по своїй суті і структурі лише окремими науковцями. Тоді як суть, склад і структура сільського господарства, агропромислового комплексу, аграрного сектору економіки, аграрного ринку вивчені й описані в літературі поглиблено [35–40].

Найбільш виправданим є підхід щодо визначення суті і структури аграрної сфери, запропонований Л. Забуранною [14, с. 20]. Згідно з ним аграрна сфера включає чотири ключові компоненти:

1. Аграрне виробництво.
2. Аграрні послуги.
3. Людський капітал.
4. Аграрні ландшафти.

П'ятим, дотичним компонентом, що опосередковано належить до аграрної сфери, є сільські території [14, с. 20]. Проте без цього компонента існування та розвиток аграрної сфери в українських реаліях нині ускладнені.

Доцільно також в якості ще одного компонента аграрної сфери виділити інфраструктуру: транспортно-комунікаційну, інвестиційно-фінансову, ринкову, освітньо-наукову тощо.

Отже, для цілей управління сталим розвитком аграрну сферу потрібно розуміти як середовище здійснення аграрного бізнесу та розглядати як сукупність суб'єктів аграрного виробництва, інфраструктури, суміжних видів діяльності, що розвиваються на селі, а також опосередковано людського капіталу, аграрних ландшафтів,

сільських територій і соціальної сфери села (рис. 1.3).

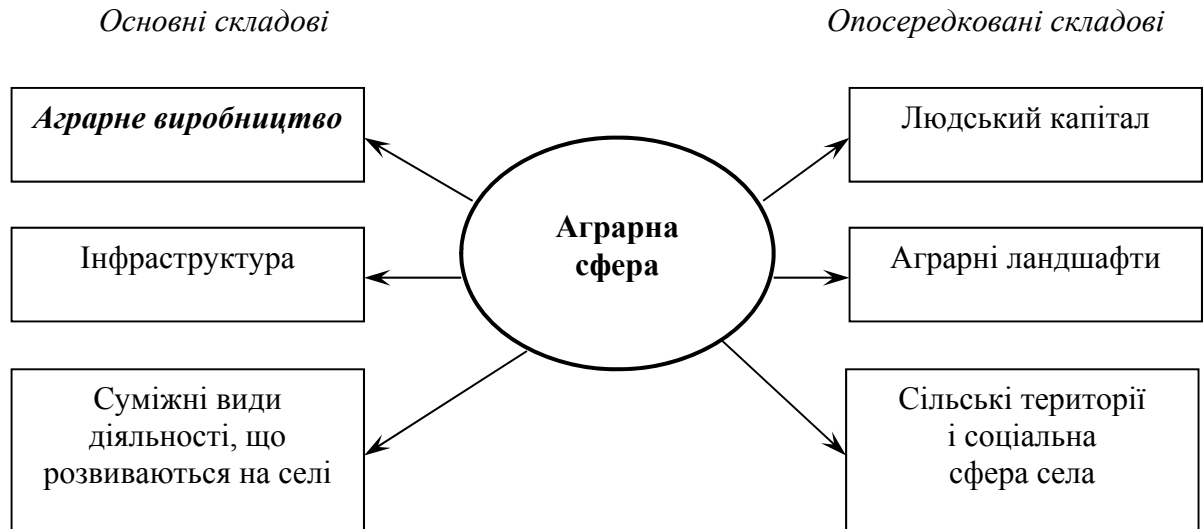

Рис. 1.3. Основні та опосередковані складові аграрної сфери

Джерело: побудовано автором на основі узагальнення наукових джерел [14, 35–40]

Забезпечення сталого розвитку всієї аграрної сфери можливе лише на тлі розвитку кожного з визначених її компонентів. При цьому специфіка розвитку аграрної сфери в цілому витікає з особливостей розвитку кожного з таких компонентів.

Використання поняття сталості стосовно агровиробництва має достатньо тривалу історію розвитку. Так, у другій половині XIX століття в країнах Західної Європи виникла теорія «стійкості дрібного селянського виробництва», яка була побудована на противолу марксистській аграрній теорії. Зазначену теорію розробили німецькі та австрійські вчені Е. Бернштейн, Е. Давід, Ф. Герц й інші. Теорія набула поширення і серед тогочасних українських науковців. Її яскравими прихильниками став М. І. Туган - Барановський, а згодом й І. І. Лукінов, О. С. Оскольський, Л. Н. Корнійчук. Послідовники теорії стійкості дрібного селянського виробництва стверджували, що сільськогосподарське виробництво через свою специфіку, пов'язане з чинниками біологічного та природно-кліматичного характеру, а також дією закону зменшення родючості ґрунту. Крім того, власники дрібних господарств завдяки притаманному їм працелюбству та бережливості виробляють товари з меншими, порівняно з великими господарствами, витратами. Це створює переваги дрібнотоварного виробництва над функціонуванням

великих підприємств. Щоб підтвердити свої висновки, прихильники теорії акцентували увагу на більш високих показниках середнього розміру доходу, а також кількості худоби та машин у розрахунку на одиницю земельної площі в дрібних господарствах порівняно з крупними. При цьому науковці не брали до уваги або штучно занижували для дрібних господарств грошову оцінку витрат праці власника або членів його родини. Також часто ігнорували якісні характеристики умов життя і виробничої діяльності та їх відмінності у дрібних і крупних підприємствах, зокрема різницю у рівні життя та харчуванні власників господарств і членів їх сімей, в якості й умовах утримання продуктивної і робочої худоби, в оснащенні господарства сільськогосподарською технікою та обладнанням тощо [19, 25–26, 29].

З переходом сільського господарства розвинутих капіталістичних країни до механізованого виробництва життєздатність сільськогосподарських підприємств стала визначатись рівнем і темпами інвестицій, а ручна праця замінюватись технікою та механізмами. В цих умовах руйнація дрібних та середніх товаровиробників набула масового характеру. Попри це теорія сталості дрібного селянського господарства отримала подальше поширення. Так, після Другої світової війни в країнах Європи виникли такі різновиди згаданої теорії, як «теорія сталості дрібних сімейних господарств (ферм)». Найвідомішими представниками її стали європейські економісти-аграрники Г. Прібе і Г. Ніхаус та американський економіст П. Самуельсон. В умовах індустріалізації сільського господарства, що викликала швидкий ріст продуктивності праці, відбулось скорочення зайнятих у сільськогосподарському виробництві, в першу чергу найманих робітників. Грунтуючись на цих фактах, прихильники теорії «стійкості особистих та фермерських господарств» стверджували, що основною виробничою одиницею є високомеханізоване підприємство, де виробництво здійснює працею власника та членами його сім'ї, без використання найманої праці [19, 25–26, 29].

Проте реально фермери в різних країнах не в змозі забезпечити темпи накопичення капіталу, продиктовані умовами конкуренції. Тому усе більше таких господарств потрапляє в розряд дрібного виробництва та банкрутує. Поряд з тим чимало господарств зберігають свою діяльність та переходять до

виробничих підрозділів монополістичних агропромислових об'єднань, які діють за принципом вертикальної інтеграції. Такий процес набув значного розвитку і в Україні, особливо зважаючи на поширеність крупнотоварного сільськогосподарського виробництва у колишньому Радянському Союзі, що перейшло «у спадок» незалежній Україні. У зв'язку з цим проблеми створення і функціонування агрохолдингів, а також засад інтеграції і кооперації в аграрній сфері поглиблено досліджуються вітчизняними вченими, зокрема В. Андрійчуком, Ю. Лупенком [41–44], та широко висвітлюються в науковій літературі. Поряд з тим, українські науковці – В. Месель-Веселяк, П. Саблук, М. Талавира, М. Федоров, О. Юшин і інші продовжують пошук і інших ефективних форм господарювання в українському селі [45–50]. Загалом окремі сучасні вчені визначають «сталість» однією з важливіших умов для різних систем щодо ведення господарювання незалежно від його організаційно-правової форми та планування [35].

Для аграрного виробництва особливості розвитку пов'язані із специфікою сільського господарства і суміжних галузей економіки. Так, аграрне виробництво відбувається у неоднорідних і подеколи доволі складних природно-кліматичних, погодних і ґрунтових умовах. Це часто визначає його організаційно-управлінську структуру та змушує менеджмент розуміти і свідомо використовувати не тільки принципи та економічні закони, але й закони розвитку природи [20, 36, 38–39, 51–53].

Своєрідність притаманна використанню виробничих засобів у сільському господарстві, предметів та об'єкту праці, а також у цілому процесу відтворення сільськогосподарської продукції. Основним незмінним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, а предметами праці – живі організми (рослини, тварини, мікроорганізми). Отже, економічний процес відтворення в сільському господарстві тісно пов'язаний з біологічним, він цілком залежить від росту та розвитку живих організмів. Саме тому, на відміну від інших галузей економіки, процес виробництва в сільському господарстві не завершується із закінченням робочого періоду, а здійснюється фактично безперервно. Більше того, процес виробництва, особливо у тваринництві, неможливо штучно призупинити на якийсь час. Він потребує продовження навіть у разі втрати економічного сенсу.

Використання землі в якості основного засобу виробництва веде до необхідності вирішення низки питань, пов'язаних із формуванням та функціонуванням ринку землі, раціональністю використання земельних ділянок, налагодженням ефективних і прозорих механізмів передачі їх у господарський обіг від власників до товаровиробників. Розвиток аграрної сфери нині істотно стримується невирішеністю земельних проблем [52].

Взаємозв'язок засобів і предметів праці, або основних і оборотних активів у сільському господарстві більш тісний порівняно з іншими галузями економіки. Тут предмет праці (наприклад, молодняк тварин) може перейти в майбутньому в основні засоби і навпаки – основні засоби можуть згодом трансформуватися у предмети праці (наприклад, при постановці на відгодівлю дорослої великої рогатої худоби, яка раніше формувала основне стадо) [54–55]. Крім того, ефективність та ритмічність роботи аграрного сектору істотно залежить від забезпеченості ресурсами, їх стану, розміщення, доступу до них товаровиробників та раціональності використання.

Сільське господарство та загалом аграрне виробництво вирізняються подовженими операційними циклами, що пов'язане з потребою природного дозрівання рослин, вирощування тварин тощо. Крім того, існує розрив між робочим періодом та періодом виробництва, обумовлений природою продукту, сезонність у використанні робочої сили та техніки, надходженні продукції та грошових засобів. Власне процес виробництва продукції складається із робочого періоду, упродовж якого відбувається фізична взаємодія з предметами праці, а також часу, коли на предмети праці впливають винятково сили природи, тобто фізичні, хімічні й біологічні процеси [20, 36, 38–39, 51–53].

Сезонність, лаг між операційним циклом та періодом виробництва, специфіка засобів і предметів праці спричиняють значні особливості використання людського капіталу і праці в аграрному виробництві [21, 56–60]. Існує тісний зв'язок продуктивності праці та природно-кліматичних умов, в яких працюють товаровиробники. Адже залежно від природних умов одна й та ж сама кількість праці може забезпечувати утворення різної кількості споживчих властивостей.

Здебільшого робочі місця в аграрному виробництві не мають прив'язки до населених пунктів, а розпорошені в просторі. Адже в

сільському господарстві виконання робіт відбувається не шляхом переміщення предметів праці в засоби праці, а навпаки – виконання основних робіт можливе лише за умови переміщення засобів праці, що відповідно потребує і переміщення працівників. При цьому предмети праці залишають нерухожими тривалий час – аж до збору врожаю.

Якщо в інших галузях економіки невчасне виконання будь-якої операції зазвичай не призводить до прямих втрат готової продукції, то в сільському господарстві навіть незначна затримка з виконанням відповідної операції веде до прямих втрат річної продукції та витрат сукупної живої праці. До того ж витрати праці в сільському господарстві не супроводжуються негайним створенням споживчих вартостей, а продукцію отримують один раз або декілька разів, залежно від біологічних особливостей предметів праці [21, 40].

Для аграрного виробництва актуальною залишається проблема збереження і використання кінцевої продукції, оскільки основна частка сільськогосподарських продуктів швидко псується. Це робить неможливим їх довготривале зберігання та створення запасів.

Продукція галузі є основним джерелом харчування населення, з часом попит на неї буде зростати. Тому нестійкість аграрного виробництва відбивається на рівні життя населення, погіршує продовольчу і загалом національну безпеку держави, спричинює виникнення численних ризиків соціального, економічного, політичного характеру тощо.

Нині, на тлі прагнення людства до забезпечення активного довголіття важливим аспектом розвитку суспільства є поширення здорового способу життя, в тому числі здорового харчування. Непересічна роль у цьому процесі належить виробництву екологічно чистих продуктів харчування. Тому одним з важливих напрямів розвитку аграрного виробництва стало вирощування органічних продуктів [15]. Як зазначає М. П. Талавиря із співавторами, саме розвиток біоекономіки є ключовим напрямом розвитку аграрного виробництва світу на сьогодні, що спроможний допомогти людству вирішити ряд проблем, пов'язаних із виживанням та подальшим існуванням соціуму [58–59].

Значимість аграрної продукції у житті суспільства та проблеми, пов'язані із забезпеченням доступу населення до

продовольства, складністю зберігання та транспортування продукції, ціновим диспаритетом тощо, загострили питання розвитку аграрних ринків, у тому числі й міжнародних, як одного з важливих чинників розвитку аграрної сфери [35, 60–63].

Проблема сталості розвитку аграрного виробництва є комплексною, багатоплановою. Вона стосується зростання врожайності, валових зборів, підвищення ефективності, інтенсифікації, поліпшення якості продукції, вирішення соціально-економічних завдань, нейтралізації негативних зовнішніх факторів тощо.

Розвиток аграрного виробництва неможливий без розгалуженої системи аграрних послуг та інфраструктури. І якщо послуги, яких традиційно потребували товаровиробники – з меліорації та землезбереження, сортовипробування, обробітку ґрунту, здійснення робіт із зоотехнічного та ветеринарного обслуговування, заготівлі, первинної обробки та транспортування сільськогосподарської продукції тощо є відносно розвиненими, то нині гостро постало питання започаткування і поширення нових видів аграрних послуг та утворення інфраструктурної мережі, зокрема щодо дорадництва, аутсорсингу, роботи HR-менеджерів, спеціалізованих структур з реклами і комунікацій тощо [0].

Велике значення у забезпеченні сталого розвитку відіграє створення та удосконалення засад функціонування інститутів та інституцій аграрного ринку та аграрної сфери. Адже вони створюють умови для аграрного виробництва, аграрних послуг, формування людського капіталу, збереження аграрних ландшафтів, життєдіяльності сільських територій. Їх відсутність спричинює певний вакуум інформаційного поля, у межах якого функціонують аграрні структури [65]. Інституційний вакуум змушує суб'єктів діяти на власний розсуд, ґрунтуючись на ініціюванні та самостійному розробленні відповідних норм і правил поведінки, що спричиняє зростання трансакційних витрат і зниження ефективності діяльності і співробітництва. Цей вакуум полягає у формуванні інституційних прогалів (пустот), які виявляються шляхом інформаційного зондування з боку учасників співпраці. Така ситуація спричинює виникнення інституційно-правових бар'єрів, які унеможливають розвиток та взаємодію різних суб'єктів аграрної сфери. До основних з цих бар'єрів доцільно віднести:

- науково-освітній інституційний вакуум, який проявляється у дефіциті спільних установ та навчальних закладів, які б проводили дослідження, розробляли наукові рекомендації та готували фахівців для системи співробітництва в цілому;

- інформаційний і консалтинговий інституційні вакууми, що за своєю природою дуже схожі на науково-освітній вакуум, проте їх суть виявляється у відсутності достатніх масивів систематизованої інформації з питань співробітництва, інформаційних центрів тощо;

- транспортно-комунікаційний вакуум, який проявляється, насамперед, у наявності суттєвих прогалин в організаційно-технічному забезпеченні системи транспортних комунікацій та зв'язку;

- фінансово-банківський інституційний вакуум, зумовлений низкою вищеписаних інституційних вакуумів та ортогональних інститутів. Він полягає у недостатній кількості фінансово-банківських інституцій, що обслуговують аграрну діяльність [65].

Значимими для розвитку аграрної сфери є удосконалення правового регулювання і стабілізація політичної ситуації в країні та регіонах [66], а також, як вказує С. Юшин, взагалі перехід від домінування технократичної парадигми в аграрній економіці та аграрній політиці до парадигми сталого розвитку [67].

В основі забезпечення розвитку має лежати інноваційна, передусім наукова складова. Адже саме інновації є ключовою рушійною силою якісних перетворень в економіці загалом і в аграрній сфері зокрема [68–70]. Як вказує О. Шпичак та О. Боднар, трансформаційні процеси у сільському господарстві нині відбуваються за рахунок якісних трансформацій видів використаних ресурсів, заміни їх на результативніші, які практично забезпечують більші перетворення та вищу ефективність [70].

Для територій, які межують з кордонами інших держав, проблема розвитку пов'язується з необхідністю налагодження транскордонного співробітництва – сукупності спільних дій територіальних громад, їх представницьких органів, місцевих органів виконавчої влади України та територіальних громад, відповідних органів влади інших держав щодо встановлення і поширення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших зв'язків [71]. Адже це дозволяє переймати передовий досвід сусідніх держав, сприяє поширенню

комунікацій, розбудові транспортної, фінансової, науково-інформаційної та загалом ринкової інфраструктури, сприяє виходу українських товаровиробників на європейські та світові продуктові й сільськогосподарські ринки [72].

Внаслідок просторових особливостей розміщення сільського господарства особливого значення для забезпечення розвитку аграрної сфери набуло вирішення проблем, пов'язаних з облаштуванням сільських територій та поліпшення функціонування сільських громад. Ці проблеми є доволі глибокими і складними, тому обґрунтування шляхів їх вирішення широко обговорюється в науковій літературі.

Джерела виникнення означених проблем В. Рябоконт вбачає у фактичній руйнації організаційного механізму державної підтримки та інвестування соціальної інфраструктури, скороченні бюджетних асигнувань. Тому нині необхідним є спрямування вектора державної аграрної політики на здійснення невідкладних заходів щодо докорінних змін у діяльності сільської поселенської мережі [73].

П. Саблук і Л. Курило переконані, що формування механізмів вирішення проблем функціонування сільських територій має відбуватися через утворення «в усіх областях наукових (економічних) центрів розвитку, потреба в яких як форми управління впливає з вимог об'єктивних законів розвитку». Однією з основних функцій таких центрів має стати «створення сприятливого інвестиційного клімату й обґрунтування проектів із залученням державних, приватних та іноземних інвестицій з метою забезпечення інноваційного розвитку АПК і соціально-економічного розвитку сільських територій». Поряд з тим, центри допомагатимуть у: прийнятті рішень щодо основних напрямів діяльності агропромислового виробництва на регіональному рівні (району, області); розробленні програм розвитку агропромислового виробництва і сільських територій; розгляді пропозицій щодо ефективного використання наявного потенціалу аграрного сектору, впровадженні досягнень аграрної науки у виробництво; обговоренні питань соціально-економічного розвитку сільських територій; участі у створенні регіонального банку завершених наукових розробок та наданні допомоги у їх апробації й реалізації; здійсненні заходів щодо підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу на всіх рівнях; наданні

консультаційно-методичної допомоги виробничим підрозділам, сільським радам, районним господарським органам; веденні маркетингової діяльності та організації виставкових демонстраційних полігонів, аукціонів; встановленні зв'язків із зарубіжними країнами (компаніями) з питань агропромислового виробництва, що у перспективі забезпечить сталий розвиток як сільських територій, так і аграрної сфери в цілому [74, с. 52–54].

М. Кропивко звертає увагу на необхідність вирішення низки протиріч, зокрема щодо забезпечення вбудовування системи прогнозних і планових документів, виробничих стандартів тощо, у забезпеченні комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій [75].

На думку В. Дієсперова, також необхідно забезпечити органічне поєднання ресурсів з усіх можливих джерел їх залучення та науково обґрунтувати шляхи подолання нерівномірності розвитку сільських територій країни [76].

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що сталість характеризує здатність соціально-економічної системи при відхиленнях від зрівноваженого стану чи від чітко окресленої траєкторії руху в умовах циклічних коливань повертатися до такого зрівноваженого чи близького до нього стану або знову набувати втрачений вектор руху. З огляду на специфіку аграрної сфери розуміння сутності та характеристик процесу її сталого розвитку дещо вирізняється. Сталість розвитку аграрної сфери варто розуміти як процес якісних та кількісних змін у її економічних, соціальних, екологічних та інших сегментах, що характеризується висхідним динамічним трендом відтворення виробництва, обміну, економічних відносин, капіталу, природних ресурсів, соціальних та інших факторів та здійснюється з метою досягнення встановлених критеріїв. В якості таких критеріїв потрібно розглядати не лише техніко-технологічне удосконалення та підвищення економічної ефективності аграрного виробництва, а й зростання рівня та поліпшення якості життя сільських мешканців, зміцнення фінансового становища територіальних громад, збереження та відтворення аграрних ландшафтів, поліпшення стану сільських територій.

1.2. Інвестиційне забезпечення як ключовий чинник розвитку

Сталий розвиток аграрної сфери потребує формування спеціальних умов та задіяння низки специфічних чинників. Серед таких чинників важливу роль відіграватимуть стабілізація політичної ситуації в державі, загальний економічний розвиток усього національного господарства, вирівнювання наявних диспропорцій між селом та містом щодо якості життя, більш активне долучення України до євроінтеграційних та глобалістичних процесів тощо. Проте ключове місце у згаданій системі чинників має посісти інвестиційне забезпечення процесів сталого розвитку.

Як соціально-економічні поняття «інвестиції», «інвестиційна діяльність», «інвестиційний процес» почали активно вивчатися у вітчизняній науковій літературі з кінця 1980-х – початку 1990-х рр., і нині стали одними з найбільш досліджених категорій [77–83].

Поки що продовжує точитися наукова дискусія з приводу трактування категорії «інвестиції». Проте дедалі більше науковців схиляються до думки, що під інвестиціями доцільно розуміти «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект» [77, 80, 83–87]. Згідно з чинним законодавством [87], такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- майнові права, що випливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності;
- сукупність технічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але незапатентованих («ноу-хау»);
- права на користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права та цінності [87].

Діяльність, пов'язана з реалізацією інвестицій, називається інвестиційною діяльністю.

Науковцями [78, 80, 83, 0, 88] розроблено розгалужену класифікацію інвестицій за різними ознаками. Зокрема найчастіше серед інвестицій виокремлюють:

- залежно від джерела формування – валові і чисті;
- за терміном інвестування – короткотермінові, середньотермінові, довготермінові, безтермінові;
- стосовно до об'єкта вкладень – фінансові та реальні;
- за рівнем інвестиційного ризику – надійні, низькоризикові, середньоризикові, високоризикові;
- за територіальною ознакою – внутрішньодержавні та закордонні;
- з точки зору спрямованості дії – початкові, інвестиції на розширення, реінвестиції, бруто-інвестиції;
- за формами власності інвестиційних ресурсів – приватні, державні, іноземні і спільні;
- за характером участі в інвестуванні – прямі і непрямі;
- за мотивами й завданнями – підприємницькі і позичкові;
- за кількістю цілей – одноцільові та багатоцільові;
- за формою одержання ефекту – інвестиції з матеріальним ефектом та інвестиції, у результаті реалізації яких отримують соціальний ефект [78, 80, 83, 0, 88].

Загалом у науковій літературі набула поширення думка про те, що інвестиції виконують три ключові функції: забезпечують отримання прибутку, сприяють збереженню капіталу та допомагають набути інших нематеріальних зисків [79, 81, 89]. З цим пов'язана остання класифікація інвестицій, згідно з якою за формою ефекту вирізняють інвестиції, що спричинюють отримання матеріального (фінансово-економічного) та соціального ефекту. Проте в аграрній сфері більш виправдано додатково виділяти інвестиції, що приводять до виникнення екологічного ефекту, а також забезпечують розвиток територій і вирівнювання територіальної асиметрії, оскільки такі інвестиції можуть загалом не пов'язуватися з отриманням матеріальних чи соціальних зисків (табл. 1.1).

Зауважимо що, з огляду на проблематику нашого дослідження та з точки зору забезпечення сталого розвитку аграрної сфери, поділ інвестицій за окремими класифікаційними ознаками, наведеними у літературі, не відіграє значимої ролі. Доцільніше виділяти інвестиції за напрямом реалізації в аграрній сфері (табл.

1.1), оскільки тут виникають такі специфічні їх різновиди, як інвестиції у збереження аграрних ландшафтів, соціальну інфраструктуру села, розвиток та облаштування сільських територій. Також слід дещо інакше поділяти інвестиції в аграрну сферу за джерелами фінансування, вирізняючи ресурси сільських громад, власні ресурси домогосподарств у сільській місцевості, кошти екологічних організацій, прямі державні вкладення, а також пряму і непряму державну підтримку приватних товаровиробників та проектів.

Таблиця 1.1

Класифікація інвестицій в аграрну сферу

Класифікаційна ознака	Різновиди
<i>За видами ефекту</i>	Фінансово-економічний; Соціальний; Екологічний; Розвитку територій; Подолання територіальної асиметрії.
<i>За напрямками реалізації</i>	В аграрне виробництво; В супутні види діяльності на селі; В інфраструктуру; У розвиток людського капіталу; У збереження аграрних ландшафтів; У соціальну інфраструктуру села; У розвиток та облаштування сільських територій.
<i>За джерелами фінансування</i>	Кошти аграрних товаровиробників; Кошти власників земельних і майнових паїв, власників і співвласників підприємств; Кошти стратегічних інвесторів, у тому числі іноземних; Кошти фінансових установ і посередників фінансового ринку; Власні ресурси домогосподарств у сільській місцевості; Ресурси сільських громад; Прямі вкладення держави в інвестиційні проекти і аграрні підприємства з державною участю; Пряма державна підтримка приватних товаровиробників; Непряма державна підтримка приватних товаровиробників; Кошти екологічних організацій.

Джерело: складено за [90–94]

Поряд з тим, на нашу думку, основними напрямками залучення інвестицій в аграрну сферу можуть бути: розроблення регіональних програм стимулювання приватних інвестицій; розвиток ринку цінних паперів; створення вільних економічних зон; придбання іноземними інвесторами акцій вітчизняних підприємств харчової промисловості; страхування інвестицій від некомерційних ризиків. Національна інвестиційна політика повинна бути спрямована, передусім, на розвиток об'єктів соціальної інфраструктури сільських поселень: освіти, охорони здоров'я і культури, зв'язку, транспорту, житлово-комунального господарства та дорожнього будівництва, вона має сприяти створенню додаткових робочих місць у виробничій та соціальній сферах села, розширенню підсобних підприємств і промислів. Слід проводити активну роботу у сфері зайнятості дієздатного населення, підтримки соціально вразливих верств, насамперед багатодітних сімей, пенсіонерів та інвалідів, професійної підготовки і перепідготовки, матеріальної допомоги звільненим працівникам. З цією метою необхідно реалізовувати національну програму зайнятості сільського населення та заходи, спрямовані на розвиток самостійного підприємництва селян, регулювання трудових відносин, наймання працівників, зменшення трудового навантаження і поліпшення умов праці сільських жінок. Важливо забезпечити зайнятість сільської молоді у виробничій та соціальній сферах, підвищення рівня її професійної орієнтації й кваліфікації [95, с. 57].

Чимало досліджень науковців присвячено ролі і значенню іноземних інвестицій у забезпеченні розвитку національного господарства в цілому та аграрної сфери зокрема [96–97]. В Україні навіть було прийнято окремий закон, що регулює питання притоку іноземних інвестицій, визначає права і обов'язки інвесторів та забезпечує захист вкладень [98]. Проте, якщо у 1990-х – на початку 2000 рр. багато науковців вбачали у залученні іноземного капіталу основний важіль економічного зростання, технологічного оновлення виробничого апарату та модернізації господарської діяльності, то згодом означеним аспектам інвестування почали приділяти значно менше уваги. Водночас для регіонів, які межують з іншими країнами та де поступово розвивається транскордонне співробітництво, значимість іноземних інвестицій навпаки посилюється [99–100], що викликає потребу подальшого вивчення цього питання. У зв'язку з цим ми поділяємо думку

В. М. Герзанича [101], який зазначає, що для залучення іноземних інвестицій необхідно задіяти три блоки заходів: економічні, інституційно-організаційні та законодавчо-правові. Економічний блок заходів має зосередитися на сегменті надання податкових пільг іноземним інвесторам. В інституційно-організаційному плані запропоновано доповнити державні агентства із залучення інвестицій приватними. У свою чергу, законодавчо-правові заходи передбачають створення Інвестиційного кодексу України, скерованого на підтримку державної стратегії залучення іноземних інвестицій [101, с. 79].

Основою інвестування сталого розвитку є реалізація інновацій. Адже саме інновації приводять до якісних перетворень, а отже формують динамічний тренд розвитку, визначають його інтенсивність та якісні характеристики. За своєю суттю інновації становлять ідею або новітній продукт у галузі техніки, технології, організації праці, управління, а також в інших сферах наукової та соціальної діяльності. Вони засновані на використанні досягнень науки і передового досвіду, є кінцевим результатом інноваційної діяльності [102–0].

А. В. Балян [104] вказує на необхідність переходу аграрної економіки на інноваційну модель розвитку. «Такий перехід є складним процесом і потребує вирішення низки завдань, серед них для України найважливіші такі:

формування інноваційного клімату для успішного поєднання освіти, науки і виробництва;

- створення потужної системи фінансування інноваційної діяльності за рахунок різних джерел надходження коштів;

- стимулювання розвитку науково-дослідної діяльності та комерціалізації результатів дослідження;

- розширення попиту на інноваційну продукцію з боку аграрних суб'єктів господарювання;

- заохочення виробників до використання новітніх розробок;

- формування інфраструктури ринку інновацій;

- забезпечення на всіх рівнях інформаційно-консультаційної підтримки інноваційної діяльності» [104, с. 44].

Інновації сприяють вирішенню низки проблем в аграрній сфері, якто: удосконалення технологій виробництва продукції, захист земель і збереження аграрних ландшафтів, підвищення якості діяльності, поліпшення умов праці, раціональне витрачання

ресурсів тощо [105–106].

Незважаючи на широке висвітлення у науковій літературі проблем інвестицій, їхніх основних видів і напрямів інвестиційної діяльності, аспект інвестиційного забезпечення функціонування і розвитку соціально-економічних систем залишається недостатньо дослідженим, визначення зазначеної дефініції доволі рідко наводиться авторами. Так, О. Б. Мирончук вказує, що «інвестиційне забезпечення — це система заходів для концентрації та реалізації інвестицій і вибору раціональних методів управління у сфері інвестування. Інвестиційне забезпечення є найбільш важливою передумовою ефективного функціонування підприємств, оскільки сприяє формуванню виробничого потенціалу на новій науково-технічній основі та конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Інвестиційне забезпечення досягається за допомогою збільшення та найбільш оптимального використання обсягів реалізованих інвестиційних ресурсів в інвестиційно привабливих підприємствах пріоритетних сфер економіки» [107, с. 87].

Проте, з огляду на потребу розгляду аграрної сфери як середовища здійснення аграрного бізнесу та цілісної соціально-економічної системи, вважаємо за доцільне трактувати дефініцію «інвестиційне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери» як процес акумуляції інвестиційних ресурсів з усіх можливих джерел і вчасного спрямування їх в оптимальній кількості, якості та пропорціях у різні сегменти аграрної сфери з метою досягнення її розвитку як цілісної системи. Інвестиційне забезпечення повинно передбачати створення привабливих умов діяльності шляхом удосконалення законодавства, забезпечення прозорості у прийнятті рішень державною владою й органами місцевого самоврядування, дерегуляцію підприємницької діяльності та інвестиційної активності, розвиток фінансового й інвестиційного ринків, поліпшення інформаційного забезпечення, розвиток наукової діяльності, удосконалення інвестиційної інфраструктури тощо.

Крім того, інвестиційне забезпечення пов'язане з інтелектуалізацією аграрної економіки [108–109], подоланням депресивності сільських територій [110], розвитком науки, техніки і технологій [111–112], оптимізацією використання ресурсів [0], удосконаленням форм і методів господарювання [114], розвитком нових нетрадиційних напрямів аграрної діяльності та ін. [115–116].

Розвиток наукової думки поступово привів до виникнення ідеї

про те, що інвестиційне забезпечення є не тільки залученням коштів на фінансування підприємницької діяльності та реалізацію інвестиційних проектів. Воно перш за все передбачає створення умов для здійснення підприємництва й інвестування, тому включає організаційну, правову, інституційну, інформаційну та інші компоненти [108–116]. Цілком поділяючи таку думку, вважаємо за доцільне виокремити принаймні десять основних складових інвестиційного забезпечення: інформаційну, консультативну, нормативно-правову, науково-інноваційну, техніко-технологічну, ресурсну, кадрову, інституційну, інфраструктурну, фінансову (табл. 1.2). Це уможливить формування цілісного підходу до визначення інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери, сприятиме удосконаленню аграрної інвестиційної політики, активізації інвестиційних процесів, раціональному витрачання вкладених коштів, прийняттю виважених і ефективних інвестиційних рішень як на мікроекономічному рівні, так і в масштабі усєї держави.

Оскільки аграрна сфера досить широке поняття, а аграрне виробництво здійснюється у цілому комплексі різних підгалузей, потрібно зважати на вплив та взаємозалежність між напрямками і видами господарської діяльності та їх інвестиційним забезпеченням, на що вказує ряд авторів [117–118].

Таблиця 1.2

Складові інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери

Складові	Сутність	Значення
Інформаційна	Інформація про стан і тенденції розвитку аграрних й інвестиційного ринків, дані про стан і тенденції розвитку аграрної сфери, нормативна інформація, інструкції, положення, статистична і фінансова інформація тощо	Забезпечує знання суб'єктів інвестиційної діяльності щодо способів та ефективних механізмів реалізації інвестицій
Консультативна	Консультативне супроводження аграрних інвестиційних процесів консалтинговими і дорадчими службами	Допомагає прийняти виважені й обґрунтовані управлінські рішення в умовах стратегічних альтернатив

Продовження таблиці 1.2

Нормативно-правова	Законодавчо-нормативні акти, стандарти, умови, нормативи	Формує правові та інші спеціальні умови здійснення інвестиційної діяльності
Науково-інноваційна	Нові наукові розробки техніко-технологічного, управлінсько-організаційного, освітнього та іншого характеру, що формують підґрунтя інноваційних процесів	Утворює підґрунтя для якісних трансформацій порядку, умов та результатів господарювання в аграрній сфері
Техніко-технологічна	Прогресивні техніка, технології, засоби виробництва та їх доступність для аграрних товаровиробників	Формує матеріальні засади інвестиційної діяльності
Ресурсна	Усі види природних і матеріальних ресурсів та доступність їх використання у процесі інвестиційної та підприємницької діяльності	Формує матеріальні засади інвестиційної діяльності
Кадрова	Освітньо-кваліфікаційні рівні працівників, спеціалістів і менеджменту суб'єктів господарювання в аграрній сфері	Забезпечує управління та кваліфіковане здійснення інвестиційних процесів
Інституційна	Формальні і неформальні інститути та інституції	Забезпечує регулювання інвестиційних процесів
Інфраструктурна	Об'єкти фінансової, ринкової, дорожньо-транспортної, збутової, заготівельної та інших видів інфраструктури	Уможлиблює фізичну реалізацію інвестиційної діяльності
Фінансова	Фінансові ресурси з усіх джерел	Формує фінансові потоки

Джерело: складено автором за [108–116]

Так, А. О. Калашніков [119] виявив залежність між структурою товарної продукції сільськогосподарських підприємств та рівнем їх інвестиційного забезпечення і встановив, що зі збільшенням обсягів здійснюваних інвестицій змінюється виробничий напрям підприємств, зокрема зменшується частка продукції рослинництва в структурі реалізації на користь нарощування продукції тваринництва. Поряд з тим, підприємства з меншими обсягами здійснюваних інвестицій переважно зосереджені на вирощуванні соняшнику, озимої пшениці та

кукурудзи, тобто найбільш рентабельних культур, які користуються стабільно великим попитом та не потребують великих капіталовкладень. В свою чергу, підприємства з вищим рівнем інвестиційного забезпечення переважно спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва (курячі яйця та виробництво молока), при цьому зберігаючи вирощування соняшнику [119, с. 169–170].

Повертаючись до проблеми визначення складових інвестиційного забезпечення, слід наголосити, що, незважаючи на роль інформаційної, інноваційної, інституційної та інших складових, ключове місце у формуванні інвестиційного забезпечення належить фінансам [120–124]. Так, Ю. О. Лупенко та В. В. Феценко вважають, що в аграрній сфері в основі інвестиційного забезпечення має бути венчурне фінансування [120]. Адже, на думку науковців, «венчурне фінансування та аграрний бізнес органічно взаємопов'язані речі. При цьому головними передумовами поширення венчурного фінансування в аграрній сфері є детінізація підприємницької діяльності, подальший розвиток фінансового ринку, наявність сучасних інструментів венчурного інвестування та володіння технологіями їх ефективного використання. Основними інструментами венчурного фінансування в сучасних умовах виступають спеціалізовані інститути спільного інвестування, бізнес-агентів венчурних проєктів та краудфандінг. Першочерговими заходами активізації венчурних інституціональних інвесторів в аграрному секторі національної економіки мають стати: зняття існуючих обмежень щодо кредитної діяльності венчурних фондів і залучення ними коштів від фізичних осіб та скасування заборони на публічне розміщення їхніх цінних паперів. Поширення технологій венчурного фінансування, що передбачають інвестиційну діяльність бізнес-агентів та використання краудфандінгу у вітчизняному аграрному секторі, потребує поширення інформації щодо їхніх можливостей, створення відповідної законодавчої бази для легалізації та нормального функціонування приватного венчурного капіталу, а також податкового заохочення індивідуальних інвесторів, які вкладають кошти в ризикові сільськогосподарські проєкти. Активне впровадження сучасних венчурних технологій фінансування, в свою чергу, вимагає проведення подальших наукових досліджень цієї важливої проблематики» [120, с. 87].

На противагу вищезазначеному І. В. Кошкалда та Ю. Я. Лузан і О. Ю. Лузан більше уваги приділяють активізації внутрішніх джерел фінансування, зокрема механізмам рефінансування прибутку аграрних товаровиробників та акумуляції внутрішніх фінансових резервів [0–122]. О. О. Другов вказує на доцільність комплексного формування інвестиційно-фінансових джерел та посиленні ролі держави у підтримці аграрних інвестиційних процесів [123].

Цікавим і дещо новим підходом вирізняються погляди на проблеми фінансування окремих аспектів розвитку аграрної сфери О. Ю. Єрмакова та М. М. Ігнатенко [124]. Так, науковці наполягають на активізації соціального інвестування як вищої форми соціальної відповідальності. Вони вважають, що «доброчинне соціальне інвестування дозволяє агробізнесу органічно поєднати прагматичні та непрагматичні мотиви благодійної діяльності і є перспективною практичною формою реалізації соціальної відповідальності. Основними напрямками його здійснення є: створення інфраструктури благодійної діяльності, розвиток її організаційно-методичної та кадрової підтримки через забезпечення діяльності відповідних ресурсних та інформаційних центрів; пошук найбільш інноваційних, креативних і перспективних ідей, спрямованих на вирішення виробничо-економічних, екологічних, духовно-моральних і соціальних проблем, створення необхідних умов для їх реалізації; залучення до благодійної діяльності значної кількості стейкхолдерів, у першу чергу органів влади, громадських організацій і добровольчих рухів, підтримка їх соціально корисної діяльності; розвиток інтернет-простору доброчинності, форумів, банків ідей і методичних розробок; підтримка самоорганізованої суспільно корисної і благодійної діяльності та ініціатив на національному, регіональному та місцевому рівнях» [124, с. 10].

Цілком поділяючи наведені вище підходи науковців, тим не менш пропонуємо розглядати процес та сукупність фінансових джерел інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери на основі моделі п'яти сил, що наведена на рис. 1.4.

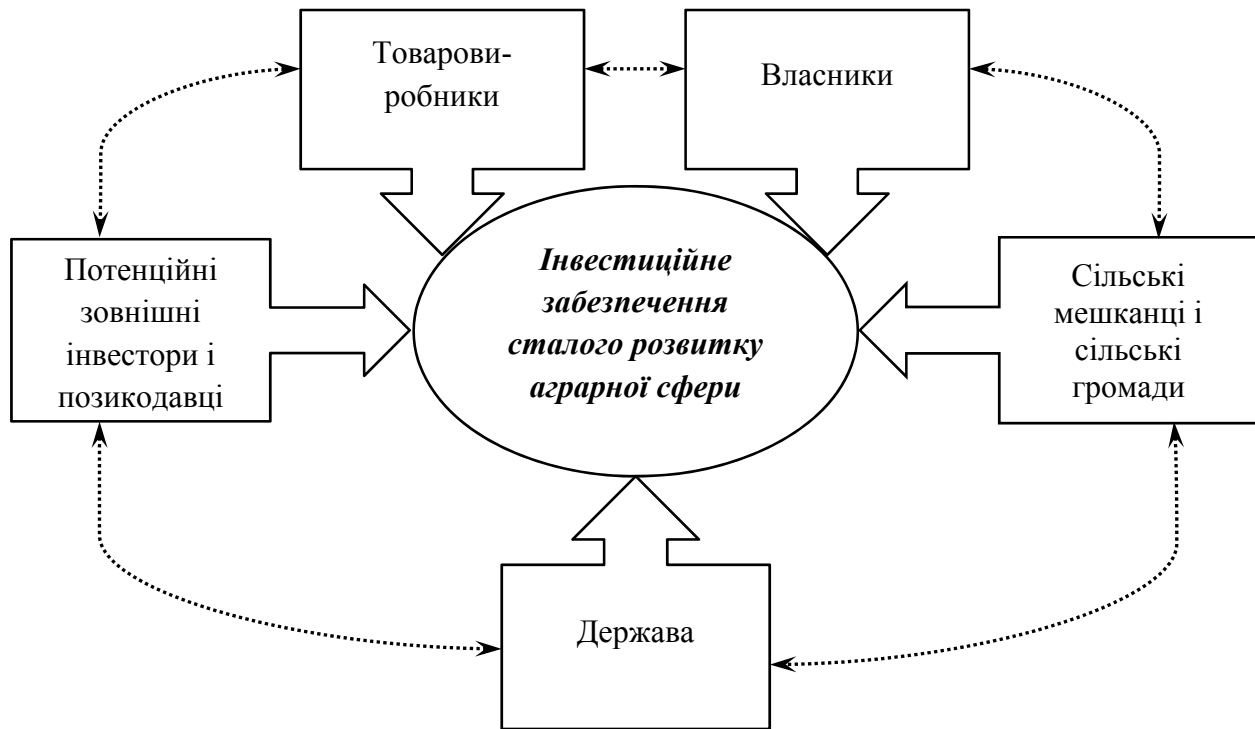

Рис. 1.4. Модель «п'яти сил» формування інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери

Джерело: розроблено автором

Запропонована модель побудована за зразком моделі вироблення ринкової стратегії М. Портера, що ґрунтується на аналізі й урахуванні впливу п'яти ключових ринкових сил (конкурентів у галузі, потенційних конкурентів, товарів-замінників, споживачів і постачальників). На відміну від моделі М. Портера, до запропонованої нами моделі доцільно включити товаровиробників (як тих, що займаються винятково виробництвом аграрної продукції, так і тих, що задіяні у суміжних і супутніх видах діяльності на селі – наприклад, у сільському і зеленому туризмі, виробництві будівельних матеріалів, народних промислах, зберіганні, транспортуванні, первинній обробці і наступній переробці аграрних продуктів тощо), власників (у тому числі власників майнових та земельних паїв, власників і співвласників аграрних підприємств та інших господарюючих суб'єктів у сільській місцевості), потенційних зовнішніх інвесторів і позикодавців (у тому числі стратегічних вітчизняних інвесторів, іноземних інвесторів, а також венчурні фонди, банківські установи, інвестиційні компанії і фонди тощо), сільських мешканців і сільські громади, котрі, фінансуючи розвиток соціальної інфраструктури

села та житлового фонду, утворюють підґрунтя для розвитку аграрної сфери в цілому.

Особливою «силою» у цій моделі повинна стати держава в особі уповноважених органів. Проте її роль має зводитися переважно до фінансування екологічних заходів, соціальних проектів, створення та удосконалення інфраструктури тощо. При цьому приватним товаровиробникам може надаватися державна підтримка, здебільшого непрямыми методами. Адже в основі інвестиційного забезпечення сталого розвитку має лежати перш за все активізація приватних підприємницьких ініціатив, а не залучення державних ресурсів.

Важливим аспектом інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери має стати удосконалення нормативно-правового поля здійснення інвестиційної діяльності [125], перш за все у розрізі створення привабливих умов для підприємництва, гарантування і дотримання прав інвесторів, стабілізації соціальної, економічної та політичної ситуації в країні, викорінення корупції, утворення прозорих правил гри на інвестиційному ринку та у бізнес-середовищі.

Формування привабливого бізнес-середовища для реалізації інвестиційної та інноваційної діяльності в аграрній сфері потребує посилення внутрішніх переваг та усунення дестимулюючих механізмів. Так, М.І. Мельник доводить необхідність усунення таких дестимулюючих чинників формування бізнес-середовища, як корупція, хабарництво, рейдерство, тінізація економічної діяльності, правовий нігілізм у суспільстві тощо. Він вказує, що це лежить у площині підвищення якості інститутів – формальних і неформальних правил ведення бізнесу, в т. ч. щодо формування відповідних моральних бар'єрів і репутації відповідно до європейських та світових норм, що виступить основою створення комфортних умов господарювання, інноваційного вектора розвитку бізнес-середовища, а також головною умовою для забезпечення високих темпів росту вітчизняної економіки й підвищення її конкурентоспроможності [126].

У свою чергу Л. Г. Ліпич та І. В. Чорнуха наполягають на найбільш повному використанні переваг бізнес-середовища, що лежать у площині «розвитку продуктивних сил та стану інвестиційного ринку (розвитку будівельної галузі та інвестиційної активності в країні), політичної волі влади та правового поля

держави, стану фінансово-кредитної системи та діяльності фінансових посередників, активності іноземних інвесторів та інвестиційної активності населення [127, с. 94].

На основі вивчення і переосмислення наукових розробок вітчизняних науковців [102, 104, 126, 110, 114, 128–133] нами виокремлено основні рушійні сили інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери та визначено бар'єри, які його стримують.

До ключових рушійних сил віднесено:

- порівняно високу ефективність аграрного виробництва. Так, на відміну від багатьох видів економічної діяльності, сільське господарство та аграрний сектор у цілому упродовж близько 15 років показують стабільно позитивні фінансові результати господарювання. Це стає ключовим мотивом інвесторів щодо прийняття рішення про вкладання коштів;

- важливу роль у національному господарстві, адже аграрне виробництво не лише формує понад 8-9 % ВВП, а й забезпечує сировиною, іншими ресурсами та ринками збуту інші галузі та сектори економіки. Інвестиції в аграрне виробництво на тлі вкладень у суміжні види діяльності забезпечують потужний синергетичний ефект, чим додатково приваблюють інвесторів;

- експортну значимість та високий експортний потенціал. Україна за окремими продуктами, як, наприклад, зерно, поступово виходить у лідери світового ринку. Зміцнюються економічні зв'язки з країнами-імпортерами. У майбутньому очікується посилення позицій українських аграріїв у міжнародному економічному просторі. Це приваблює стратегічних інвесторів, зорієнтованих на перспективу;

- наявність потужного ресурсного потенціалу і виграшного розміщення у природно-кліматичному сенсі. Незважаючи на значне погіршення якості земельних ресурсів за останню чверть століття, наша держава усе ще володіє одними з кращих ґрунтів у світі. Крім того, розвитку сільськогосподарського виробництва і аграрної сфери в цілому сприяє помірний клімат з достатнім обсягом опадів та середньорічними температурами, що дозволяє вирощувати широкий спектр продуктів. Це уможлиблює ефективну диверсифікацію діяльності, зниження ризиків, нарощування потенціалу виробництва;

- високу соціальну значимість аграрної сфери, адже у

сільській місцевості проживає понад 31 % населення держави та працює понад 17 % економічно активного населення. Крім того, українське село – це важливий культуральний, етнічний і соціальний феномен, який відіграє значну роль у житті держави в цілому, а отже його розвиток умотивований не лише економічними, а й соціальними, політичними та іншими причинами.

Основними бар'єрами, які гальмують, а подеколи й унеможливають інвестиційне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери, є такі:

- інертність перебігу соціально-економічних процесів на селі, подеколи неготовність соціальної громади до сприйняття і просування змін, а також уповільненість процесів виробництва і реалізації, значна тривалість операційного і фінансового циклів, сезонність тощо. Сукупно це уповільнює динаміку аграрних інвестиційних процесів та знижує умотивованість інвесторів, зорієнтованих на отримання швидких результатів;

- порівняно нижча ліквідність нерухомості й активів у сільській місцевості, складності щодо їх швидкої реалізації, старіння виробничих засобів у сільському господарстві, що знижує мотивацію інвесторів, зорієнтованих на збереження вартості капіталу та підтримування високого рівня ліквідності інвестованих коштів;

- підвищені рівні ризиків, пов'язаних з мінливістю погодно-кліматичних умов, коливанням урожайності сільськогосподарських культур і продуктивністю тварин, загрозою епідемій та епізоотій, можливістю природних катаклізмів і катастроф та з інших об'єктивних причин, що впливає на прийняття негативних інвестиційних рішень консервативними і поміркованими інвесторами;

- значна залежність від ринкової кон'юнктури, в тому числі на міжнародних ринках, платоспроможного попиту, смаків та уподобань споживачів аграрних продуктів, що робить результати інвестиційної діяльності до певної межі непрогнозованими, знижує надійність вкладень та умотивованість інвесторів;

- залежність від ритмічності й ефективності роботи суміжних галузей, постачальників ресурсів, надавачів послуг тощо, що також посилює варіативність результатів, ускладнює умови діяльності, знижує ефективність інвестицій.

Існують і інші стимули та дестимули інвестиційного

забезпечення сталого розвитку аграрної сфери, зумовлені економічними, політичними, соціальними, природними, техніко-технологічними, організаційно-правовими й іншими чинниками.

Поряд з тим, на формування чинників сприяння та виникнення бар'єрів гальмування інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери значний вплив справляють регіональні особливості [134–135]. Так, внаслідок територіального розміщення регіону, його природно-кліматичних особливостей, етно-культуральної специфіки, ресурсної забезпеченості, налагодження зв'язків з сусідніми регіонами та країнами, розвитку формальних і неформальних інститутів, що впливають на функціонування аграрної сфери, й з інших об'єктивних причин можуть як поліпшуватися, так і погіршуватися умови, інтенсивність та ефективність інвестиційних процесів.

Для реалізації усіх чинників сприяння та запобігання негативному впливу бар'єрів як загальнодержавного, так і регіонального характеру необхідно формувати ефективний механізм інвестиційного забезпечення. У науковій літературі розробленню такого механізму стосовно аграрного виробництва нині приділяється значна увага [136]. Проте і досі не окреслено напрями щодо формування механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери як цілісної соціально-економічної системи.

1.3. Оцінювання інвестиційного забезпечення та сталості розвитку аграрної сфери

Формування ефективного механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери потребує систематизації та удосконалення методичного апарату й інструментарію оцінок як інвестиційних процесів, так і динаміки та тенденцій розвитку аграрної сфери. Методика і методологія інвестиційного аналізу досить добре опрацьована і набула значного розвитку як у зарубіжній, так у вітчизняній науковій літературі [137–142]. Проте на початкових етапах трансформації економіки України на ринкові засади господарювання вона здебільшого була зорієнтована на аналіз інвестиційних проектів та визначення ефективності інвестицій. У табл. 1.3 систематизовано основні показники таких оцінок та наведено порядок їх обчислення.

Таблиця 1.3

Найбільш уживані показники аналізу ефективності інвестицій

Напря́м	Основні показники
Накопичений грошовий потік	Різниця між сукупною вартістю вхідних і поточними вихідними грошовими потоками по проекту без врахування інвестиційних вкладень
Сукупний дисконтований дохід	Приведений (дисконтований за ставкою дисконту) накопичений грошовий потік
Чистий дисконтований дохід	Сукупний дисконтований дохід, зменшений на вартість інвестицій
Дохідність інвестиційного проекту	Співвідношення сукупного дисконтованого доходу і вартості інвестицій
Внутрішня норма дохідності (рентабельність)	Співвідношення чистого дисконтованого доходу і вартості інвестицій
Період окупності інвестиційного проекту	Співвідношення вартості інвестицій і середнього за період чистого дисконтованого доходу

Джерело: складено за [137–142]

Основні особливості наведеної у табл. 1.3 системи показників витікають з того, що вона ґрунтується на концепції оцінки грошей у часі, згідно з якою певна сума грошей у майбутньому має меншу цінність, ніж аналогічна сума у теперішньому часі. А оскільки інвестування завжди пов'язане з певним «розпорошенням» вихідних (витрат на реалізацію інвестиційного проекту) та вхідних (доходів від реалізації проекту) грошових потоків у часі, то й виникає необхідність приведення їх вартості до єдиного періоду шляхом дисконтування, тобто «очищення» від вказаної «часової різниці». Ця система показників набула поширення у західних країнах та цілком виправдовує себе при здійсненні оцінок на макрорівні.

Проте на теренах вітчизняної науки і практики згодом стало зрозуміло, що загальноприйняті підходи до інвестиційного аналізу не завжди дозволяють здійснити якісну оцінку та прийняти виважені управлінські рішення у сфері інвестицій. Тому в науковій думці [143–144] набула поширення тенденція щодо вдосконалення системи показників проектного інвестиційного аналізу шляхом оптимізації методики їх розрахунку та обґрунтування нових додаткових оціночних індикаторів.

Крім того, популярності набуло розроблення аналітичних показників для оцінювання інновацій [145–146], іноземних інвестицій [147] та інвестицій за різними напрямками їх реалізації [148]. Проте усі

згадані інструменти оцінювання стосуються мікроекономічних досліджень і не дозволяють здійснювати моніторинг і аналіз на мезо-, макрорівні та у світовому масштабі. Тому вітчизняні й зарубіжні вчені [77–78, 83, 0–86, 95, 110–111, 118–119, 127, 129, 135, 143–144, 149–150] стали обґрунтовувати методи й інструменти відповідних оцінок. Їх узагальнення за окремими напрямками аналізу наведено у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Основні напрями інвестиційних оцінок

Напрямок	Основні сегменти та показники оцінювання
Ефективність інвестиційного проекту	Технічний аналіз; Маркетинговий аналіз; Інституціональний аналіз; Соціальний аналіз; Бюджетний аналіз; Екологічний аналіз; Фінансово-економічний аналіз.
Інвестиційна привабливість підприємства	Майновий стан; Фінансовий стан; Ділова активність; Прибутковість та рентабельність; Становище підприємства на ринку цінних паперів.
<i>Інвестиційна привабливість аграрної сфери</i>	Стан і розвиток аграрного бізнесу; Стан і розвиток суміжних та інших видів діяльності, що розвиваються на селі; Рівень розвитку людського капіталу; Стан аграрних ландшафтів; Стан сільських територій та рівень розвитку соціальної інфраструктури села.
Інвестиційна привабливість галузі	Стан потенціалу галузі; Місце галузі в національному господарстві та її порівняльна характеристика; Рівень галузевих ризиків та вплив загальноекономічних ризиків.
Інвестиційна привабливість регіону	Стан інвестиційного потенціалу регіону; Місце регіону в економіці держави та його порівняльна характеристика; Рівень регіональних ризиків та вплив загальнодержавних ризиків на становище регіону.
Інвестиційний клімат країни	Стан інвестиційного потенціалу країни; Рівень інвестиційних ризиків у країні та вплив міжнародних ризиків на соціально-економічне становище держави.

Джерело: складено автором за [77–78, 83, 0–86, 95, 110–111, 118–119, 127, 129, 135, 143–144, 149–150]

Як видно з табл. 1.4, крім проектного аналізу, доцільно оцінювати інвестиційну привабливість підприємства, що реалізує означений проект або виступає реципієнтом інвестицій, інвестиційну привабливість галузі та регіону, інвестиційний клімат держави. Також вважаємо за доцільне включити до означеної системи показників оцінювання інвестиційної привабливості аграрної сфери.

Як зазначають науковці [77, 137–138, 140–142], аналіз інвестиційного проекту не варто обмежувати винятково показниками ефективності в межах фінансово-економічної складової дослідження. Потрібно додатково здійснювати такі види оцінок:

- технічний аналіз, у межах якого необхідно дослідити технічну можливість реалізації проекту та вивчити основні його характеристики;

- маркетинговий аналіз, що покликаний визначити рівень платоспроможного попиту на продукти проекту, рівень конкуренції на ринку, конкурентоспроможність проєктованого продукту, наявність конкурентних переваг у продукту та підприємства, що реалізує інвестиційний проект;

- інституціональний аналіз, який включає вивчення стану і рівня розвитку середовища реалізації проекту, законодавчо-правове забезпечення бізнесу, запровадження важелів і заходів адміністративного та економічного регулювання підприємницької діяльності й інвестиційної активності;

- соціальний аналіз, що здійснюється з метою виявлення впливу проекту на життя соціуму з одного боку, та вплив соціуму на можливість, доцільність і ефективність реалізації проекту – з другого;

- бюджетний аналіз, що передбачає оцінювання впливу проекту на рівень доходів державного і місцевого бюджетів, можливість прямої участі держави у фінансуванні проекту, надання преференцій та запровадження механізмів непрямої державної підтримки, сукупний розмір зисків від непрямої державної підтримки у фінансовому еквіваленті;

- екологічний аналіз, що проводиться по проєктах, які здійснюють вплив на навколишнє природне середовище, та покликаний оцінити рівень і наслідки такого впливу, визначити наявність методів і ресурсів для запобігання його негативним наслідкам, спрогнозувати очікувані штрафні і фінансові санкції за порушення екологічних норм і нормативів.

Доцільно в межах маркетингового аналізу поглиблено

досліджувати конкурентоспроможність продукції, що слугуватиме додатковим критерієм визначення ефективності інвестиційного проекту з її виробництва [151].

Інвестиційна привабливість підприємства [137, 143–144] може оцінюватися як у випадках реалізації ним інвестиційних проектів, так і в разі додаткового залучення інвестицій у діючі проекти та види діяльності, продажу його як цілісного майнового комплексу, уступки прав, злиття чи поглинання, в інших випадках. Її доцільно оцінювати у розрізі аналізу:

- майнового стану, що включає показники наявності, стану і руху основних засобів, забезпеченості основних засобів оборотними активами, а також вивчає рівень технологічної досконалості виробництва, ринкової ліквідності майнових активів тощо;

- фінансового стану, що ґрунтується на вимірюванні показників фінансової стійкості, ліквідності і платоспроможності підприємства, структури фінансових джерел, включає визначення середньозваженої вартості капіталу тощо;

- ділової активності, в тому числі оборотності капіталу, інтенсивності виробничо-господарських процесів, тривалості операційного і фінансового циклів, конкурентоспроможності підприємства, його спроможності щодо здійснення фінансових та ринкових маневрів та ін.;

- прибутковості та рентабельності, що включає визначення рівня прибутковості, а також оцінювання рентабельності діяльності і використання капіталу;

- становища підприємства на ринку цінних паперів, у тому числі котирування цінних паперів і деривативів підприємства на фондовому ринку, динаміки виплачуваних дивідендів, співвідношення ринкової і номінальної вартості цінних паперів тощо.

Виняткове значення в системі інвестиційного аналізу з позиції забезпечення сталого розвитку має оцінювання інвестиційної привабливості аграрної сфери. Його доцільно здійснювати такими етапами:

- 1 етап – вивчення стану і розвитку аграрного бізнесу – на основі показників динаміки виробництва валової продукції в цілому, по окремих галузях і продуктах, показників ефективності діяльності та використання капіталу, рівня забезпеченості населення та переробної промисловості аграрними продуктами, рівня експортного потенціалу тощо;

2 етап – аналіз стану і розвитку суміжних та інших видів діяльності, що розвиваються на селі, – за допомогою показників співвідношення обсягів виробництва валової доданої вартості в аграрному бізнесі і суміжних видах діяльності, динаміки виробництва, показників ефективності діяльності та використання капіталу, рівня нівелювання сезонності аграрного виробництва, забезпечення ефективної зайнятості на селі тощо;

3 етап – оцінка рівня розвитку людського капіталу – на основі показників освітньо-кваліфікаційного рівня працівників, рівня середньої заробітної плати, показників відтворення людського капіталу та ін.;

4 етап – аналіз стану аграрних ландшафтів – за показниками рівня розораності земель, співвідношення сільськогосподарських угідь і земель несільськогосподарського призначення, частки земель, на яких розміщені заповідники, заказники тощо, частки меліорованих земель, рівня забрудненості земель, частки законсервованих угідь та ін.;

5 етап – аналіз стану сільських територій та рівня розвитку соціальної інфраструктури села – чисельність мешканців сільського населеного пункту, рівень забезпеченості сільських населених пунктів закладами освіти, культури, охорони здоров'я, побутового обслуговування, рівень облаштування житлового фонду та ін.

Оцінювання інвестиційної привабливості галузі сільського господарства або аграрного сектору загалом порівняно менш досліджене науковцями [0]. Так, наприклад, методика оцінки інвестиційної привабливості галузей економіки, запропонована І. О. Бланком, ґрунтується на аналізі перспектив розвитку галузі (її значимості в економіці країни, стійкості до економічних спадів, соціальної значимості галузі, забезпеченості її розвитку власними фінансовими ресурсами; ступеня державної підтримки; стадій життєвого циклу); рівня середньогалузевої рентабельності діяльності підприємств (коефіцієнтів рентабельності активів, власного капіталу, реалізації продукції, поточних витрат); рівня галузевих інвестиційних ризиків (коефіцієнта варіації середньогалузевого показника рентабельності власного капіталу по окремих роках аналізованого періоду, коефіцієнта варіації показників рентабельності у розрізі окремих підприємств галузі, рівня конкуренції в галузі, рівня інфляційної стійкості цін на продукцію галузі, рівня соціальної напруженості в галузі) [77, с. 111–113].

Проте у розрізі галузей зазвичай більш поширеним є аналіз ефективності агровиробництва [153–154]. У зв'язку з цим вважаємо, що оцінку інвестиційної привабливості аграрного сектору доцільно здійснювати на основі вивчення галузевих характеристик діяльності [155]. Зокрема, слід оцінювати стан потенціалу галузі за її часткою у виробництві ВВП і валової доданої вартості по економіці в цілому, часткою галузі в експорті та імпорті, а також за рівнем експортного потенціалу та потенціалу імпортозаміщення, за рівнем ресурсної забезпеченості, технологічного розвитку та ін. Обов'язково слід визначати рівень галузевих ризиків, у тому числі ризику порушення міжгалузевих зв'язків, виникнення ринкових дисбалансів та диспропорцій, виникнення цінового диспаритету, втрати ритмічності й ефективності суміжними галузями (споживачами і постачальниками), щодо зміни смаків і уподобань споживачів – фізичних осіб та ін.

Порівняно більш дослідженим у науковій літературі є аспект оцінювання інвестиційної привабливості регіонів [123, 135, 149–150, 156]. Наприклад, комплексна методика оцінки інвестиційної привабливості регіонів України передбачає ранжування областей за п'ятьма синтетичними (узагальненими) показниками з урахуванням їх значимості: рівень загальноекономічного розвитку регіону – 35 %; рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону – 15 %; демографічна характеристика регіону – 15 %; рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури регіону – 25 %; рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків – 10 % [77].

На нашу думку [157–159], найбільш оптимально здійснювати таку оцінку шляхом вивчення:

- стану інвестиційного потенціалу регіону, зокрема його територіально-географічного розміщення, рівня забезпеченості природними ресурсами, за показниками природного руху населення, міграції, зайнятості і безробіття, стану регіональної інфраструктури і рівня забезпеченості суб'єктів господарювання її основними компонентами та ін.;

- рівня регіональних ризиків, зокрема ризиків щодо виникнення регіональних конфліктів, природних та техногенних катастроф, локальних економічних рецесій, внутрішньорегіональної асиметричності розвитку територій та ін.

Інвестиційний клімат країни, як найбільш загальна економічна категорія, докладно висвітлений у науковій літературі [77–78, 83, 127, 144]. Серед основних методик оцінки клімату доцільно виділити

Комплексну оцінку рейтингу інвестиційної привабливості країн світу журналу “Euromoney”, Цифрову шкалу Гарвардської школи бізнесу (США), Індекс “БЕРІ” (Німеччина), Універсальну методику оцінки інвестиційного клімату, Шкалу порівняльного аналізу інвестиційного клімату країн Східної та Центральної Європи журналів “Fortune” (США) та “The Economist” (Великобританія), Рейтинг Institutional Investor і інші [160, с. 43-44].

Зазвичай його пропонують оцінювати за станом інвестиційного потенціалу, за обсягом та динамікою ВВП, рівнем державного боргу, станом і рівнем розвитку фінансового та інвестиційного ринків, станом інфраструктури, демографічними показниками стану і руху, рівнями економічної активності населення, зайнятості та безробіття, середньою заробітною платою, обліковою ставкою центрального банку, рівнем податкового тягаря, поширенням інвестиційної активності та ініціативи, рівнем розвитку підприємництва, наявністю регуляторних та інших обмежень підприємницької та інвестиційної діяльності тощо. Другим ключовим сегментом оцінювання інвестиційного клімату є аналіз інвестиційних ризиків – політичних, економічних, зовнішньоекономічних, зовнішньополітичних, соціальних, демографічних, екологічних, природогенних, технічних, фінансових, кримінальних тощо.

На відміну від аналізу інвестиційних процесів, інвестиційної привабливості та ефективності проектів, методичні підходи до оцінювання сталості розвитку соціально-економічних систем вивчені і викладені у науковій літературі значно менше.

Як зазначалося вище, нині сталий розвиток пов’язується перш за все з екологізацією життєдіяльності людства та якістю життя соціуму. Тому найпоширеніші підходи щодо оцінювання сталості розвитку ґрунтуються саме на визначенні екологічних та соціальних компонентів. Так, науковці Національного інституту стратегічних досліджень [0] узагальнили найбільш вживані у світовій та українській практиці індекси розвитку та виокремили серед них десять зазначених нижче:

1. Екологічно адаптована внутрішня продукція, яка визначається як різниця між чистою внутрішньою продукцією та вартісною оцінкою виснаження природних ресурсів і екологічного збитку. Показник використовується при екологічній корекції національних рахунків.

2. Показник «дійсних заощаджень», запропонований Всесвітнім

банком, який визначається як відсоткова частка у ВВП величини валових внутрішніх заощаджень, збільшених на величину витрат на освіту та зменшених на величини знецінення вироблених активів, виснаження природних ресурсів та збитку від забруднення навколишнього середовища. Цей індикатор дозволяє визначити розбіжність між традиційними економічними показниками і екологічно скоригованими, коли на тлі економічного зростання часто спостерігається екологічний занепад;

3. Агрегований індекс «живої планети», розроблений для моніторингу стану біологічного різноманіття планети, публікується в рамках щорічної доповіді Всесвітнього фонду дикої природи.

4. Показник «екологічний слід», вираховується міжнародною організацією «Мережа глобального сліду» та виражає міру тиску людини на навколишнє середовище у вигляді площ територій і акваторій, необхідних для видобутку ресурсів та утилізації відходів.

5. Індекс розвитку людського потенціалу, обґрунтований Програмою розвитку ООН. За своєю суттю він є інтегральним показником та відбиває рівень соціально-економічного розвитку суспільства. Початково при визначенні індексу враховували три показники: середня очікувана тривалість життя, рівень освіченості населення та рівень економічного розвитку (ВВП на душу населення). Згодом до складу індексу додали індикатор убогості населення, який відображає масштаби знедоленості та існуючих поневірянь, та почали коригувати його на показник нерівності, індекс гендерної нерівності і багатомірний індекс бідності.

6. «Всесвітній індекс щастя», що складається британським дослідницьким центром «Новий економічний фонд» та уможливорює вивчення відчуття рівня щасливого життя населенням різних країн світу.

7. Індекс екологічної стійкості, що визначається вченими з Єльського і Колумбійського університетів для Всесвітнього економічного форуму в Давосі.

8. Індекс фізичної якості життя, який допомагає сформувати уявлення та виміряти добробут населення країни (якість життя).

9. Дійсний показник прогресу, який являє собою спробу створення альтернативи показника ВВП. Адже, на відміну від широковживаного індикатора ВВП, дійсний показник прогресу враховує екологічні та соціальні аспекти розвитку й містить такі складові: злочинність і розпад сімей, зміна кількості вільного часу,

домашня і добровільна робота, залежність від зарубіжних капіталів, розподіл доходу, витрати на оборону, тривалість «життя» предметів тривалого користування, виснаження ресурсів, забруднення, довгостроковий екологічний збиток.

10. «Зелений ВВП», що є спільною розробкою Державного управління з охорони навколишнього середовища та Державного статистичного управління [0].

Зазначені індикатори оцінювання слугують ефективним інструментом макроекономічних оцінок, проте їх використання недоцільно при аналізі сталості розвитку аграрної сфери.

Найбільш розгалужену та комплексну систему ключових показників, які уможливають оцінювання ступеня досягнення стратегічних цілей розвитку аграрної сфери, запропонували науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки» [162]. Узагальнено означена система наведена у додатку А.

Зокрема, серед основних індикаторів, які дозволяють оцінити інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства, виділено:

1) щодо повного забезпечення потреб розвитку сільського господарства в інвестиційних ресурсах:

- обсяги надходження інвестицій в основний капітал сільського господарства за рахунок усіх джерел фінансування;

- ступінь доведення індикатора відповідності загальних обсягів інвестицій в основний капітал сільського господарства за рік до їх прогнозних значень;

- підвищення середньорічного темпу приросту інвестицій в основний капітал до 10-12 %;

2) щодо зростання інвестиційних можливостей сільськогосподарських товаровиробників:

- підвищення частки власних джерел фінансування інвестицій в основний капітал сільського господарства;

3) щодо розширення фінансування дорожнього господарства у сільській місцевості як одного з ключових факторів підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства:

- фінансування робіт з будівництва, ремонту та облаштування доріг із твердим покриттям у сільській місцевості в обсягах, не менших однієї третини витрат на ці цілі загалом по державі [162, с. 77–78].

Поряд з тим, основними індикаторами оцінювання інноваційного

забезпечення розвитку сільського господарства визначено:

1) щодо адаптації національної інноваційної системи до умов глобалізації та підвищення її конкурентоспроможності:

- підвищення рівня винахідницької активності в системі створення інновацій;

- підвищення рівня комерціалізації наукових розробок в аграрній сфері економіки;

2) щодо переорієнтації системи продукування інновацій на ринковий попит споживача:

- збільшення кількості аграрних підприємств, які здійснюють технологічні інновації;

3) щодо поліпшення кадрового забезпечення науково-інноваційної сфери і створення привабливих умов для творців інновацій:

- підвищення питомої ваги науковців у віці до 40 років;

4) щодо створення інститутів інноваційної інфраструктури:

- активізація малого інноваційного аграрного бізнесу;

- створення нових організацій інноваційної аграрної інфраструктури (фінансових, консалтингових, маркетингових, інформаційно-консультативних, юридичних, освітніх тощо): бізнес-центри, бізнес-інкубатори, технопарки, лізингові центри, фінансово-кредитні установи, фонди підтримки підприємництва, інноваційні та інвестиційні фонди і компанії, довірчі товариства, фондові і товарні біржі, інформаційно-консультативні установи, страхові компанії, аудиторські фірми;

5) щодо запровадження системного підходу в управлінні інноваційним забезпеченням розвитку сільського господарства:

- збільшення внутрішніх поточних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у сфері аграрної економіки до 1,7 % від рівня внутрішнього валового продукту [162, с. 96–97].

Методичний підхід щодо оцінювання розвитку аграрної сфери, запропонований науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки», доцільно доповнити. Так, актуальним є оцінювання стану сільських територій та благоустрою населених пунктів. Для цього необхідно використовувати інтегральний індекс розвитку сільських населених пунктів, який включає оцінку інвестицій у благоустрій територій та облаштування житлового фонду. На рис. 1.5 наведено підходи до його визначення.

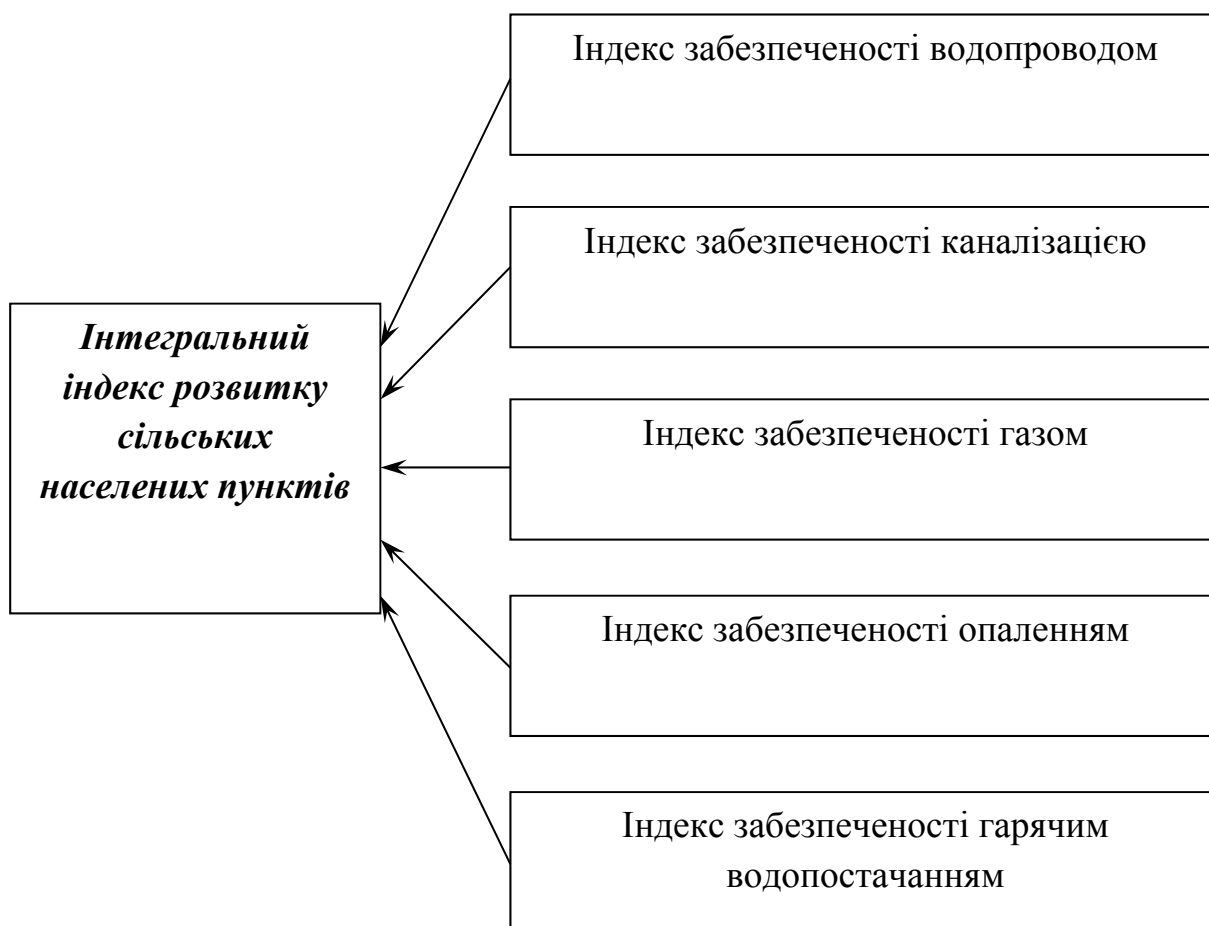

Рис. 1.5. Складові інтегрального індексу розвитку сільських населених пунктів

Джерело: запропоновано автором

Запропонований інтегральний індекс поєднує оцінювання рівнів забезпечення сільських населених пунктів водопроводом, каналізацією, газом, опаленням і гарячим водопостачанням. Ті дані, які нині акумулюються Державною службою статистики України, цілком спроможні здійснити інформаційне забезпечення для обчислення індексу.

Додатковим індикатором оцінювання може слугувати модифікований індекс розвитку сільських населених пунктів (рис. 1.6), що включає оцінку забезпеченості сільського населення послугами й об'єктами інфраструктури та соціальної сфери. Проте нині його розрахунок ускладнений і потребує вдосконалення інформаційного забезпечення.

Коригування

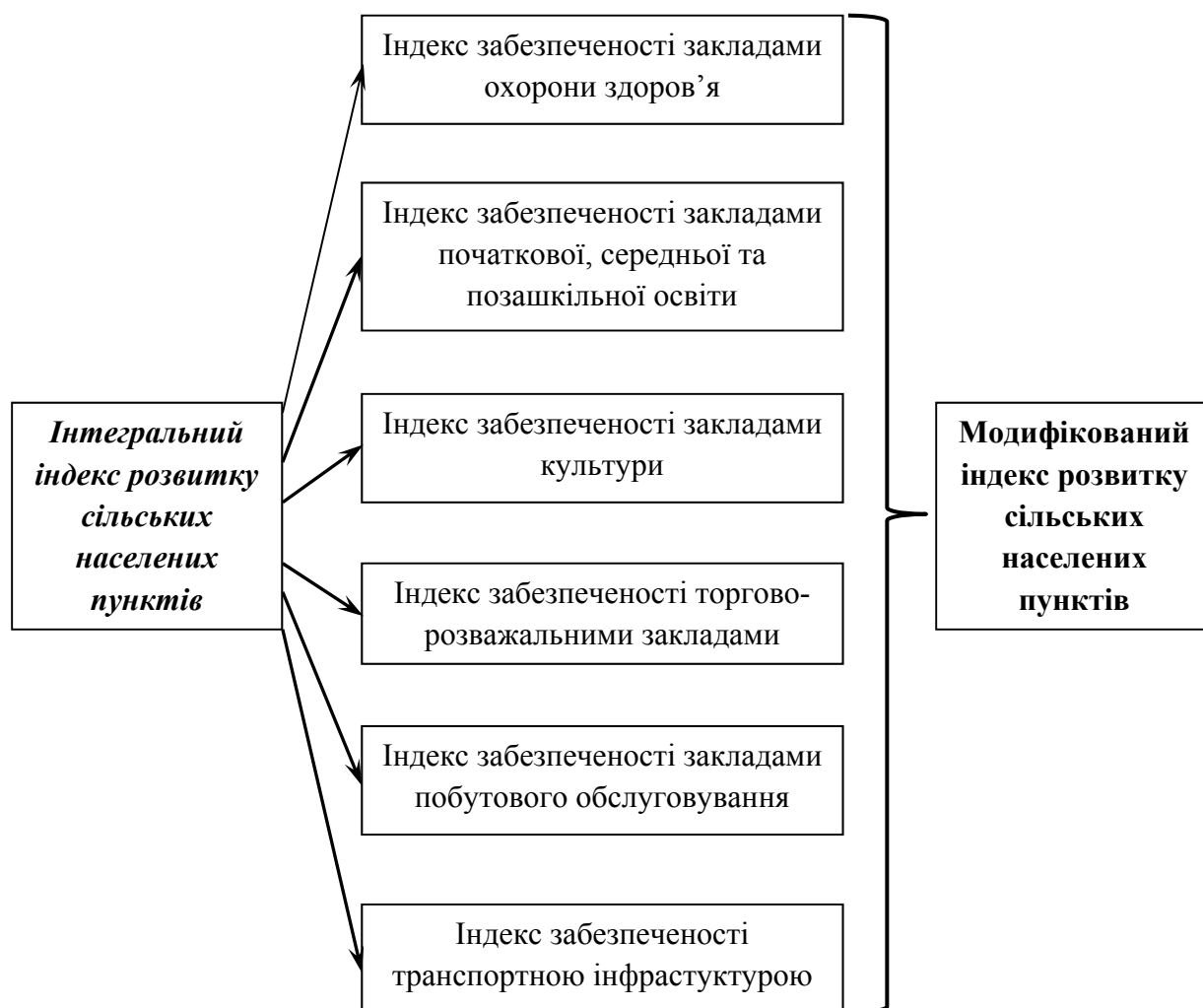

Рис. 1.6. Складові модифікованого індексу розвитку сільських населених пунктів

Джерело: запропоновано автором

Поряд із удосконаленням конкретних показників необхідно систематизувати загальні підходи до оцінювання розвитку аграрної сфери. Необхідно аналізувати його чотири ключові характеристики: інтенсивність, порівняльну характеристику, рівень та сталість (табл. 1.5).

Індикаторами, які доцільно вивчати у процесі оцінок розвитку аграрної сфери, мають слугувати показники, що відбивають обсяги і ефективність діяльності, забезпеченість ресурсами, наявність, стан і зміни окремих характеристик аграрної сфери [163–165].

**Складові аналізу соціально-економічного розвитку
аграрної сфери**

Складова аналізу	Завдання	Методи і показники
Інтенсивність розвитку	Проаналізувати тенденції динамічних процесів та визначити загальний тренд зміни	Рядів динаміки, індексів, трендовий аналіз та апроксимація
Порівняльна характеристика	Оцінити рівень розвитку порівняно з іншими сферами економіки, регіонами тощо	Методи порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, встановлення рейтингів, кластер-ний аналіз (в умовах аналізу великих інформаційних масивів)
Рівень розвитку	Встановити досягнення ключових критеріїв розвитку	Коефіцієнтний аналіз, відносних і середніх величин, факторний та кореляційно-регресійний аналіз
Сталість розвитку	Встановити здатність соціально-економічної системи при зовнішніх збуреннях та відхиленнях повертатися до визначеної траєкторії руху	Дисперсія, варіація, середніх і відносних величин, математичне моделювання

Джерело: складено автором

Основою оцінок мають слугувати методи рядів динаміки, індексів, трендового аналізу та апроксимації, порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, рейтингування, кластерного, коефіцієнтного, факторного та кореляційно-регресійного аналізу, дисперсії, варіації, математичного моделювання [166–168].

Запропонований підхід до аналізу сталості розвитку дозволить виявити тенденції динамічних процесів в аграрній сфері та визначити загальний тренд їх зміни, оцінити рівень розвитку аграрного виробництва порівняно з іншими сферами економіки, визначити ступінь досягнення ключових критеріїв розвитку, виявити здатність аграрної сфери зберігати сталість свого розвитку.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт; пер. з англ. О. Васильєва [та ін.]; наук. ред. Є. Литвин. – К.: Port-Royal, 2001. – 594 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения [Электронный ресурс] / Д. Рикардо // Электронная библиотека экономической литературы. – Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/ricsod.htm>.
3. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Т. 2., Кн. II: Процес обігу капіталу / К. Маркс. – К.: Видавництво політичної літератури УСРС, 1954. – 515 с.
4. Экономическая энциклопедия / науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин - т экон. РАН; Л. И. Абалкин. – М.: ОАО «Издательство Экономика», 1999. – 1055 с.
5. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку ; [пер. з англ.] / Г. Дейлі ; Ін-т сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.
6. Макроекономічне збалансування / за ред. А. А. Чухна. – К.: Либідь, 1996. – 198 с.
7. Кучин Б. Л. Управление развитием экономических систем / Б. Л. Кучин, Е. В. Якунова. – М.: Экономика, 1990. – 157 с.
8. Осауленко О. Г. Стійке економічне зростання: макроекономічна політика та державне регулювання / О. Г. Осауленко. – К., 2001. – 84 с.
9. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер; пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко; общ. ред. А. Г. Милейковского. – М.: Прогресс, 1982. – 439 с.
10. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев.; редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. – М. : Экономика, 1989. – 526 с.
11. Антикризисное управление : учеб./ под ред. Э. М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
12. Воробьев И. Факторы устойчивого развития сельскохозяйственного производства / И. Воробьев // Экономист. – 2001. – № 7. – С. 78–85.
13. Герасимів З. М. Сталий розвиток сільського господарства / З. М. Герасимів // Агросвіт. – 2016. – № 9. – С. 16–19.

14. Забуранна Л. В. Сталий розвиток аграрної сфери: сутність та чинники / Л. В. Забуранна // Економіка і управління. – 2012. – № 2. – С. 18–24.

15. Ковальчук С. Я. Сталий розвиток світової економіки: роль органічного виробництва / С. Я. Ковальчук, Л. В. Муляр // Агросвіт. – 2014. – № 23. – С. 61–66.

16. Панков О. І. Сталий розвиток у сільському господарстві [Електронний ресурс] / О. І. Панков // Ефективна економіка. – 2011. – № 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_5_44.

17. Талавиря М. Перспективи сталого розвитку сільського господарства України/ М. Талавиря, О. Талавиря // Стратегія економічного розвитку України: теоретичні засади та механізми реалізації: зб. наук. праць У 3-х ч. – Ч.2, // наук.ред. В. С. Лукач. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 342–344.

18. Талавиря М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості / М. П. Талавиря // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. – 2016. – Вип. 1 (2). – С. 146–150.

19. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О. Л. Попова ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К. : [б.в.], 2009. – 352 с.

20. Прадун В. П. Сталий розвиток регіональних агропромислових комплексів / В. П. Прадун ; відп. ред. В. М. Трегобчук ; НАН України, Об'єд. ін-т економіки. – К. : ОІЕ НАН України, 2005. – 254 с.

21. Роздайбіда О. В. Сталий сільський розвиток — невід'ємна складова людського розвитку в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Роздайбіда // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – № 2. – С. 285–287 . – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_2_36.

22. Фурдичко О. Сталий розвиток аграрного сектора економіки на засадах раціонального природокористування [Електронний ресурс] / О. Фурдичко // Економіст. – 2011. – № 10. – С. 6–8. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2011_10_4.

23. Чемерис В. А. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва на регіональному рівні / В. А. Чемерис, В. І. Душка // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Ґжицького. – 2013. – Т. 15, № 2. – С. 413–418.

24. Червінський-Івашура О. Л. Сталий розвиток аграрного сектору: парадигма для України / О. Л. Червінський-Івашура // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181 (4). – С. 321–331.

25. Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / О. В. Шубравська ; Ін-т економіки НАН України. – К. : [б.в.], 2002. – 203 с.

26. Сталий розвиток аграрного сектора економіки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, магістрів і студ., присвяч. 140-річчю з дня народж. М.І.Туган-Барановського та 75-річчю екон. ф-ту Харківського НАУ ім.В.В.Докучаєва, 10-11 липня 2004 р. / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, Ін-т аграр. економіки УААН, Белгород. держ. с.-г. акад., Рада молодих учених м. Харкова, Харк. наук. т-во ім. М. І. Туган-Барановського. – Х. : [б.в.], 2004. – 278 с.

27. Сталий розвиток сільських територій: концептуальні засади та роль органів влади в його забезпеченні // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2013. – Вип. 2. – С. 180–184.

28. Ильясов С. М. Устойчивость банковской системы: механизмы управления, региональные особенности: учеб. пособ. / С. М. Ильясов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 255 с.

29. Бойко И. П. Проблемы устойчивости сельскохозяйственного производства / И. П. Бойко. – Л.: ЛГУ, 1986. – 168 с.

30. Математика: энциклопедия. / под ред. Ю. В. Прохорова. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 845 с.

31. Афанасьев В. Н. Статистическое обеспечение проблемы устойчивости сельскохозяйственного производства / В. Н. Афанасьев. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 320 с.

32. Фармацевтична енциклопедія / голова ред. ради та автор передмови В. П. Черних ; Нац. фармац. ун-т України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : МОРІОН, 2010. – 1632 с.

33. Стратегія економічного розвитку України: наук. збірник / відп. ред. О. П. Степанов. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип.7. – 632 с.

34. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию [Электронный ресурс] // Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 года. – Режим доступа:

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml.

35. Личко К. П. Прогнозирование и планирование развития агропромышленного комплекса : учебн. для студ. вузов / К. П. Личко. – М. : КолосС, 2007. – 286 с

36. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.

37. Губський Б. В. Аграрний ринок / Б. В. Губський. – К. : Нора-прінт, 1998. – 183 с.

38. Коваленко Н. Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков : курс лекций / Н. Я. Коваленко. – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ», Изд-во ЭКМОС, 1999. – 448 с.

39. Минаков И. А. Экономика сельского хозяйства: учеб. / И. А. Минаков. – М.: Инфра-М, 2013. – 352 с.

40. Попов Н. А. Организация предпринимательской деятельности в аграрном производстве : учеб. / Н. А. Попов. – М.: ЭЛИТ 2000, 2002. – 328 с.

41. Андрійчук В. Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 5–21.

42. Лупенко Ю. О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 5–11.

43. Пугачов М. І. Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи / М. І. Пугачов, А. О. Мельник // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 28–32.

44. Соколов М. О. Аграрний бізнес та його вплив на сталий розвиток сільських територій [Електронний ресурс] / М. О. Соколов, О. П. Славкова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2016. – Вип. 7 (3). – С. 99–101. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuimevcg_2016_7\(3\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuimevcg_2016_7(3)_27).

45. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26–38.

46. Малік М. Й. Формування та розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 76–82.

47. Месель-Веселяк В. Я. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2015. – № 7. – С. 5–24.

48. Месель-Веселяк В. Я. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 37–49.

49. Юшин С. О. Фактор партнерства в аграрному реформуванні / С. О. Юшин // Економіка АПК. – 2015. – № 4. – С. 12–22.

50. Approaches to the definition of production determinants of oriented economy/ Talavuyria M. P., Lymar V. V. Baidala V. V. Holud R. T. // Економіка АПК. – 2016. – №7 – С. 39–44.

51. Лузан Ю. Я. Сучасні проблеми та основні фактори розвитку аграрного сектору України / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2014. – № 6. – С. 5–9.

52. Дем'ян Я. Ю. Зарубіжний досвід розвитку менеджменту та маркетингу на ринку землі області / Я. Ю. Дем'ян // Форум практичних маркетингових знань E2S: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 27 жовтня 2011р.). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2011. – С. 39–43.

53. Попов В. Н. Целеориентированное управление в АПК: теория и практика / В. Н. Попов. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 1998. – 196 с.

54. Нестерчук Ю. О. Основи формування ресурсного потенціалу підприємств АПК та підвищення рівня їх капіталізації [Електронний ресурс] / Ю. О. Нестерчук, Ю. В. Улянич, Н. В. Бутко // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2012. – Вип. 81 (2). – С. 39–46. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2012_81\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2012_81(2)_6).

55. Попов Н. А. Экономика отраслей АПК : курс лекций / Н. А. Попов. – М.: ИКФ «ЭКМОС», 2002. – 368 с.

56. Лупенко Ю. О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5–21.

57. Рябоконт В. П. Соціальний капітал як інституційна детермінанта розвитку сільських територій та аграрного підприємництва [Електронний ресурс] / В. П. Рябоконт, О. Г. Шпикуляк, В. А. Пехов // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2015. – № 1. – С. 83–93. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2015_1_11.

58. Талавиря М. П. Вплив біоекономіки на розвиток сільського господарства / М. П. Талавиря, О. М. Талавиря, В. В. Ващенко, В. Б. Керницький // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. – 2014. – Т. 16, № 1 (2). – С. 168–177.

59. Талавиря М. П. Теоретичні аспекти розвитку біоекономіки в Україні / М. П. Талавиря, О. М. Талавиря // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2013. – Вип. 4. – С. 9–12.

60. Пугачов М. І. Підходи з формування національної системи виробничого та ринкового контролю якості продукції тваринництва й збереження біологічного різноманіття в умовах СОТ / М. І. Пугачов, П. М. Музика, В. Д. Гуменний, С. Г. Шаловило // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. – 2014. – Т. 16, № 3 (5). – С. 195–199.

61. Саблук П. Т. Перспективи формування продовольчих ресурсів у контексті розвитку аграрної реформи [Електронний ресурс] / П. Т. Саблук // Продовольчі ресурси. Серія : Економічні науки. – 2015. – № 4. – С. 5–12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/precon_2015_4_3.

62. Шпичак О. М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 85–95.

63. The rise of the: Emerging Economies: towards functioning agricultural markets and trade relations. World wheat market instability inspired by emerging markets / Skrypnyk A., Talavyria M., Bukin E. // Journal of financial management and accounting. Warsaw University of Life Sciences. – SGGW. – 2015. – № 3 (1). – P. 47–62.

64. Юшин С. О. Аутсорсинг і дорадництво в аграрному секторі економіки / С. О. Юшин, М. А. Брусенко, С. В. Повна // Агроінком. – 2007. – № 9–10. – С. 32–35.

65. Гоблик В. В. Вплив інституційно-правових бар'єрів на ефективність зовнішньоекономічної діяльності в транскордонних регіонах / В. В. Гоблик, Я. Ю. Дем'ян // Економічний форум. – 2015. – №3. – С.123–128.

66. Дем'ян Я. Ю. Політико-правовий вимір відносин прикордонних регіонів України та Європейського Союзу на прикладі Закарпатської області / Я. Ю. Дем'ян // Проблеми агропромислового комплексу Карпат: міжв. тем. наук. зб. / ЗІ АПВ НААНУ. – Бакта, 2011. – Вип. 20. – С. 94–99.

67. Юшин С. О. Просторово-часові підвалини аграрного реформування / С. О. Юшин // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 16–25.

68. Шпикуляк О. Г. Наукове забезпечення інноваційного розвитку аграрної сфери / О. Г. Шпикуляк, М. І. Грицаєнко // Бізнес-Інформ. – 2016. – № 4. – С. 143–149.

69. Справочник директора підприємства / Г. Л. Азоев [и др.] ; ред. М. Г. Лапуста ; Государственный ун-т управления. – 5.изд., испр., изм. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 750 с.

70. Шпичак О. М. Енергетичний підхід щодо оцінки трансформацій в сільському господарстві через призму фізіократичних поглядів у контексті інноваційних процесів / О. М. Шпичак, О. В. Боднар // Економіка АПК. – 2015. – № 10. – С. 5–16.

71. Дем'ян Я. Ю. Розвиток міжнародних відносин як основа економічного розвитку Закарпаття та прикордонних районів Європейського Союзу / Я. Ю. Дем'ян // Перспективи розвитку економіки в ринкових умовах: зб. наук. пр. (матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Мукачево, 17-18 лютого 2012р.). – Мукачево: Мукачівський держ. ун-т, 2012. – С. 92–94.

72. Дем'ян Я. Ю. Розвиток польсько-українського транскордонного співробітництва / Я. Ю. Дем'ян // Механізми реалізації стратегії розвитку національної економіки: матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Тернопіль, 20-21 жовтня 2011 р.). – Тернопіль: ТІАПВ, 2011. – С.156–158.

73. Рябоконт В. П. Проблеми формування соціально-економічних умов розвитку українського села / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2015. – № 9. – С. 68–74.

74. Саблук П. Т. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою / П. Т. Саблук, Л. І. Курило // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 51–56.

75. Кропивко М. Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 109–121.

76. Дієсперов В. С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 56–64.

77. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К.: МП «ИТЕМ» ЛТД «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед», 1995. – 448 с.

78. Губський Б. В. Інвестиційні процеси у глобальному середовищі / Б. В. Губський. – К.: Наукова думка, 1998. – 390 с.

79. Зимин И. А. Реальные инвестиции: уч. пособие / И. А. Зимин. – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ», Изд-во «ЭКМОС», 2000. – 304 с.

80. Козаченко А. В. Управление инвестициями : учеб. пособие для студ. экон. спец. вузов / А. В. Козаченко, А. П. Осыка ; Восточноукраинский гос. ун-т, Центр последипломного образования. – Луганск : [б.в.], 1996. – 136 с.

81. Комаров В. В. Инвестиции и лизинг / В. В. Комаров. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 424 с.

82. Фінансово-кредитні відносини в АПК / за ред. П. Т. Саблука, М. Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 1996. – 285 с.

83. Федоренко В. Г. Инвестознаводство: підручник / В. Г. Федоренко. – К.: МАУП, 2004. – 752 с.

84. Єрмаков О. Ю. Інноваційно-інвестиційне забезпечення виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств : монографія / О. Ю. Єрмаков, А. А. Гребеннікова ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. ; Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2011. – 137 с.

85. Інвестиційна діяльність аграрних підприємств: інструменти та управління: монографія / С. І. Дем'яненко [та ін.] ; Держ. ВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". – Київ : КНЕУ, 2015. – 250 с.

86. Миколаєнко Л. А. Інвестиції в аграрний сектор України / Л. А. Миколаєнко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181 (5). – С. 66–72.

87. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-ХІІ від 18.09.1991 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

88. Волощук К. Б. Механізми інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислових підприємств : [монографія] / К. Б. Волощук. – Кам'янець-Подільський : Сисин О. В., 2011. – 319 с.

89. Орловська Ю. В. Інвестиційне забезпечення регіонального розвитку: проблеми та стратегічні перспективи / Ю. В. Орловська ; Придніпровська держ. академія будівництва та архітектури. – Д. : Наука і освіта, 2003. – 251 с.

90. Шпикуляк О. Г. Інноваційна діяльність у механізмі стимулювання агропромислового виробництва / О. Г. Шпикуляк, Г. Ф. Мазур // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 4. – С. 73–77.

91. Антонєць Т. В. Сучасна специфіка інвестування в сільське господарство України / Т. В. Антонєць // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер. : Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 125–130.

92. Янченко З. Б. Інноваційно-інвестиційна складова розвитку аграрних підприємств : монографія / З. Б. Янченко. – Житомир : Полісся, 2012. – 384 с.

93. Герзанич В. М. Інвестиції як ключовий фактор розвитку транскордонного регіону / В. М. Герзанич // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету. [зб. наук. пр.] - Львів, 2011. – Вип. 21 (10). – С. 189–194.

94. Безп'ята І. В. Регіональні особливості інвестування аграрного сектору економіки / І. В. Безп'ята // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 17(3). – С. 10–14.

95. Дем'ян Я. Ю. Проблеми та ризики формування інвестиційного середовища в аграрному секторі / Я. Ю. Дем'ян // Інвестиції: практика та досвід: наук.-практ. журнал. – 2016. – Вип. 6. – С. 54–58.

96. Герзанич В. М. Основні недоліки та проблеми залучення іноземних інвестицій в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Герзанич // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2014. – №4. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/n=4&y=2014>.

97. Клецова Н. В. Шляхи вдосконалення розвитку іноземного інвестування сільськогосподарських підприємств в умовах ринку / Н. В. Клецова ; Сумський національний аграрний ун-т. – Суми : Мрія, 2009. – 38 с.

98. Про режим іноземного інвестування : Закон України № 93/96-ВР від 19.03.1996 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>.

99. Гоблик В. В. Використання досвіду європейських країн в інвестиційній діяльності транскордонного регіону / В. В. Гоблик, Т. Д. Щербан, Я. Ю. Дем'ян // Перспективи розвитку національної економіки : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 12-13 лютого 2016 р.); Східноукраїнський інститут економіки та управління. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2016. – Ч. 1. – С.125–128.

100. Дем'ян Я. Ю. Роль транскордонного співробітництва у стимулюванні інноваційних процесів регіону / Я. Ю. Дем'ян // Використання маркетингового інструментарію в сучасних умовах господарювання : збірник матеріалів науково-практичного семінару, присвячений дню маркетинголога (м. Мукачєво, 15 вересня 2010 р.). – Мукачєво: Мукачівський держ. ун-т, 2010. – С.40 - 42.

101. Герзанич В. М. Напрями оптимізації підходів до формування пріоритетів залучення іноземних інвестицій в Україні / В. М. Герзанич // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 18. – С. 76–80.

102. Буряк А. В. Інвестиційно-інноваційне прискорення розвитку аграрних підприємств : монографія / А. В. Буряк. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2011. – 203 с.

103. Захарін С. В. Інвестиційне забезпечення інноваційно-технологічного розвитку економіки : [монографія] / С. В. Захарін ; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – К. : КНУТД, 2011. – 344 с.

104. Балян А. В. Проблеми інноваційної діяльності в аграрній сфері та шляхи їх розв'язання / А. В. Балян // Агроінком. – 2013. – № 7–9. – С. 44–47.

105. Гуткевич С. О. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств на меліорованих землях / С. О. Гуткевич, А. О. Князевич // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Економіка. – 2009. – Вип. 11. – С. 241–247.

106. Павловська Л. Д. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку сільськогосподарських підприємств : монографія / Л. Д. Павловська, В. М. Ходаківський. – Житомир : Полісся, 2015. – 235 с.

107. Мирончук О. Б. Теоретична парадигма поняття "інвестиційне забезпечення аграрної сфери" / О. Б. Мирончук // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 23. – С. 86–88.

108. Мікловда В. П. Про інвестиційне забезпечення інтелектуалізації економіки України / В. П. Мікловда // Регіональна економіка. – 2011. – № 2. – С. 175–177.

109. Другов О. О. Інвестиційне забезпечення інтелектуалізації економіки України : монографія / О. О. Другов ; Нац. банк України, Ун-т банк. справи, НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – К. : УБС НБУ, 2010. – 284 с.

110. Гуторов О. І. Інвестиційне забезпечення аграрної сфери сільських депресивних територій / О. І. Гуторов, Ю. М. Хвесик // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер. : Економічні науки. – 2013. – № 7. – С. 3–16.

111. Музика П. М. Інноваційно-інвестиційна політика розвитку підприємництва в аграрному секторі регіону / П. М. Музика, Г. М. Кріп, Н. А. Доманська // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. – 2010. – Т. 12, № 3 (5). – С. 196–205.

112. Войтович Н. В. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку аграрної сфери економіки України / Н. В. Войтович // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2014. – Вип. 3 (2). – С. 59–66.

113.Харченко В. В. Інноваційно-інвестиційне забезпечення формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств : монографія / Харченко В. В., Харченко Г. А. ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. : Компринт, 2015. – 263 с.

114.Костирко І. Г. Інвестиційне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як чинник сприяння розвитку сільських територій / І. Г. Костирко, Н. А. Цимбаліста // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2014. – № 2. – С. 268–274.

115.Лаврук В. В. Інвестиційне забезпечення інноваційних проектів в агропромисловому виробництві: теорія, методологія, практика : монографія / В. В. Лаврук; Поділ. держ. аграр.-техн. ун-т. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 377 с.

116.Васильєва Л. М. Інвестиційне забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору / Л. М. Васильєва // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Державне управління. – 2015. – Т. 263, Вип. 252. – С. 38–41.

117.Ратошнюк Т. М. Інвестиційна діяльність в сільському господарстві / Т. М. Ратошнюк, М. А. Мартинюк // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 3. – С. 139–144.

118.Транченко Л. В. Рівень та економічна ефективність інвестування підприємств аграрної сфери [Електронний ресурс] / Л. В. Транченко // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 16–25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2013_4_6.

119.Калашніков А. О. Інвестиційне забезпечення розвитку сільсько-господарських підприємств різного виробничого напрямку / А. О. Калашніков // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2014. – Вип. 8. – С. 166–170.

120.Лупенко Ю. О. Сучасні технології венчурного фінансування аграрного бізнесу [Електронний ресурс] / Ю. О. Лупенко, В. В. Фещенко // Облік і фінанси. – 2015. – № 1. – С. 81–87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2015_1_14.

121. Кошкалда І. В. Управління прибутком сільськогосподарських підприємств / І. В. Кошкалда // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2015. – Вип. 161. – С. 12–21.

122. Лузан Ю. Я. Капіталізація аграрного сектору України / Ю. Я. Лузан, О. Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2016. – № 3. – С. 21–29.

123. Другов О. О. Фінансова система інвестиційного забезпечення регіонального розвитку економіки / О. О. Другов ; наук. ред. П. Ю. Беленький ; Національний банк України, Університет банківської справи, Львівський ін-т банківської справи. – К. : УБС НБУ, 2007. – 151 с.

124. Єрмаков О. Ю. Фінансово-інвестиційне забезпечення виробничих інновацій та соціальної відповідальності аграрних підприємств / О. Ю. Єрмаков, М. М. Ігнатенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 18. – С. 7–10.

125. Дем'ян Я. Ю. Інституційно – правові засади залучення інвестицій та ризики, пов'язані з ними / Я. Ю. Дем'ян // Тенденції планування та реформування економіки в сучасних умовах: збірник тез наукових робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів і молодих учених (м. Київ, 25-26 березня 2016 р.). – К. Аналітичний центр «Нова Економіка», 2016. – С. 55–58.

126. Мельник М. І. Інституційно-економічні проблеми формування бізнес-середовища в Україні (за даними рейтингових оцінок) [Електронний ресурс] / М. І. Мельник // Український соціум. – 2012. – № 1. – С. 99–114.

127. Ліпич Л. Г. Аналізування стану інвестиційної конкуренції в Україні / Л. Г. Ліпич, І. В. Чорнуха // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2014. – № 797. – С. 92–101.

128. Карінцева О. І. Інвестиційне забезпечення підприємств сільського господарства в умовах економічних та екологічних флуктуацій [Електронний ресурс] / О. І. Карінцева, О. В. Кубатко, А. С. Лавриненко // Mechanism of Economic Regulation. – 2013. – № 1. – С. 143–148. – Режим доступу: [-http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_1_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_1_17).

129. Бурковська А. В. Інвестування аграрного сектора економіки України / А. В. Бурковська, Т. І. Лункіна // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2014. – Вип. 4. – С. 41–46.

130. Калашніков А. О. Інвестиційне забезпечення сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання / А. О. Калашніков // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2013. – Вип. 12. – С. 151–155.

131. Скидан О. В. Інвестиції в аграрний сектор економіки як основа формування продовольчої безпеки держави / О. В. Скидан, Ю. І. Лисогор // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 18. – С. 6–8.

132. Катан Л. І. Інвестиційне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери України в контексті сучасних світових тенденцій / Л. І. Катан // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2013. – № 1. – С. 177–180.

133. Мазана Т. В. Інвестиційна діяльність в аграрному виробництві / Т. В. Мазана, В. П. Ткаченко // Агросвіт. – 2016. – № 11. – С. 47–50.

134. Мезенцева Н. І. Інвестиційна діяльність в агропродовольчому виробництві України: регіональні аспекти : монографія / Н. І. Мезенцева, І. М. Мороз. – К. : Обрії, 2011. – 163 с.

135. Руденко О. Є. Регіональні особливості інвестування в сільське господарство / О. Є. Руденко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2013. – Вип. 9 (1). – С. 143–148.

136. Кирилов Ю. Є. Формування ефективного організаційно-економічного механізму інвестування аграрного сектору економіки України / Ю. Є. Кирилов // Агросвіт. – 2015. – № 8. – С. 18–24.

137. Управление инвестициями: в 2-х т. / В. В. Шеремет, В. М. Павлюченко, В. Д. Шапиро и др. – М.: Высшая школа, 1998. – Т.1. – 416 с., Т.2. – 512 с.

138. Бирман Г. Экономический анализ инвестиционных проектов: пер. с англ. / Г. Бирман, С. Шмидт / под ред. Л. П. Белых. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 631 с.

139. Давыдов И. П. Инвестиционные оценки стратегических решений : текст лекций / И. П. Давыдов, К. С. Черных ; М-во образования Рос. Федерации. С.-Петербург. гос. инж.-экон. ун-т. – СПб. : СПбГИЭУ, 2003. – 126 с.

140. Идрисов А. Б. Планирование и анализ эффективности инвестиций / А. Б. Идрисов. – М.: ПРО-ИНВЕСТ Консалтинг, 1995. – 160 с.

141.Ковалев В. В. Методы оценки инвестиционных проектов / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 144 с.

142.Подшиваленко Г. П. Инвестиции: учеб. пособ. / Г. П. Подшиваленко, Н. И. Лахметкина, М. В. Макарова и др. – М.: КРОНУС, 2004. – 176 с.

143.Лайко Г. П. Формування інвестиційної привабливості підприємств АПК / Г. П. Лайко. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2005. – 202 с.

144.Майданевич П. М. Інвестиційна привабливість підприємств аграрного сектору: теорія, методологія, практика : монографія / П. М. Майданевич ; Сум. нац. аграр. ун-т. – Сімф. : АРІАЛ, 2011. – 386 с.

145.Шевченко О. О. Інновації та їх інвестиційне забезпечення: методологічний аспект : монографія / О. О. Шевченко ; Донбаська держ. машинобудівна академія. – Краматорськ : ДДМА, 2009. – 168 с.

146.Бидик А. Г. Основні методичні аспекти оцінки інноваційних інвестицій / А. Г. Бидик // Економіка АПК. – 2007. – №4. – С.68–71.

147. Герзанич В. М. Оцінка ефективності системи залучення іноземних інвестицій в Україні / В. М. Герзанич // Зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету. Серія економіка. – Луганськ, 2014. – Вип. 26 (1). – С. 7–14.

148.Бакаєв Л. О. Кількісні методи в управлінні інвестиціями: навч. посіб. / Л. О. Бакаєв. – К.: КНЕУ, 2000. – 151 с.

149.Кісіль М. І. Зміни в рейтингах інвестиційної привабливості сільського господарства регіонів / М. І. Кісіль // Зб. наук. пр. Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 2. – С. 92–97.

150.Кісіль М. І. Інвестиційна привабливість сільського господарства регіону / М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2014. – № 8. – С. 44–51.

151.Дем'ян Я. Ю. Конкурентоспроможність інноваційної продукції та маркетингове забезпечення її створення / Я. Ю. Дем'ян // Особливості розвитку маркетингової діяльності в сучасних умовах : матеріали наукового семінару (м. Мукачєво, 15 вересня 2011 р.). – Мукачєво : Мукачівський держ. ун-т, 2011. – С. 66 - 70.

152. Нестерчук Ю. О. Оцінка стратегічного ресурсного потенціалу продуктивних підкомплексів регіону / Ю. О. Нестерчук, Н. В. Бутко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. – 2011. – Т. 13, № 4 (5). – С. 195–200.

153. Тарасевич В. Н. Эффективность общественного производства: сущность и механизм роста / В. Н. Тарасевич. – К.: Высш. шк., 1991. – 190 с.

154. Кваша С. М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 12–21.

155. Дем'ян Я. Ю. Оцінка інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки / Я. Ю. Дем'ян // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 123 - 125.

156. Русняк М. М. Теоретико-методологічні підходи дослідження євро-регіонального співробітництва України та Польщі / М. М. Русняк, Я. Ю. Дем'ян // Інноваційна економіка. – 2010. – №5. – С. 167-169.

157. Дем'ян Я. Ю. Оцінка інвестиційної привабливості областей України / Я. Ю. Дем'ян // Інвестиції: практика та досвід : науково-практичний журнал. – 2015. – № 11. – С. 24-27.

158. Дем'ян Я. Ю. Типи конкуренції як фактор покращення інвестиційної привабливості областей України / Я. Ю. Дем'ян // Економіка, управління и финансы в России и за рубежом : сб. матер. I Междунар. науч.-практ. конф. (г. Ставрополь, 8 июля 2015 г.). – Ставрополь: Центр научного знания «Логос», 2015. – С. 31-34.

159. Дем'ян Я. Ю. Methodical basis of researching the investment climate in the regions / Я. Ю. Дем'ян // Устойчивое развитие: международный журнал. – 2015. – № 3 (24). – С. 8-11.

160. Лесечко М.Д., Черемис А.О., Черемис О.Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика: Монографія / Лесечко М.Д., Черемис А.О., Черемис О.Д.; за заг. ред. А.О. Черемиса. – Львів: ЛФУАДУ, 2001. – 160 с.

161. Мартюшева О. О. Щодо запровадження індикаторів сталого розвитку: аналітична записка [Електронний ресурс] / О. О. Мартюшева // Національний інститут стратегічних досліджень. Офіційне Інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1160/>.

162. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.

163. Афанасьев В. Н. Статистика сельского хозяйства: учеб. пособ. / В. Н. Афанасьев, А. И. Маркова. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 272 с.

164. Боев В. Р. Методы экономических исследований в агропромышленном производстве / В. Р. Боев, А. Ф. Серков. – М.: Россельхозакадемия, 1999. – 260 с.

165. Морозюк Н. В. Вплив аграрного сектору економіки на сталий розвиток сільських територій / Н. В. Морозюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181 (6). – С. 181–186.

166. Попова В. В. Статистична ідентифікація теорій економічного розвитку: методологія та практика вимірювання : монографія / Попова В. В. ; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту. – К. : ДАСОА, 2010. – 426 с.

167. Елисеева И. И. Общая теория статистики / И. И. Елисеева, М. М. Юзбашев. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 368 с.

168. Ефимова М. Р. Общая теория статистики / М. Р. Ефимова, Е. В. Петрова, В. Н. Румянцев. – М.: ИНФРА-М., 2000. – 416 с.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТТЯ

2.1. Умови розвитку аграрної сфери Закарпаття

Обґрунтовувати ефективні підходи до забезпечення сталого розвитку аграрної сфери того чи іншого регіону потрібно з урахуванням усіх особливостей її функціонування. Оскільки в Закарпатті ці особливості доволі яскраво виражені, то засади розробленої політики сталого розвитку для цієї області варто використовувати при формуванні загальнодержавної політики розвитку аграрної сфери в Україні. Це дозволить врахувати усі зональні, просторово-географічні, природні й інші чинники, що впливають на аграрне виробництво та аграрну сферу в цілому. Тому процеси інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери Закарпаття і були обрані в якості об'єкта дослідження.

В Закарпатті розташовано 579 сільських населених пунктів, з яких 37 % мають статус гірських. В області домінує сільське населення, що становить понад 63 % усіх мешканців та сягає 790 тис осіб, з них понад 130 тис працюють в аграрній сфері. Зайнятість сільських мешканців та можливість одержання доходів значною мірою залежать від розвитку аграрного виробництва. Хоча заробітна плата в аграрній сфері області лише на 7 % нижча за середній показник по Україні, вона не відповідає середній по економіці області.

Сільськогосподарське та в цілому аграрне виробництво, як основна складова аграрної сфери, вирізняється значною кількістю специфічних особливостей, як, зокрема, залежність від природно-кліматичних і погодних умов, зональність та просторова розпорошеність, використання землі в якості основного засобу виробництва та живих організмів у процесі діяльності тощо. Такі та інші особливості відбиваються на функціонуванні усіх інших складових аграрної сфери і формують умови її розвитку.

У результаті досліджень на Закарпатті виявлено чинники сприяння та бар'єри сталого розвитку аграрної сфери. Серед сприятливих чинників найбільше значення мають наявність родючих опідзолених та каштанових ґрунтів з достатнім вмістом гумусу,

прийнятний рівень тепла та висока сума активних середньорічних температур, тривалий вегетаційний період, що дозволяє вирощувати навіть теплолюбні культурні рослини, наявність сформованої матеріально-технічної бази аграрної сфери, функціонування на території області галузевих навчальних закладів, що забезпечують виробництво і всі інші сегменти цієї сфери кваліфікованими кадрами.

Разом з тим, негативно на сталий розвиток аграрної сфери Закарпаття впливають періодичні посухи, циклічні процеси водної та вітрової ерозії, відносно висока частка засоленості ґрунтів, нестійкі погодно-кліматичні умови у зимовий та весняний періоди. Сукупно такий негативний вплив посилюється у динаміці та призводить до нестабільності аграрного виробництва.

Агропромислове виробництво є важливою складовою економіки Закарпаття. Так, за інформацією Головного управління статистики у Закарпатській області [1–4] упродовж останніх років частка сільського, лісового та рибного господарства у сукупному виробництві валової доданої вартості сягала 14,0–15,2 %, а переробної промисловості – від 15,0 до 18,2 %. У той же час в цілому по Україні відповідні частки становили 7,6–10,7 % та 27,1–31,6 % [5]. Характерно, що в прилеглих до області територіях Угорщини та Румунії частка сільськогосподарського виробництва у структурі валової доданої вартості становить трохи більше 5 %, у Польщі – близько 2,5 % та 0,5 % у Словаччині [6].

Важливою особливістю функціонування аграрної сфери та аграрного виробництва Закарпаття є, зокрема, наявність значних площ лісу, річок та водоймищ. Тому тут функціонують лісове та рибне господарство, мисливство. Ці сектори економіки вирізняються неоднорідними тенденціями розвитку. Так, для лісового господарства характерне зростання площі вирубки та обсягів заготівлі деревини, які у 2014 р. сягнули відповідно 27,4 тис. га та 1372,4 тис. м³. Натомість мисливство в області вирізняється поступовим скороченням площі мисливських угідь – більш як на третину за останні 10 років, а рибне господарство – суттєвою нестабільністю з коливаннями обсягів добування водних біоресурсів від 388 до 530 т у рік. Проте частка цих складових в аграрному виробництві залишається невисокою й не перевищує 5 %. Основою аграрного сектору залишається сільське господарство.

Основні характеристики аграрної сфери Закарпаття та динаміка їх зміни наведені у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Основні характеристики та динаміка їх зміни в
аграрній сфері Закарпаття**

Показники	Роки					
	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Чисельність сільського населення, тис осіб	788,6	786,0	782,2	785,5	788,0	790,0
Чисельність працюючих в аграрній сфері, тис осіб	168,3	157,6	124,1	130,8	137,5	129,4
Середня заробітна плата в аграрній сфері, грн	98	393	1289	2107	2261	2538
Площа с.-г. угідь, тис га	463,7	455,6	452,6	451,6	451,6	451,3
у т. ч. рілля, тис га	201,4	200,5	200,2	199,8	199,8	199,7
Кількість с.-г. підприємств, од.	1803	1630	1759	1698	1203	1131

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Закарпатській області [1–4]

Характерним для Закарпаття є значне переважання особистих селянських господарств як у структурі аграрного виробництва, так і в структурі основних землекористувачів, що стало наслідком трансформаційних процесів у пореформений період після 1990 р. Нині у приватному секторі сконцентровано 359,6 тис. га, або 89,4 % усіх сільськогосподарських угідь, у тому числі 163,6 тис. га, або 84,7 % ріллі. При цьому особистих селянських господарств налічується понад 244 тис. та власників землі в колективних й індивідуальних садах і городах (54,5 тис.), що сукупно становить майже 300 тис. господарств.

Відповідно лише 10,6 % сільгоспугідь та 15,3 % ріллі перебуває у користуванні суспільного сектору, де із 1131 сільськогосподарського підприємства лише 68 належить до крупнотоварних, а із 1452 створених фермерських господарств працює тільки 978.

Для Закарпаття характерна значна обмеженість земельної площі. Так, площі, придатні для сільськогосподарського виробництва, становлять близько 450 тис. га, або 35 % від загальної земельної площі області. Тоді як на прилеглих до Закарпатської області територіях країн ЄС частка земель, придатних для ведення аграрного виробництва, від загальної земельної площі становить близько 60 % – в Угорщині та Румунії, близько 40 % – у Словаччині та Польщі.

Сукупна використовувана площа сільськогосподарських угідь Закарпаття в усіх категоріях виробників дещо перевищує 402 тис. га, з них рілля становить 193,1 тис. га. Площа сіножатей і пасовищ становить 224,8 тис. га, в тому числі сіножаті – 21%, пасовища – 29%. У структурі сільськогосподарських угідь області 6 % припадає на

багаторічні насадження, площа яких становить близько 24 тис. га. Малоземельність області підтверджується тим, що на одного жителя у Закарпатті припадає 0,36 га сільськогосподарських угідь та 0,16 га ріллі, що менше ніж у середньому по Україні відповідно в 2,4 та 4,3 рази, а також менше за середньоєвропейський показник, де припадає 0,25 га ріллі на одного мешканця [6].

Через природно-кліматичні і ландшафтні особливості в області висока частка меліорованих земель сільськогосподарського призначення, яка нині сягає 65% загальної площі сільгоспугідь, або 172,7 тис. га. При цьому необхідно підкреслити, що об'єкти інженерної інфраструктури меліоративних систем, що обслуговують ці угіддя, сьогодні потребують значної реконструкції, ремонту з метою захисту посівів від підтоплень, загибелі та запобігання отримання збитків сільськогосподарськими товаровиробниками.

Загальний склад і структуру товаровиробників агропромислового комплексу Закарпаття за даними Закарпатської обласної державної адміністрації наведено [6] на рис. 2.1.

Поряд із сільськогосподарським виробництвом важливе місце в економіці області посідає переробка. Сукупно до переробної промисловості в Закарпатті віднесено понад 300 різних суб'єктів господарювання, серед яких 177 постійно діючих підприємств. Незважаючи на розвиненість переробки в області спостерігається зменшення обсягів виробництва м'яса, ковбасних виробів, сумішей соків фруктових та овочевих, хліба та хлібобулочних виробів, дитячого харчування, натуральних мінеральних газованих вод, вин виноградних. Це є прямим наслідком нестачі інвестиційних ресурсів, які б створили підґрунтя для розвитку переробної промисловості області.

Нині кращими підприємствами з виробництва харчових продуктів та напоїв Закарпатської області є: фермерське господарство «Світ м'яса» (Мукачівський район) – виробництво ковбасних виробів, ФГ «Коник» – виробництво соків, ТОВ «Влад» (Ужгородський район) – борошномельне підприємство, ТОВ «Дядя Ваня – Закарпатські овочі», ТОВ «Консервний завод «Універ» (Виноградівський район), ТзОВ «Корадо Каннінг Інкорпорейтед» (Мукачівський район) – підприємства з виробництва овочевої консервної продукції, ТОВ «Котнар-М» та ТОВ «Фрут Мастер Фудс» (Берегівський район) – виробництво вина виноградного та соків і низка інших господарюючих суб'єктів.

Хоча в області збереглася і поступово розвивається мережа переробних підприємств, виробництво основних продуктів харчової промисловості упродовж останніх 15-20 років істотно скоротилося, а пропозиції основних продуктів харчування для населення відрізняються нестабільністю по роках, що не відповідає одному з головних принципів сталого розвитку аграрного виробництва – задоволенню потреб населення.

**Рис. 2.1. Склад і структура агропромислового комплексу
Закарпатської області**

Джерело: сформовано автором за даними Закарпатської обласної державної адміністрації [6]

Недостатньо розвиненою в області є ринкова аграрна інфраструктура, оскільки у процесі трансформації економіки на ринкові засади господарювання змінилася структура реалізації сільськогосподарської продукції та практично було втрачено систему заготівель. Так, якщо на початку 1990-х рр. через заготівельну сітку реалізовувалось майже 20 % зерна, понад 2/3 усього виробленого м'яса та понад 90 % молока і яєць, то у 2013-2014 рр. – лише частка реалізації молока через заготівельну мережу залишилася значною – майже 40 %, частка ж реалізації усіх інших продуктів скоротилася до 2-3 %.

Щодо розвитку сільськогосподарського сектору економіки області, то тут нестача земельної площі у прямий спосіб відбивається на структурі сільськогосподарського виробництва. Так, на відміну від більшості областей України, в Закарпатті досить розвиненим є тваринництво, тоді як про рослинництво цього не можна стверджувати. Частка виробництва сільськогосподарської продукції у сукупних обсягах по Україні коливається в межах 1,7 – 2,4 %. При цьому частка тваринництва сягає майже 3 %, а рослинництва – лише від 1,2 до 1,9 % (рис. 2.2).

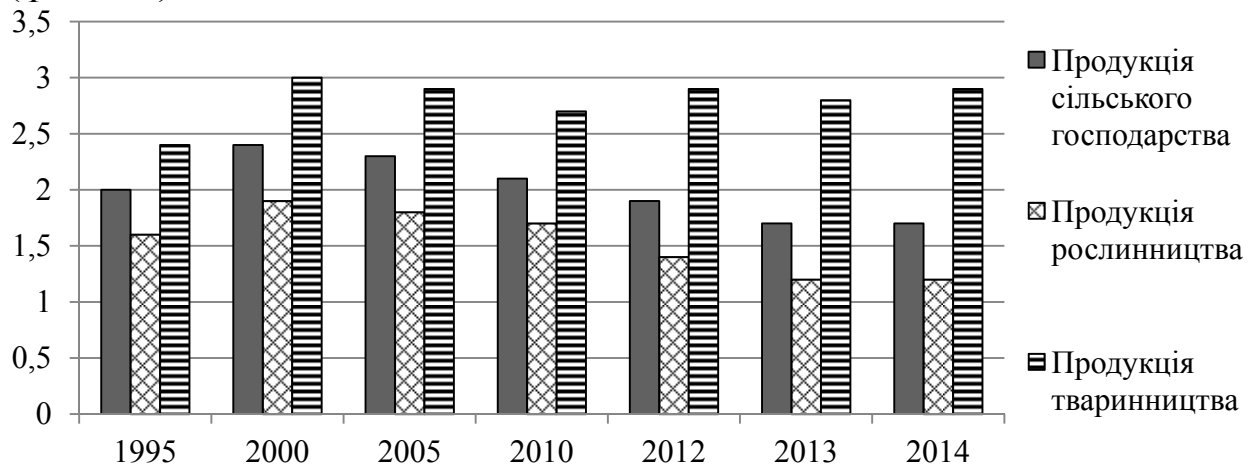

Рис. 2.2. Частка Закарпатської області у виробництві продукції сільського господарства по Україні, %

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Закарпатській області [1–5]

Як свідчать дані додатка Б, частка усіх зернових і зернобобових культур не досягає 1 % у сукупному виробництві по державі, тоді як вирощування картоплі та овочів сягає 2,5 – 3,0 %. Потрібно відмітити, що протягом 2000-2014 рр. відбулися суттєві зміни в структурі посівних площ регіону. Так, сукупна посівна площа у господарствах усіх категорій зменшилася на 2,8 %. Частка

кормових культур у структурі загальних посівних площ скоротилася на 22,7 %, зокрема за рахунок кукурудзи (на 90 %) та однорічних трав (на 65 %). Це пояснюється насамперед скороченням поголів'я сільськогосподарських тварин і загалом галузі тваринництва. Частка зернових культур у загальній посівній площі навпаки зросла на 20,6 %. Хоча це не зовсім типові культури для регіону, проте загальноукраїнський тренд розвитку зернового господарства захопив і Закарпатську область. До прикладу, майже на 19 % зросла частка технічних культур у загальній посівній площі, зокрема за рахунок соняшника (на 86,6 %). Традиційно вагомою залишається частка картоплі та овоче-баштанних культур, площі яких упродовж останніх 15-ти років збільшилися на 19,4 %.

Частка поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів, а також свиней в області сягає 2 – 4 % від сукупного по Україні (додаток В), виробляється понад 2,6 % м'яса та понад 3,5 % молока. При цьому зменшення до 2014 р. показників чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин та виробництва продукції тваринництва у всіх категоріях господарств за даними Закарпатської обласної державної адміністрації [6] пояснюється обмеженістю обігових коштів у власників тварин, різким зростанням вартості паливно-мастильних матеріалів, кормів, інших матеріально-технічних ресурсів, що змушує скорочувати чисельність поголів'я, особливо в зимовий період, щорічним зменшенням загального обсягу бюджетної підтримки та майже повною відсутністю тих її видів, що існували в попередні роки (за утримання молодняку ВРХ, за придбані установки індивідуального доїння корів, за вирощені та здані на забій та переробку молодняк великої рогатої худоби та свині, за наявне поголів'я вівцематок, реалізовану вовну, за приріст поголів'я корів, за придбані телиці). Зменшення показників у сільськогосподарських підприємствах невелике у кількісному виразі, але оскільки питома вага товарного сектору є дуже незначною, тому найменші зміни в ньому суттєво впливають на загальну ситуацію у відсотковому відображенні.

Значним є поголів'я овець, виробництво вовни та інших продуктів вівчарства. Це пов'язано з природно-кліматичними особливостями та традиціями сільськогосподарської діяльності в області.

У табл. 2.2 наведено динаміку розвитку сільськогосподарсь-

кого виробництва в Закарпатті, яка характеризується поступовим зростанням обсягів сукупної продукції.

Таблиця 2.2

Динаміка розвитку сільськогосподарського виробництва Закарпаття

Показники	Роки					
	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Виробництво валової продукції сільського господарства: всього, млн грн	3272,4	3739,3	3838,3	4207,3	4312,9	4308,3
у тому числі: рослинництва	1438,9	1692,9	1771,2	2078,6	2128,6	2199,9
- тваринництва	1833,5	2046,4	2067,1	2128,7	2184,3	2108,4
- в с.-г. підприємствах	177,6	170,9	144,5	233,2	225,2	271,7
- в господарствах населення	3094,8	3568,4	3693,8	3974,1	4087,7	4036,6
Валова продукція з розрахунку на:						
- 1 га с.-г. угідь, грн	7057	8207	8481	9316	9550	9546
- 1 працюючого, тис грн	19,44	23,73	30,93	32,17	31,37	33,29
Прибуток, млн грн	14,7	15,5	21,9	46,9	66,9	108,1
Збиток, млн грн	23,3	6,6	29,2	27,0	31,8	44,4
Рентабельність усієї операційної діяльності, %	-24,4	-1,8	1,2	4,9	4,5	7,2

Джерело: розраховано автором за [1–4]

Темп приросту рослинництва істотно переважає приріст у тваринництві. Якщо на початку 2000-х рр. тваринництво займало майже 60 % у структурі сільськогосподарського виробництва, то нині – близько 50 %. Адаже за 2001-2014 рр. приріст продукції рослинництва сягнув майже 50 %, а тваринництва – не перевищив 19 %. Таке зростання відбулося насамперед за рахунок господарств населення, де приріст становив понад 29 % і сягнув понад 95 % у сукупному збільшенні виробництва продукції. Водночас приріст виробництва у сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах не перевищив 17 % та не досяг відповідно 3 % і 2 % у сукупному обсягу приросту. Додатковою яскравою ілюстрацією структурних диспропорцій у сільському господарстві Закарпаття є те, що в суспільному секторі області виробляється продукції лише на 271,7 млн грн, тоді як у господарствах населення – 4036,6 млн грн, або майже у 15 разів більше.

Значними є відносні обсяги виробництва, що з розрахунку на

1 га сільськогосподарських угідь у порівняльних цінах 2010 р. перевищують 9,5 тис. грн, а з розрахунку на 1 працюючого – 33 тис. грн. У динаміці спостерігається цілком позитивна тенденція зростання рентабельності операційної діяльності та поліпшення співвідношення між прибутком і збитком, отриманим сільськогосподарськими товаровиробниками.

Закарпаття характеризується чітко вираженою просторовою вертикальною зональністю, включає низинну, передгірну та гірську природно-економічну зони. Ведення сільського господарства в межах зазначених зон має свою специфіку.

На рис. 2.3 подано орієнтовний розподіл структури підприємств сільського господарства за районами та природно-кліматичними зонами Закарпаття. У низинній зоні знаходиться близько 46,6, у передгірній – 22,2 та у гірській – 31,2 % сільськогосподарських угідь області. Зональність розміщення сільського господарства обумовлює значну диференціацію посівних площ у розрізі природно-економічних зон. У низинній зоні у структурі посівних площ зернові становлять у межах 56,6%, технічні – 2,4%, картопля та овочі 19,6%, кормові культури 21,4%. Використання сільськогосподарських земель гірської зони здійснюється в основному для вирощування картоплі та кормових культур. Галузь тваринництва у низинній зоні представлена розвитком м'ясо-молочного скотарства і свинарства, у гірській – скотарством, свинарством, а також вівчарством.

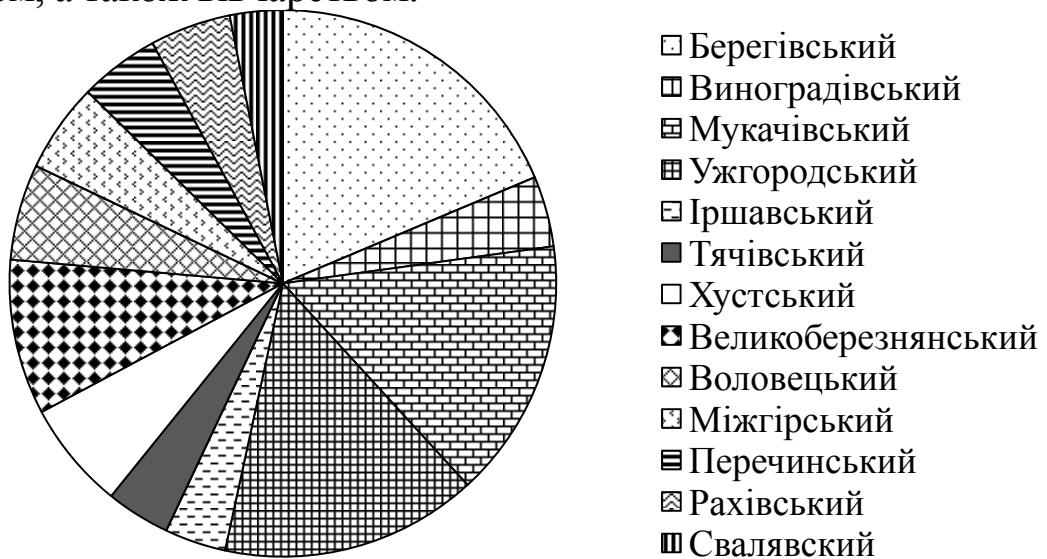

Рис. 2.3. Розподіл сільськогосподарських підприємств Закарпатської області по зонах та районах у 2014 р.

Джерело: розраховано автором

Потрібно відзначити, що розподіл території Закарпаття на низинну, гірську і передгірну зони дещо ускладнений та не має чіткого загальноприйнятого визначення. Тому у дослідженнях ми здебільшого спиралися на підходи, прийняті органами регіональної влади [6], до гірської зони відносили Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Перечинський, Рахівський райони, до передгірної – Іршавський, Тячівський, Хустський, Свалявський, а до низинної – відповідно Берегівський, Виноградівський, Мукачівський та Ужгородський райони.

За даними Закарпатської обласної державної адміністрації [6] гірські райони області (Міжгірський, Рахівський, Воловецький) спеціалізуються в основному на виробництві продукції тваринництва, поряд з яким культивується рослинництво (переважно картоплярство), однак його частка у валовому зборі є незначною.

В районах передгірної зони Закарпатської області частка господарств, які функціонують у галузі тваринництва (Тячівський, Хустський райони), практично дорівнює частці селянських господарств у галузі рослинництва (Іршавський район). У низинних районах Закарпаття зосереджена найбільша кількість господарств, які завдяки сприятливим природно-кліматичним, економічним та соціальним умовам виробляють основні обсяги продукції рослинництва. Найбільш успішними у галузі рослинництва серед низинних районів є Виноградівський, Берегівський та Мукачівський, що спеціалізуються на виробництві овочів та зернових.

На рис. 2.4. подано динаміку структури сільськогосподарського виробництва в розрізі природно-кліматичних зон, яка свідчить про переважання рослинницьких галузей у низинній зоні, а тваринницьких – у гірській та передгірній.

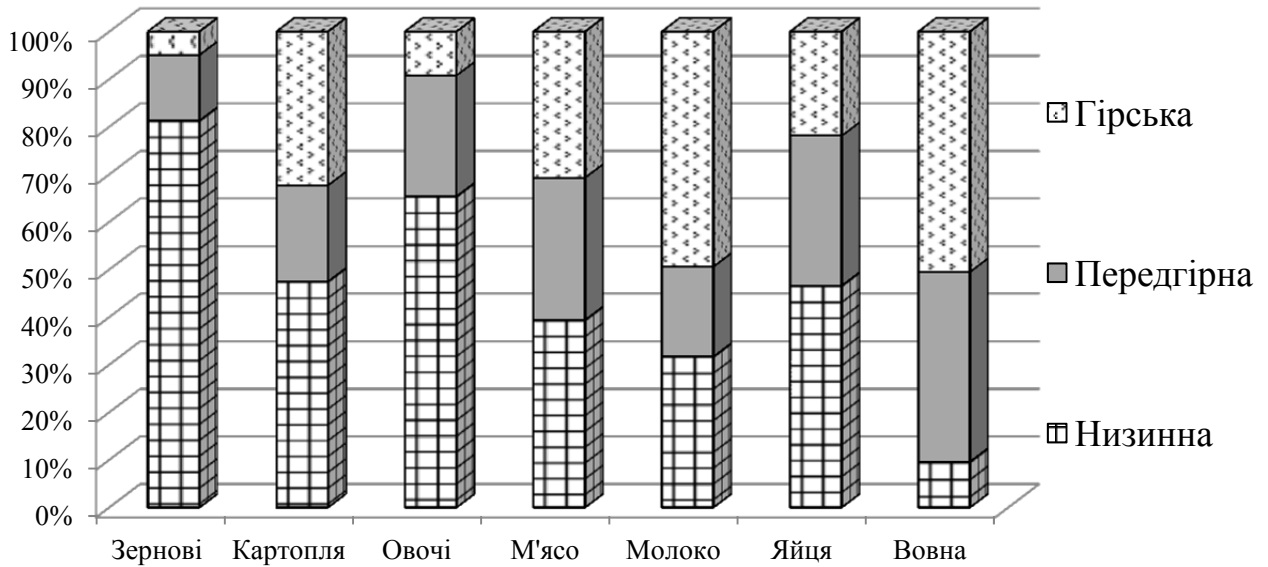

Рис. 2.4. Структура виробництва сільськогосподарських продуктів по природно-кліматичними зонами, %

Джерело: розраховано автором [1–4]

Гірське сільське господарство початково мало низький природний потенціал розвитку, вирощування сільськогосподарських культур тут здійснювалося в основному господарствами населення для власного споживання. В свою чергу низинна зона традиційно вирізнялася високим природним потенціалом розвитку. Проте нині низинна зона поступово втрачає цей потенціал через обмеженість водних ресурсів, посухи, повені. Натомість у горах клімат пом'якшується, а наслідки повеней менш руйнівні, що приводить до зростання природного потенціалу гірської і передгірної зон та уможливорює поступове розширення асортименту аграрних продуктів і видів діяльності.

Ще одним впливовим важелем розвитку аграрної сфери Закарпаття, що обумовлений особливістю географічного розміщення області, є транскордонне співробітництво, чому присвячені численні практичні дослідження [7–9]. Воно являє собою спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади сусідніх держав. У Закарпатті транскордонне співробітництво розвивається із Угорщиною, Румунією, Польщею

та Словаччиною. Що стосується аграрної сфери, то транскордонне співробітництво сприяє [10–12] активній євроінтеграції, розбудові інфраструктури, збереженню аграрних ландшафтів, залученню передового досвіду, поширенню інноваційних проектів у сироварінні, скотарстві та вівчарстві, виноградарстві тощо.

Попри поширення окремих негативних тенденцій і явищ, що характеризують аграрну сферу Закарпаття, є й позитивні аспекти. Так, з початку 2000-х рр. збільшуються обсяги експорту продукції сільськогосподарства у країни ЄС. Найбільш істотними нині є поставки кукурудзи, соняшнику, ячменю, інших зернових і технічних культур, поступово зростають обсяги постачання деяких інших продуктів. Проте рівень експорту поки що не дозволяє вести мову про повне використання експортного потенціалу виробництва у Закарпатті.

Отже, аграрне виробництво та аграрна сфера Закарпаття відіграють важливу роль в соціально-економічному становищі області. Попри це вони характеризуються доволі млявими тенденціями розвитку, залежать від природно-кліматичних, рельєфних, географічних особливостей, вирізняються чітко вираженою зональністю, обмеженістю земельних ресурсів, внутрішніми диспропорціями сільськогосподарського виробництва, викликаними розвитком особистих підсобних господарств та обмеженістю суспільного сектору виробництва. В області розвивається транскордонне співробітництво, є унікальні умови та глибокі традиції розвитку аграрної діяльності. Проте нині потенціал області не використовується повною мірою, рівень розвитку аграрної сфери в цілому та аграрного виробництва зокрема недостатні.

2.2. Сучасний стан інвестиційного забезпечення аграрної сфери Закарпаття

Незважаючи на значення географічних, природно-кліматичних, структурних, соціальних й інших чинників, на функціонування й розвиток аграрної сфери Закарпаття вирішальний вплив здійснює інвестиційне забезпечення. Тому його аналіз важливий для формування ефективної політики сталого розвитку аграрної сфери.

Загалом функціонування господарюючих суб'єктів, рівень їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках

визначається значною мірою обсягами, формами та напрямками вкладання інвестицій, адже вони є основою розвитку сільськогосподарських підприємств, окремих галузей аграрного сектору Закарпатського регіону та економіки країни загалом. Інвестиції виступають важливим засобом забезпечення умов сталого розвитку економіки, позитивних структурних зрушень, технічного переоснащення тощо.

Загалом інвестиційна діяльність в економіці Закарпаття в цілому вирізняється незначними обсягами вкладень та істотною нестабільністю динаміки інвестицій. Внаслідок цього область упродовж тривалого періоду посідає 18-24 місця в рейтингу регіонів України за інтенсивністю інвестиційних процесів. Проте в аграрній сфері ситуація дещо краща. Як видно з рис. 2.5, у середньому обсяги вкладень в аграрне виробництво з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь зазвичай не менші, а подеколи і перевищують усереднені по Україні. У рейтингу областей за відносними рівнями інвестицій сільськогосподарських підприємств область посідає 7-8 місця.

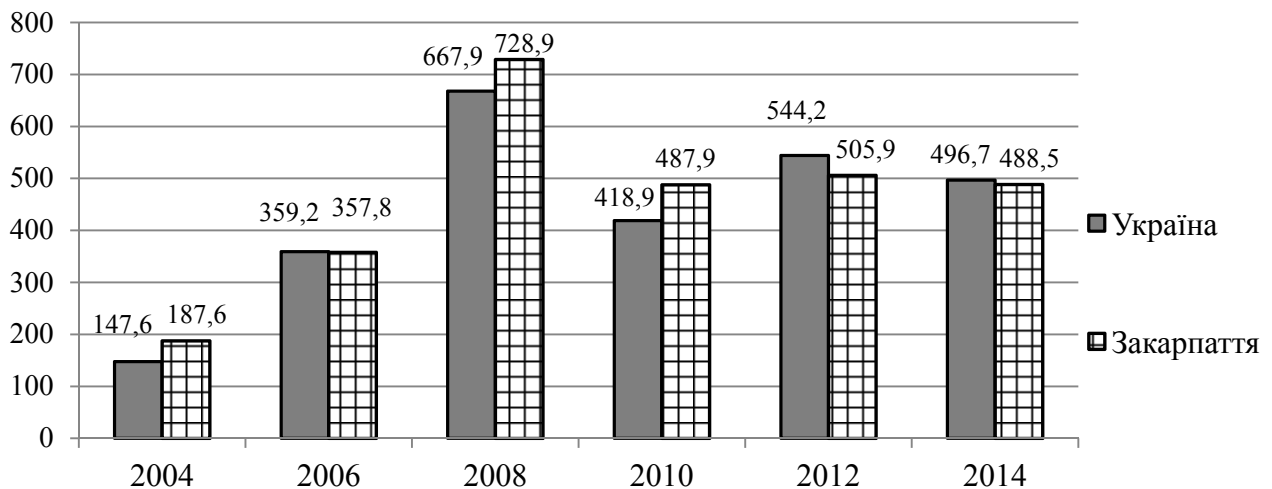

Рис. 2.5. Динаміка капітальних інвестицій в аграрне виробництво з розрахунку на 1 га с.-г. угідь у 2004-2014 рр., грн

Джерело: розраховано автором за [1–4]

Проте, незважаючи на достатньо значні обсяги вкладень, їх динаміка залишається нестабільною, відносна різниця між окремими роками у період з 2010 по 2014 рр. сягає 35–40 % (рис. 2.6). Це переважно обумовлено коливанням надходженням інвестицій у сільське господарство.

З рис. 2.6 наочно видно значну роль вкладень у лісове

господарство та лісозаготівлю у сукупній структурі інвестицій аграрного виробництва. Якщо ще у 2010 р. вони не досягали 8 %, то у 2014 р. – перевищили чверть вкладень. Проте інвестиції нині не забезпечують адекватне відновлення лісового фонду, який поступово втрачається у результаті непомірного зростання лісозаготівель.

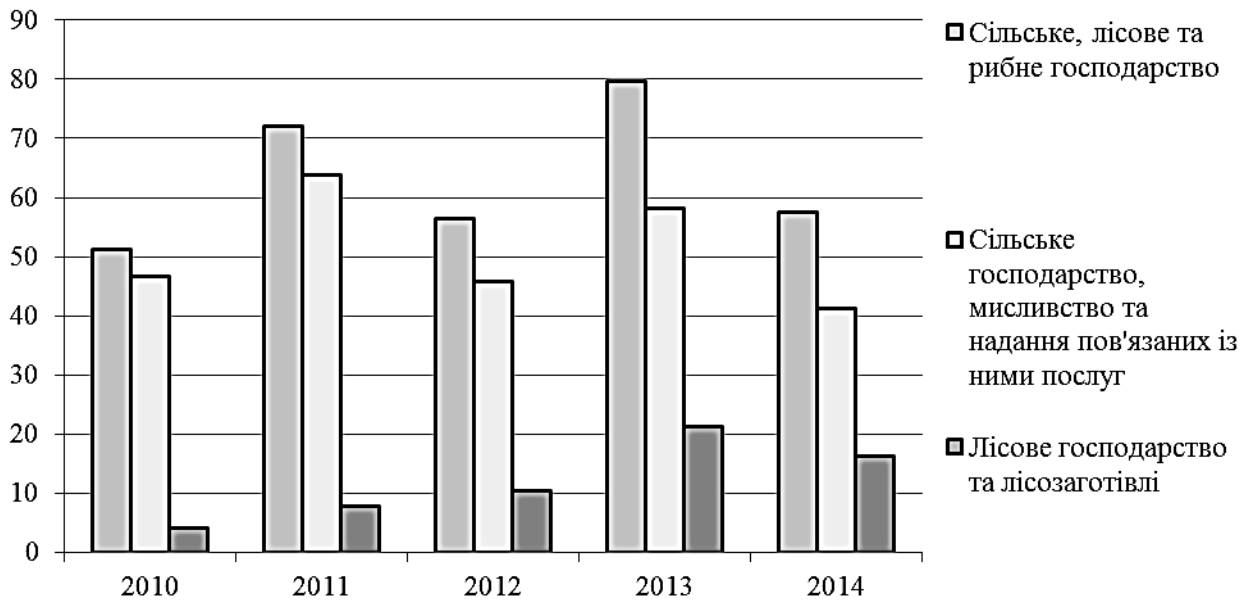

Рис. 2.6. Динаміка капітальних інвестицій в аграрну сферу Закарпаття у 2010-2014 рр., млн грн

Джерело: розраховано автором за [1–4]

Розмір інвестицій у сільське господарство, що реалізуються сільськогосподарськими підприємствами, коливався упродовж останніх п'яти років у межах 41,2 – 68,9 млн грн. Проте, у структурі вкладень у сільське господарство України їхня частка перебувала на рівні 0,2 % внаслідок обмеженості земельної площі та незначних обсягів усього аграрного сектору області.

Досить значною є диференціація вкладень у сільське господарство області в розрізі окремих районів (табл. 2.3). Так, за абсолютними обсягами інвестицій лідером є Ужгородський район, що пояснюється розвитком виробництва аграрних продуктів поблизу обласного центру для найбільш повного задоволення потреб міських жителів. Водночас найбільші відносні розміри інвестицій з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь вкладаються в Свалявському районі, що пояснюється поступовим розвитком окремих видів діяльності (екотуризм, розлив мінеральних вод та деякі інші).

**Динаміка капітальних інвестицій у сільське господарство
по окремих районах Закарпатської області у 2005-2014 рр.**

Рейтинг	Роки							
	2005		2008		2010		2014	
	Усього, млн грн	На 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Усього, млн грн	На 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Усього, млн грн	На 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Усього, млн грн	На 100 га с.-г. угідь, тис. грн
Ужгородський	129,1	457,8	286,7	1016,7	367,6	787,2	411,2	1782,3
Мукачівський	64,3	189,1	201,4	592,3	321,7	593,5	151,4	445,3
Берегівський	29,9	106,4	146,5	521,3	40,7	91,7	50,4	179,3
Виноградівський	48,6	158,3	200,9	654,4	108,9	249,8	164,7	536,5
Іршавський	52,6	346,0	164,5	1082,2	59,4	174,2	89,1	586,2
Тячівський	64,7	727,0	208,9	2347,2	237,1	612,7	202,0	2269,7
Хустський	45,7	308,8	150,5	1254,2	118,0	343,0	144,9	1207,5
Перечинський	15,9	294,4	65,3	1209,3	33,2	235,5	86,2	1596,3
Свалявський	60,7	1839,4	151,9	4603,0	83,2	770,4	91,9	2784,8
Всього	1114,6	604,1	3303,5	1790,5	2170,0	535,1	2638,7	1430,2

Джерело: наведено автором за [13, с. 56–57]

Також помітно активізуються аграрні інвестиційні процеси у Тячівському, Хустському, Перечинському районах, тоді як інтенсивність інвестицій у Березівському районі залишається незначною.

Внаслідок зміни клімату на планеті спостерігається значна трансформація структури аграрного виробництва у різних частинах земної кулі. На території України ці процеси найбільш виражені саме в Закарпатті. Адже тут внаслідок пом'якшення клімату в гірській зоні області поступово виникають нові види діяльності, започатковується вирощування культур, які раніше не входили до сфери інтересів аграрних товаровиробників. Так, на тлі уже традиційних сої, кукурудзи, соняшнику, ріпаку, озимої та ярої пшениці, ячменю, жита, сорго окремі підприємства починають вирощувати тритікал, технічні коноплі (для потреб фармацевтичної промисловості), тютюн і навіть дині й кавуни.

У ведення нових видів діяльності потребує додаткових інвестицій, адже вказані культури вимагають спеціальної техніки, технології, засобів обробітку, а також спеціальної підготовки працівників сільського господарства щодо роботи з використанням цих нових активів сільськогосподарських підприємств.

Сільське господарство істотно залежить від переробної промисловості як важливого споживача аграрних продуктів. Тому майбутній розвиток тут неможливий без сьогоdnішніх вкладень у переробку. Якщо відслідкувати досвід розвитку аграрного виробництва в Україні у 1990-х рр., то можна з упевненістю стверджувати, що випереджальний розвиток підприємств переробної промисловості активізує роботу сільськогосподарських товаровиробників.

У цьому плані в Закарпатській області спостерігаються цілком позитивні тенденції. Як свідчать дані рис. 2.7, майже п'ята частина всіх інвестицій у Закарпатті припадає на переробну промисловість (468 млн. грн. із 2129 млн грн у 2014 р.). Це дає підстави очікувати у перспективі додаткового притоку інвестицій і в сільське господарство.

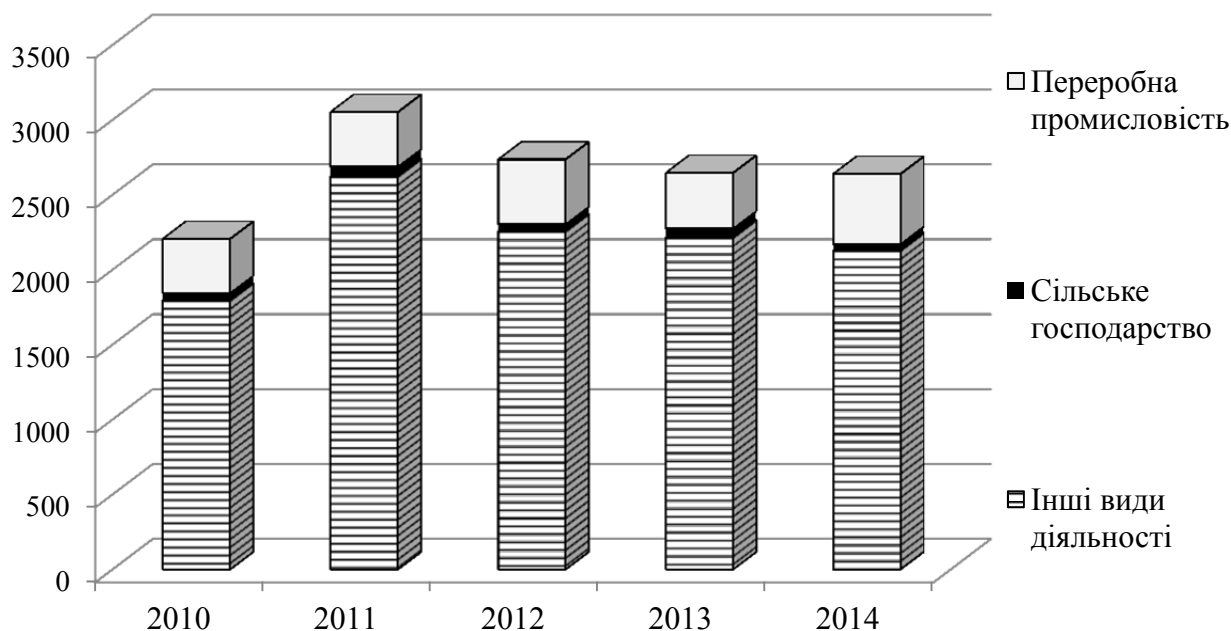

Рис. 2.7. Порівняльна характеристика інвестицій у сільське господарство, переробну промисловість та інші види діяльності в Закарпатті у 2010-2014 рр., млн грн

Джерело: розраховано автором [1–4]

Проте вкладенням як у переробну промисловість і сільське господарство, так і в економіку області в цілому притаманна значна нестійкість, щорічні коливання подеколи сягають 40 % (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Відносна величина та ефективність капітальних інвестицій в сільськогосподарських підприємствах Закарпаття у 2000-2014 рр.

Показники	Роки					
	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Капітальні інвестиції сільськогосподарських підприємств з розрахунку, грн:						
на 1 га с.-г. угідь	38,3	331,5	884,5	1106,3	1357,5	964,9
на 1 працюючого	36,8	114,9	376,3	350,2	422,6	318,4
на 1 підприємство	3439	11104	26549	26973	48296	36428
Припадає на 1 грн інвестицій, грн:						
- валової продукції	н.д.	9,44	3,09	5,09	3,87	6,60
- прибутку	0,38	0,85	0,63	0,59	0,55	1,08

Джерело: розраховано автором за [1–4]

При цьому визначення загальних характеристик інвестиційних процесів в області ускладнене. Так, наприклад, якщо для інвестування економіки області в цілому найбільш вдалим був 2011 р., для переробної промисловості приток коштів у зазначений період був найнижчим. Натомість порівняно невдалий для сукупних інвестицій 2013 р. дозволив акумулювати в сільському господарстві найбільші суми інвестицій.

З розрахунку на 1 грн вкладень у сільському господарстві у 2014 р. було отримано 6,6 грн виручки та 1,08 грн прибутку. У процесі досліджень було виявлено міцний взаємозв'язок між розмірами інвестицій та результатами господарювання. Встановлено, що саме інвестиції характеризуються найбільшою тісністю зв'язку з виробництвом валової продукції сільського господарства у Закарпатті (додаток Г). Рівняння регресії набуло такого вигляду:

$$Y_g = 3314,11 + 15,2885 \cdot x_{ki}, \quad (2.1)$$

де Y_g – обсяги виробництва валової продукції сільського господарства;

x_{ki} – обсяги капітальних інвестицій у сільське господарство.

Коефіцієнт кореляції у цьому зв'язку сягнув 0,8719, а коефіцієнт детермінації – 0,7602.

Досліджувалися джерела фінансування інвестиційних ресурсів у Закарпатті (рис. 2.8). Встановлено, що основну частку в них займають власні кошти підприємств (понад 36 % у 2010-2014 рр.), а також кошти населення – понад 33 %. Менше 10 % вкладень здійснюється за рахунок залучення банківських кредитів. Роль державного і місцевих бюджетів та іноземних інвесторів в акумуляції інвестиційних ресурсів поки що залишається незначною.

Сучасна структура джерел фінансування інвестицій незадовільна, вона поступово може призводити до занепаду інвестиційних процесів, обумовлювати значні диспропорції у напрямках інвестування. На тлі такої структури знижуватиметься умотивованість господарюючих суб'єктів до підприємницької та інвестиційної діяльності, ускладняться інші виробничо-господарські процеси в аграрній сфері Закарпаття.

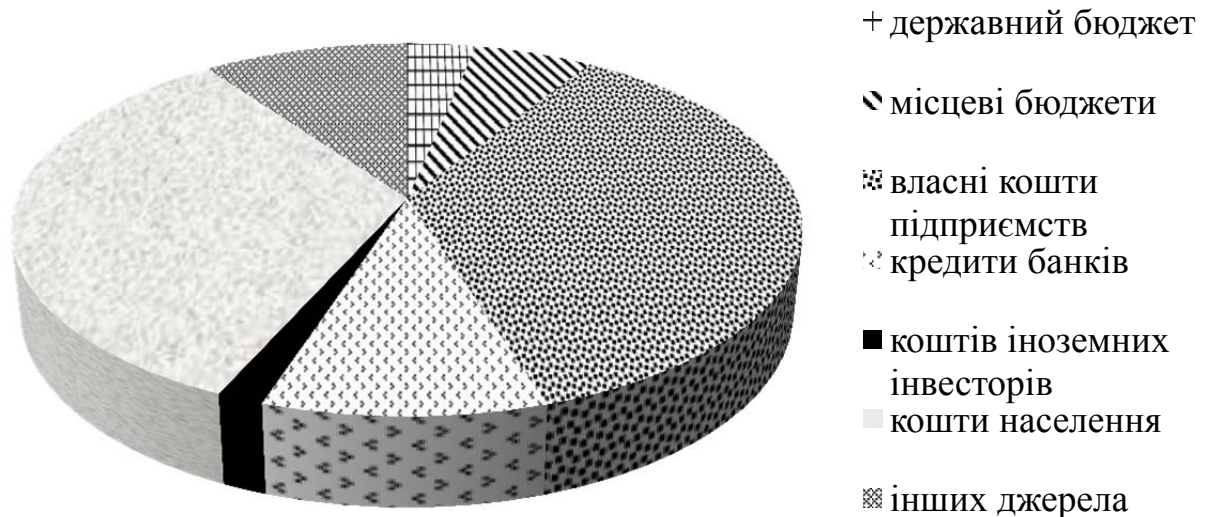

Рис. 2.8. Усереднена структура джерел фінансування інвестицій у 2010-2014 рр. у Закарпатті

Джерело: розраховано автором за [1–4]

Важливим результатом дослідження стало виявлення впливу сталості інвестицій на сталість результатів господарювання в аграрній сфері. З цією метою вивчалися взаємозв'язки індексів капітальних інвестицій, показника автономії джерел фінансування та коефіцієнта розподілу залучених коштів в активах між оборотними і основними засобами, з одного боку, та індекси вартості валової продукції в сільському господарстві – з другого.

Показник автономії ($P_{\text{авт}}$) джерел фінансування визначався за формулою:

$$P_{\text{авт}} = V_k / C_k, \quad (2.2)$$

де V_k – власний капітал сільськогосподарських підприємств, що використовується на фінансування їх виробничо-господарської діяльності;

C_k – сукупний капітал сільськогосподарських підприємств.

В свою чергу коефіцієнт розподілу залучених коштів в активах між оборотними і основними засобами ($K_{\text{ра}}$) визначався за формулою:

$$K_{\text{ра}} = O_k / O_z, \quad (2.3)$$

де O_k – розмір оборотних коштів сільськогосподарських підприємств;

O_z – вартість основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Використання у процесі аналізу індексів досліджуваних

показників дозволило не лише виявити вплив обсягів, структури джерел та розподілу інвестицій на результативність господарювання в сільському господарстві, а саме визначити і кількісно оцінити взаємозв'язок сталості інвестиційних процесів та сталості виробництва продукції.

Встановлено, що динаміка інвестицій та структури джерел їх фінансування справляють значний вплив на виробництво продукції сільського господарства (див. додаток Д). Відповідні коефіцієнти парної кореляції становлять 0,584 та 0,589. Вплив динаміки перерозподілу залучених коштів в активах між оборотними і основними засобами менш відчутний та не перевищує 0,388. Усі відібрані екзогенні ознаки не мають автокореляції, тому можуть бути використані для побудови багатофакторної регресійної моделі. Так, коефіцієнт парної кореляції для зв'язку динамічних індексів капітальних інвестицій та співвідношення оборотних і необоротних активів сягає 0,275, капітальних інвестицій та автономії джерел фінансування – 0,132, а автономії та перерозподілу залучених коштів у активах – 0,181.

Розрахунки наведено у додатку Е. Рівняння регресії для взаємозв'язку показників сталості капітальних інвестицій, автономії джерел фінансування та розподілу залучених коштів в активах між оборотними і основними засобами на сталість вартості отримуваної продукції (Y_c) набуло такого вигляду:

$$Y_c = 0,829 + 0,031 \cdot x_1 + 0,151 \cdot x_2 + 0,005 \cdot x_3, \quad (2.4)$$

де Y_c – показник сталості виробництва валової продукції сільського господарства;

x_1 – показник сталості капітальних інвестицій;

x_2 – показник сталості коефіцієнта автономії джерел фінансування (частки власного капіталу у джерелах фінансування);

x_3 – показник сталості розподілу залучених коштів в активах між оборотними і основними засобами.

Множинний коефіцієнт кореляції дорівнює 0,7924, а коефіцієнт детермінації 0,6279.

Отримані результати вивчення кореляційних зв'язків між обсягами інвестицій та сталістю інвестиційних процесів, з одного боку, та результативними показниками діяльності сільськогосподарських товаровиробників – з другого боку, дають підстави стверджувати, що забезпечення сталого розвитку потребує не лише залучення додаткових обсягів інвестиційних ресурсів, а й

стабілізації цих процесів, оптимізації структури капіталу та раціонального розподілу залучених коштів в активах на формування оборотних і необоротних засобів.

Важливе значення для забезпечення сталості розвитку має впровадження інновацій [14]. У Закарпатській області накопичено значний досвід інновацій у сироварінні, виноробстві, вирощуванні плодів, виробництві продукції вівчарства тощо. Проте інтенсивність інноваційних процесів в області залишається недостатньою та, як і інвестиційні процеси, вирізняється нестабільністю.

На рис. 2.9 подано динаміку виконання наукових і науково-технічних робіт у Закарпатті упродовж останніх п'яти років у розрізі основних напрямів. З рис. 2.9 видно, що вкладення у фундаментальні дослідження в цілому по області коливаються у межах 10-12 млн грн у рік, фінансування прикладних досліджень не перевищує 22 млн грн, а розробки і науково-технічні послуги залишаються мізерними. Це в перспективі ускладнює розвиток інноваційної діяльності, а отже негативно впливає на створення умов сталого розвитку аграрної сфери Закарпаття. Адже нині тільки інновації спроможні стати дієвим засобом якісних трансформацій в економічній та соціальній сферах.

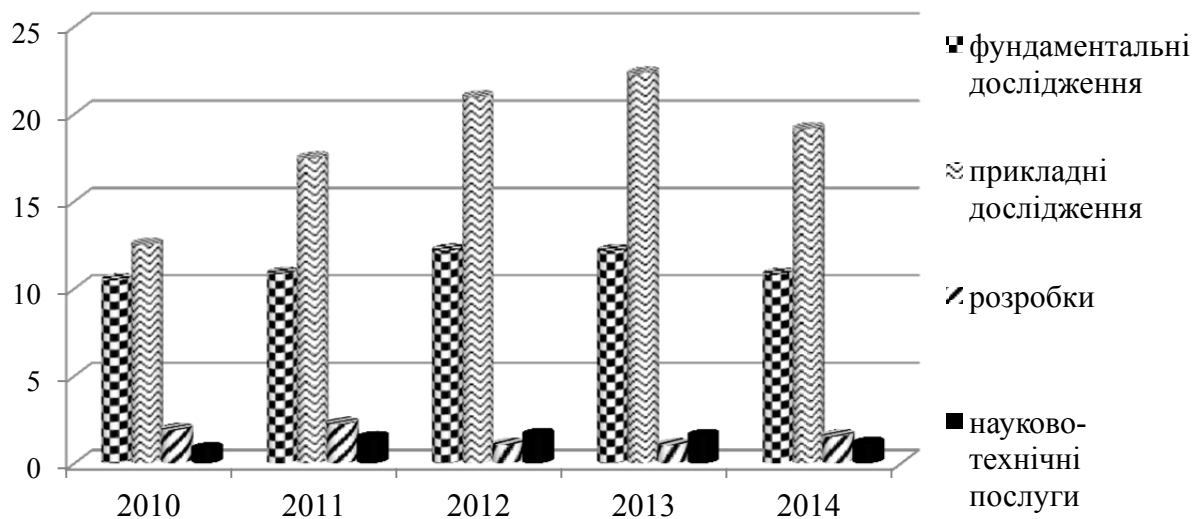

Рис. 2.9. Динаміка виконання наукових і науково-технічних робіт у Закарпатті у 2010-2014 рр. за основними напрямками, млн грн

Джерело: розраховано автором за [1-4]

Сукупний розмір фінансування науково-дослідних робіт по Закарпаттю в цілому у 3-4 рази менший, ніж окремі напрями

фінансування наукових розробок й інновації крупних аграрних корпорацій світу на зразок «Nestle» і подібних. Це обумовлює млявість інноваційних процесів та унеможлиблює сталий розвиток аграрного виробництва та аграрної сфери Закарпаття в цілому.

Важливим аспектом вивчення інвестиційних процесів в аграрній сфері Закарпаття є дослідження інвестицій у фермерство. Адже, як зазначалося вище, в області доволі обмежений суспільний сектор сільськогосподарського виробництва, а приватний сектор, навпаки, досить розвинений. Здебільшого в господарствах населення області, особливо у гірській зоні, виробляється продукція для власного споживання. Проте формування виваженої й ефективної політики розвитку фермерства у перспективі сприятиме підвищенню рівня товарності виробництва у господарствах населення та поступовому посиленню фермерського руху, збільшенню чисельності фермерських господарств та зростанню їх ролі в аграрному виробництві. У табл. 2.5 наведено характеристику інтенсивності інвестицій у фермерство.

**Показники інтенсивності капітальних інвестицій
фермерських господарств Закарпатської області у 2004-2014 рр.**

Показники	Роки									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2013	2014
Капітальні інвестиції, млн грн	7,8	16,1	20,2	30,6	32,4	37,1	32,9	36,7	48,1	31,2
Кількість фермерських господарств, од.	1389	1447	1480	1513	1652	1616	1606	1602	1501	1485
Інвестиції на 1 фермерське господарство, тис. грн	5,6	8,5	11,3	20,5	20,8	25,3	21,7	24,1	32,0	21,0
Площа с.-г. угідь, тис. га	10,2	11,6	11,6	12,6	13,3	13,3	13,7	13,6	10,8	10,6
Інвестиції на 1 га с.-г. угідь, грн	767,5	1386,4	1739,4	3070,3	2959,1	4288,7	3142,3	3443,5	4967,0	3122,1
Чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві, осіб	3323	2759	2541	2235	1884	1739	1712	1702	1659	1623
Інвестиції на 1 працівника, зайнятого в сільському господарстві, тис. грн	2,9	6,6	9,5	17,3	20,9	32,9	25,1	27,4	32,5	18,8
Вартість основних засобів, млн грн	1006	1041	990	942	875	863	1020	1026	989	995
Інвестиції на 1 грн основних засобів сільського господарства, грн	0,009	0,017	0,024	0,040	0,045	0,066	0,042	0,045	0,022	0,037
Валова продукція сільського господарства, млрд грн	3,32	3,74	3,81	4,14	3,64	3,71	3,83	4,22	4,32	4,31
Інвестиції на 1 грн валової продукції сільського господарства, грн	0,004	0,008	0,011	0,018	0,018	0,025	0,020	0,030	0,030	0,030
Прибуток, млн грн	3,16	8,86	9,40	9,89	6,13	4,18	0,55	1,06	1,12	1,32
Інвестиції на 1 грн прибутку, грн	31,1	2,0	2,6	3,9	6,4	13,7	17,9	24,5	26,5	36,3

Джерело: наведено автором за [13, с. 70]

Зазначимо, що в Закарпатській області на одного фермера в середньому припадає близько 7,2 га землі, тоді як у прилеглих до області країнах ЄС у користуванні фермерських господарств знаходиться в середньому: у Румунії та Польщі – менше 5 га сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного фермера, в Угорщині – від 5 до 20 га сільськогосподарських угідь, у Словаччині – 40-100 га сільськогосподарських угідь [6].

Як свідчать дані табл. 2.5, з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, що використовуються у господарській діяльності фермерів, у 2013 р. було вкладено 4967 грн інвестицій, а у 2014 р. – 3122 грн, що відповідно у 3,7 та 3,2 раза більше, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Значно кращою у фермерських господарствах є озброєність праці. Адже в них вкладено у 2013 р. з розрахунку на 1 працівника 32,5 тис. грн інвестицій, а у 2014 р. – 18,8 тис. грн, що у 76,9 та 59,0 разів більше, ніж у сільськогосподарських підприємствах у ці ж роки.

Поряд з тим, дослідженнями виявлено вищий рівень впровадження інновацій у фермерських господарствах порівняно із сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення. Тому фермерські господарства в Закарпатті нині характеризуються значним потенціалом майбутнього розвитку. Проте для його реалізації потрібна певна підтримка.

У табл. 2.6 наведено склад і структуру джерел фінансування інвестицій фермерських господарств. Як видно з її даних, лівову частку фінансування (близько 2/3) забезпечують кошти з приватних джерел (власні кошти фермера та його сім'ї), а також ресурси, створені в результаті діяльності фермерського господарства, – близько 1/3. Підтримка за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів залишається мізерною. В цілому, на нашу думку, в основі сталого розвитку аграрної сфери має бути не державна підтримка інвестиційних процесів шляхом прямого фінансування, а посилення підприємницької ініціативи та зростання інвестиційної активності приватних інвесторів. Проте на сучасному етапі необхідно забезпечити підтримку фермерського руху в Закарпатті.

Таблиця 2.6

**Склад і структура інвестицій фермерських господарств
Закарпатської області за джерелами фінансування**

Показники	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2013	2014
Сума, тис. грн							
Кошти державного бюджету	25	377	4833	7273	1823	3479	269
Кошти місцевих бюджетів	-	19	-	-	-	-	-
Власні кошти підприємств та організацій	11461	16628	16442	15599	16995	15678	10689
Кредити банків та інші позики	6559	1936	-	-	-	-	-
Приватні кошти з інших джерел	12527	13455	15839	10048	12566	28982	19987
Всього	30572	32415	37114	32890	36684	48145	31245
Структура, %							
Кошти державного бюджету	0,08	1,16	13,02	22,11	4,97	7,23	0,86
Кошти місцевих бюджетів	-	0,06	-	-	-	-	-
Власні кошти підприємств та організацій	37,49	51,30	44,30	47,43	46,33	32,56	34,21
Кредити банків та інші позики	21,45	5,97	-	-	-	-	-
Приватні кошти з інших джерел	40,98	41,51	42,68	30,55	34,25	60,20	63,97
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: розрахунки автора за [13, с. 73]

Зауважимо, що фермерські господарства після кризи 2008-2009 рр. втратили таке важливе джерело фінансування інвестицій, як банківські кредити. Тому необхідно всіляко сприяти збільшенню інвестицій у фермерські господарства з усіх можливих джерел.

У зв'язку з поступовим розвитком транскордонного співробітництва таким джерелом можуть стати іноземні інвестиції. Так, за даними Закарпатської обласної державної адміністрації [6] важливу роль в інвестиційній активності області відіграли створена спеціальна економічна зона «Закарпаття», а також запроваджений спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській

області (територія пріоритетного розвитку), які нині вже не діють відповідно до законодавства. При цьому упродовж 2000-2014 рр. суб'єктами спеціальної економічної зони «Закарпаття» та територією пріоритетного розвитку в Закарпатській області було залучено інвестицій на суму 2317,6 млн грн та 914,87 млн грн відповідно. Серед інших функціонуючих у цей період спеціальних економічних зон України (загалом 10) та територій пріоритетного розвитку України (62) у вказаний період вони займали лідируючі позиції. Із загального обсягу залучених інвестицій в спеціальну економічну зону «Закарпаття» та територію пріоритетного розвитку в Закарпатській області іноземні інвестиції становлять 52,2 млн дол. США та 106,1 млн дол. США відповідно. Частки залучених іноземних інвестицій в спеціальну економічну зону «Закарпаття» та територію пріоритетного розвитку за період із початку інвестування у загальному обсязі залучених прямих іноземних інвестицій в економіку області станом на середину 2010 р. становили 10,5 % та 30,7 % відповідно [6].

Поряд з тим, прийнятий у 2012 р. Закон України «Про індустриальні парки» створив нові реалії і дав додатковий імпульс для поліпшення інвестиційного клімату в Закарпатській області. Закон уможливив створення інвестиційних майданчиків, забезпечення конкурентних переваг, які можуть використовувати в своїй інвестиційній політиці всі адміністративно-територіальні одиниці області. Позитивним моментом є те, що створений в регіоні приватний індустриальний парк «Соломоново» одним із перших внесений до Реєстру індустриальних парків. Необхідно вжити заходи для формування позитивного інвестиційного іміджу області та її виходу до групи регіонів-лідерів за інвестиційними показниками.

На сьогодні в Закарпатті загалом працюють інвестори із 46 країн світу, на 10 з них припадає більше 80 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій. Частка кожної з чотирьох країн, з яких походять найбільші інвестиції, перевищує 10 %. Так, з Нідерландів надійшло понад 13 % інвестицій, Німеччини та Польщі – по 11 %, Японії – понад 10 %. Значними є надходження зі Сполучених Штатів Америки (близько 9 %), Угорщини (майже 7 %), Кіпру (близько 3 %). Основну частку вкладень внесли інвестори країн Європейського Союзу – понад 227 млн дол. США, або 75 % від загального обсягу.

Загалом в області функціонує близько 660 підприємств з іноземними інвестиціями, з них 157 – у сільському господарстві. Попри це, обсяги іноземних інвестицій залишаються недостатніми. У табл. 2.7 наведено порівняльну характеристику притоку іноземних інвестицій у сільське господарство Закарпаття та України.

Таблиця 2.7

Порівняльна характеристика надходження прямих іноземних інвестицій у сільське господарство Закарпаття та України в цілому

Показники	Роки							
	2002	2003	2004	2005	2006	2010	2012	2014
Україна								
Прямі іноземні інвестиції на кінець року, млн дол. США	180,5	199,7	219,9	224,0	298,6	345,8	412,2	594,1
Приріст за рік, млн дол. США	-	91,2	20,2	4,1	74,6	3,6	23,2	9,1
Темп приросту, %	-	84,0	10,1	1,9	33,3	-	19,6	17,0
Закарпаття								
Прямі іноземні інвестиції на кінець року, млн дол. США	3,2	4,0	4,6	4,9	6,4	1,9	4,9	2,6
Приріст за рік, млн дол. США	1,6	0,8	0,6	0,3	1,5	0,6	1,1	-0,5
Темп приросту, %	200,0	25,0	15,0	4,3	33,3	10,1	13,1	-5,4

Джерело: наведено автором за [13, с. 56]

Як видно з табл. 2.7, частка сільського господарства Закарпаття у сукупних надходженнях іноземних інвестицій по Україні не досягає навіть 0,5 %. Якщо на початку 2000-х рр. темпи їх приросту по області дорівнювали і навіть перевищували середньоукраїнський рівень, то в останні п'ять років вони значно

уповільнилися, а в 2014 р. спостерігалось перевищення відтоку вкладень над їхнім притоком.

Однією з причин недостатнього притоку іноземного капіталу в сільськогосподарське і в цілому аграрне виробництво Закарпаття є досить високий рівень підприємницьких ризиків, що спричинюються:

- політичною і соціально-економічною нестабільністю в державі;
- високою ймовірністю природних катаклізмів;
- нестабільністю природно-кліматичних та погодних умов виробництва упродовж сезону;
- значними фінансовими ризиками внаслідок недосконалості функціонування банківської системи;
- коливанням валютних курсів;
- низьким рівнем розвитку страхового ринку та незначними обсягами страхування ризиків у аграрній сфері.

Поряд з тим, негативно впливають на залучення коштів іноземних інвесторів:

- незадовільний стан інвестиційного клімату;
- недосконалість ринкового механізму функціонування аграрної сфери;
- відсутність підприємницької ініціативи, низький рівень ділової та професійної кваліфікації підприємців;
- відсутність зацікавлених партнерів;
- значна нестача привабливих інвестиційних проектів;
- надмірний рівень монополізму в українській економіці;
- високі темпи інфляції;
- невирішеність питання щодо функціонування ринку землі;
- нестабільність аграрних ринків, невідповідність стандартів виробництва вимогам, що висуваються до продукції споживачами, а також іншими причинами.

За даними А. В. Балян та В. Г. Спаського [13,15] на 1 сільського мешканця в Закарпатті припадало у 2013 р. 90,7 дол. США іноземних інвестицій, а у 2014 р. – відповідно 46,7 дол. США (рис. 2.10). Хоча відносні обсяги інвестицій зростають у динаміці, їхній рівень залишається незадовільним, він у 5 – 12 разів нижчий порівняно з сусідніми із Закарпаттям державами.

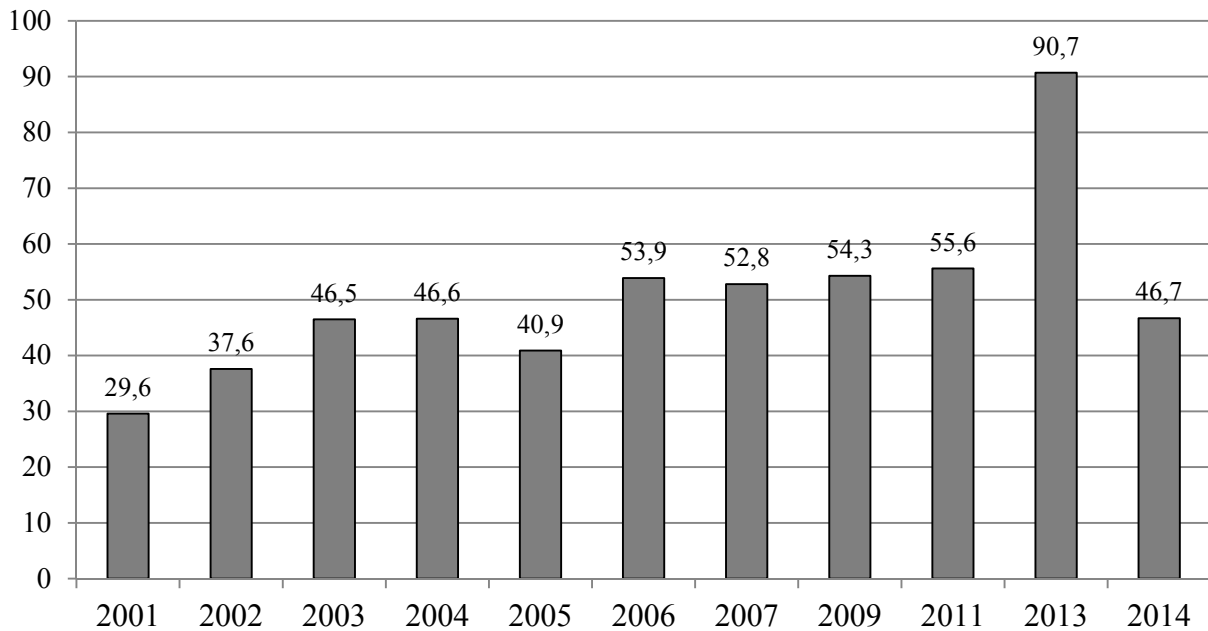

Рис. 2.10. Динаміка прямих іноземних інвестицій з розрахунку на 1 сільського мешканця Закарпатської області, у 2001-2014 рр. дол. США

Джерело: розраховано автором за [13, с. 99]

Серед районів Закарпатської області найбільшу частку іноземних інвестицій вкладено у сільськогосподарські підприємства Мукачівського району – 30,8 % (табл. 2.8). Також цей район вирізняється найбільшою чисельністю підприємств-реципієнтів.

Порівняно вагомі обсяги вкладень здійснено у Берегівському та Ужгородському районах. Проте, за підрахунками А. В. Балян та В. Г. Спаського [13] у жодному з районів так і не було забезпечено проектні потреби у повному обсязі. У середньому по області рівень забезпеченості сягнув лише 48,76 %.

Отже, можна стверджувати, що іноземне інвестування поки що не стало суттєвим джерелом притоку ресурсів у сільське господарство та аграрну сферу Закарпаття загалом, що обумовлює незадовільний рівень інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери на тлі недостатнього притоку коштів з внутрішніх джерел, нестачі банківського кредитування, обмеженості державної підтримки.

Науковці схильні пояснювати наявні тенденції інвестування в аграрній сфері Закарпаття трьома ключовими аспектами:

По-перше, станом пропозиції на інвестиційному ринку, що

обумовлена наявністю і ступенем зношеності основного капіталу, зниженням капіталомісткості.

По-друге, особливостями попиту через скорочення частки виробництва аграрних галузей у регіональному валовому продукті.

По-третє, розподілом, що залишається недосконалим через тривалий ціновий диспаритет між цінами безпосередніх товаровиробників аграрного сектору й цінами на промислові ресурси [16].

Таблиця 2.8

Розподіл іноземних інвестицій в сільське господарство по окремих районах Закарпатської області у 2014 р.

Показники	Райони						Всього
	Берегівський	Виноградівський	Мукачівський	Ужгородський	Тячівський	Великоберезнянський	
Частка району у надходженні іноземних інвестицій, %	20,3	1,7	30,8	22,5	10,5	14,2	100
Фактично надійшло інвестицій, тис. дол.	297	25,4	450,9	328,9	153,6	207,7	1462,8
Розрахункова потреба за проектами, тис. дол.	500	100	850	750	350	450	3000
Рівень забезпеченості проектних потреб, %	59,40	25,40	53,05	43,85	43,89	46,16	48,76
Кількість підприємств, що залучали іноземні інвестиції, од.	26	2	52	41	15	25	157
Частка підприємств з іноземними інвестиціями у сукупній чисельності, %	7,76	2,67	18,84	15,02	22,06	38,46	9,41

Джерело: розраховано автором за [13]

Інші сегменти аграрної сфери – людський капітал, аграрні ландшафти, інфраструктура тощо – також потерпають від нестачі інвестиційних ресурсів.

У табл. 2.9 показано обсяги і динаміку капітальних інвестицій у збереження природних ландшафтів та охорону природного середовища Закарпаття. Значна частка означених інвестицій – близько 45 % – здійснюється за рахунок власних коштів господарюючих суб'єктів, майже 25 % – за рахунок коштів державного бюджету і майже 30 % – за рахунок коштів місцевих бюджетів. Незначна частка – менше 1 % – фінансується з інших джерел, у тому числі коштів спеціалізованих установ.

Таблиця 2.9

Капітальні інвестиції у збереження природних ландшафтів та охорону природного середовища Закарпаття у 2000-2014 рр.

Показники	Роки						2014 р. +,- до:		
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2000	2005	2013
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, всього, млн. грн.	3,2	17,2	9,9	12,0	7,9	5,4	2,2	-11,8	-2,5
Інвестиції у захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, млн. грн.	0,01	0,22	0,39	1,09	1,36	0,58	0,57	0,35	-0,78
- до загального підсумку, %	0,0	1,3	3,9	9,1	17,2	10,7	10,7	9,4	-6,5
Інвестиції у збереження біорізноманіття і середовища існування, млн. грн.	0,75	0,84	0,93	2,95	0,36	1,03	0,28	0,19	0,67
- до загального підсумку, %	23,5	4,9	9,4	24,6	4,6	19,1	-4,4	14,2	14,5

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Закарпатській області [1–4]

Як видно з табл. 2.9, збереження природних ландшафтів та охорона природного середовища у Закарпатті вирізняється найбільш

нестійкими тенденціями притоку коштів. Результатом цього стає втрата біорізноманіття, забруднення ґрунтів, посилення негативних наслідків природних катастроф, урешті-решт – втрата природного потенціалу розвитку аграрної сфери, особливо в низинній зоні.

Ще один важливий напрям інвестування в аграрній сфері Закарпаття пов'язаний із розвитком сільського і зеленого туризму [17-18]. Адже цей вид діяльності утворює додаткові джерела доходу для сільських мешканців та сприяє розвитку інфраструктури, людського капіталу, ландшафтів. Означений напрям інвестування нині активно поширюється, проте його подальший розвиток ускладнений внаслідок обмеженості ресурсів, відсутності потужної державної підтримки тощо.

Таким чином, інвестиційне забезпечення аграрної сфери Закарпаття [19] та усіх її сегментів залишається незадовільним, характеризується нестійкими динамічними тенденціями, нестачею джерел фінансування, нераціональним розподілом залучених коштів по окремих інвестиційних напрямках.

2.3. Оцінювання сталості розвитку аграрної сфери Закарпаття на основі інвестиційного забезпечення

Сталість розвитку аграрної сфери стала пріоритетним завданням аграрної науки [20] та метою регуляторної аграрної політики держави [21]. Ми цілком поділяємо думку законотворців, що «складна економічна і соціальна ситуація на селі зумовлена нині:

- невідповідністю програм реформування економіки сільського господарства і результатів їх виконання визначеним соціальним пріоритетам;

- невизнанням при формуванні бюджетної політики об'єктивної нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями і сферами діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, довготривалістю виробничих циклів і відповідно уповільненим оборотом капіталу;

- незадовільним законодавчим забезпеченням та захистом прав власності селян на землю і майно;

- недостатнім рівнем фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села;

- недостатнім стимулюванням впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво;

- відсутністю паритетних економічних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки;
- недостатнім рівнем державної підтримки облаштування сільських територій;
- передачею об'єктів соціальної сфери сільськогосподарських підприємств до державної та комунальної власності без належного фінансування їх утримання;
- відсутністю умов для підвищення рівня продуктивної зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та підвищення рівня доходів;
- недостатнім рівнем розвитку інфраструктури аграрного ринку, тінізацією та монополізацією каналів реалізації сільськогосподарської продукції;
- проведенням неефективної державної політики щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у сфері заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків;
- відсутністю інформаційного забезпечення сільського населення з питань господарювання в ринкових умовах» [21].

Для виправлення ситуації, що склалася, необхідне поглиблене вивчення рівня сталості розвитку аграрної сфери та аграрного виробництва, визначення їх основних особливостей та чинників впливу.

Сталість розвитку аграрної сфери Закарпаття доцільно аналізувати у розрізі соціальних та економічних процесів. Для оцінювання соціальних аспектів розвитку у першому розділі монографічного дослідження було запропоновано підходи до обчислення інтегрального індексу та модифікованого індексу розвитку сільських територій. До складу інтегрального індексу запропоновано включати узагальнені оцінки обладнання житлового фонду водопроводом, каналізацією, опаленням, газом та гарячим водопостачанням. При цьому, згідно з методологічними поясненнями Державної служби статистики України, житловий фонд необхідно розуміти як сукупність житлових приміщень незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціальні будинки (гуртожитки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів – дорослих і дітей, дитячі будинки, інтернати при школах і школи-інтернати), квартири, службові житлові приміщення, інші

житлові приміщення в будівлях, придатних для проживання. При цьому у складі житлового фонду не враховуються дачі, літні садові будиночки, спортивні та туристичні бази, мотелі, кемпінги, санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, будинки для приїжджих, готелі, залізничні вагони й інші будівлі та приміщення, призначені для сезонного і тимчасового проживання, незалежно від часу проживання в них громадян [5].

У табл. 2.10 наведено розрахунок інтегрального індексу розвитку сільських територій Закарпаття у динаміці за 1995-2014 рр.

Таблиця 2.10

Обчислення інтегрального індексу розвитку сільських територій Закарпаття у 1995-2014 рр.

Складові інтегрального індексу	Роки									
	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Забезпеченість: - водопроводом	43,6	44,3	48,5	50,6	52,0	55,9	58,8	59,0	60,0	70,8
- каналізацією	39,5	41,9	47,0	49,2	50,6	54,4	57,7	58,1	59,1	69,6
- опаленням	41,2	25,2	30,5	33,8	35,6	39,6	44,3	45,1	47,1	68,3
- газом	69,1	73,7	76,0	76,1	76,0	77,1	76,6	77,1	78,1	83,7
- гарячим водопостачанням	3,4	5,3	11,3	12,9	14,0	18,4	23,4	24,0	25,1	63,9
Інтегральний індекс розвитку	39,36	38,08	42,66	44,52	45,64	49,08	52,16	52,66	53,88	71,26

Джерело: розраховано автором за [1–4]

Як видно з табл. 2.10, упродовж останніх 20-ти років у Закарпатті поліпшуються усі складові обладнання житлового фонду. Динаміка позитивних змін тут значно краща, ніж в Україні в цілому. Так, у 1995 р. водопроводом у сільській місцевості Закарпаття було забезпечено лише 43,6 % помешкань, тоді як по державі у середньому 50,5 %. У 2014 р. згаданий показник по Україні зріс до 60,3 %, а у Закарпатті – до 70,8 %. Так само обладнання гарячим водопостачанням та каналізацією сільських помешкань в області двадцять років тому було значно гіршим, ніж у середньому по державі (відповідно 3,4 проти 35,0 % та 39,5 проти 47,3), а на сьогодні перевищує середні по державі показники (відповідно гарячим водопостачанням 63,9 проти 46,8 %, каналізацією – 69,9 проти 57,2 %). Випереджаючі темпи поліпшення забезпеченості житлового фонду в сільській місцевості Закарпаття опаленням і газом дозволили перевищити показники

середнього рівня по державі.

Як видно з рис. 2.11, з 1995 по 2014 рр. рівень інтегрального індексу розвитку сільських територій Закарпаття зріс з 39,36 до 71,26 відсоткового пункта. Характерно, що по Україні в цілому відповідна тенденція була повільною, зростання становило від 52,12 до 63,16 відсоткового пункта.

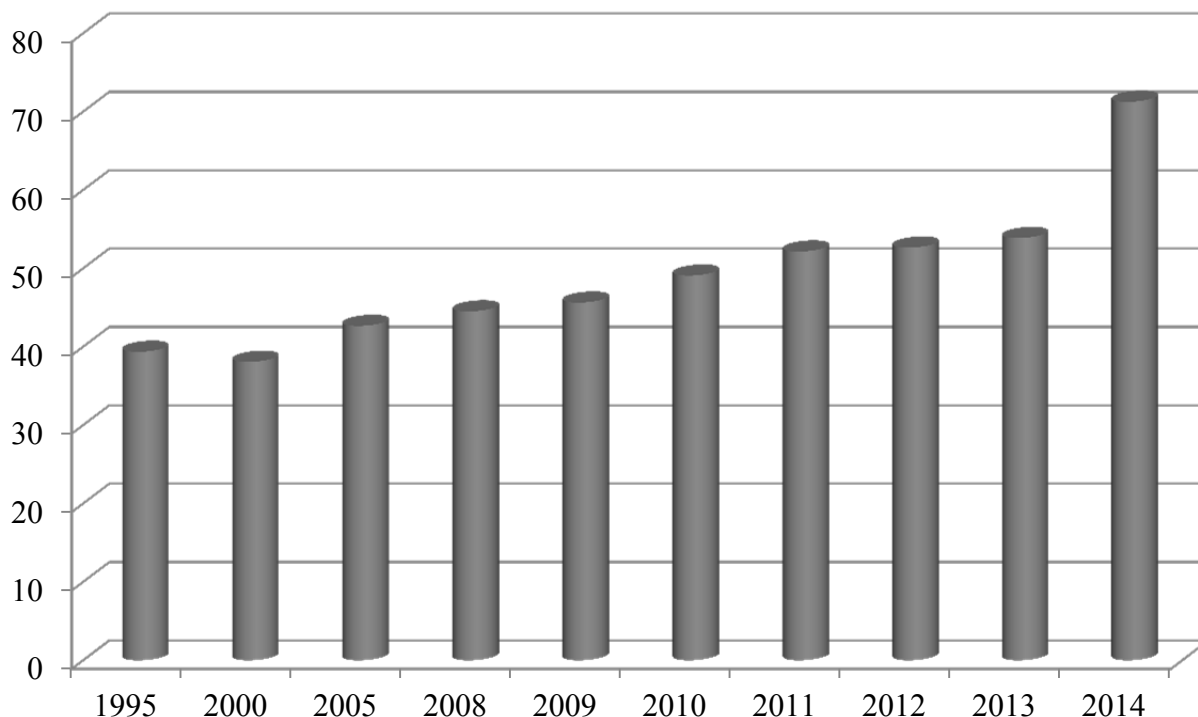

Рис. 2.11. Динаміка інтегрального індексу розвитку сільських територій Закарпаття у 1995-2014 рр.

Джерело: розраховано автором

Проте дослідженнями встановлено, що поліпшення соціальних показників розвитку аграрної сфери Закарпаття стосується переважно тільки житлово-побутових умов. Водночас стан соціальної сфери села й інфраструктури, доступність для селян послуг з освіти, охорони здоров'я, культури, побутового обслуговування тощо у багатьох поселеннях залишаються вкрай незадовільними. Недостатньо розвиненою є система охорони природного середовища і аграрних ландшафтів, руйнується мережа сільських доріг. Тому узагальнений рівень розвитку соціальних складових аграрної сфери у Закарпатті не можна вважати задовільним.

У перспективі для моніторингу і кількісного вимірювання змін у соціальних сегментах аграрної сфери необхідно

забезпечити можливість обчислення модифікованого індексу розвитку сільських територій. Задля цього необхідно удосконалити систему статистичної звітності та запровадити моніторинг наявності:

I) з розрахунку на 1 сільського мешканця:

- амбулаторно-поліклінічних закладів та фельдшерсько-акушерських пунктів;

- закладів культури усіх видів;

- закладів торговельно-розважального характеру;

- транспортної інфраструктури;

- закладів побутового обслуговування;

II) з розрахунку на 1 дитину шкільного віку:

- закладів початкової, середньої та позашкільної освіти;

- засобів транспортного сполучення із закладами освіти (шкільними автобусами) – з розрахунку на 1 дитину шкільного віку, що потребує відповідного транспортного обслуговування;

- дитячих закладів культури, просвітництва, естетичного виховання;

III) з розрахунку на 1 дитину дошкільного віку:

- закладів дошкільної освіти.

Сучасний незадовільний стан соціального розвитку аграрної сфери Закарпаття [22] є прямим наслідком низького рівня економічного розвитку. Останній у свою чергу характеризується якісними та кількісними змінами у аграрному виробництві й суміжних видах діяльності.

Скласти загальні уявлення про розвиток, як зазначалося у першому розділі монографії, можна за динамікою основних показників діяльності в аграрному виробництві, зокрема за динамікою виробництва продукції сільського господарства (рис. 2.12). З нього видно, що сільськогосподарське виробництво у 1990-2001 рр. було нестабільним та вирізнялося значними коливаннями у динаміці. Натомість упродовж 2002-2014 рр. спостерігався період певної стабілізації, коли індекси виробництва коливалися несуттєво. Водночас у цей порівняно стабільний період не відбувалося й значного зростання обсягів виробництва.

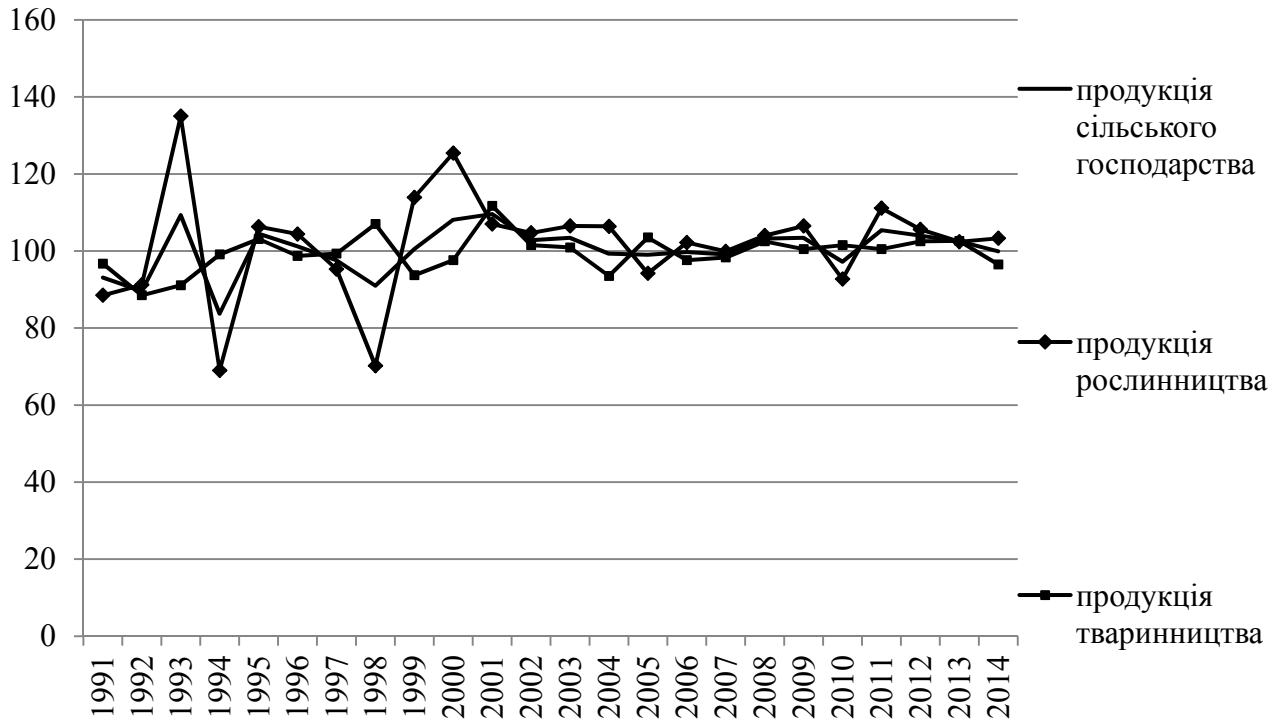

Рис. 2.12. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства по всіх категоріях господарств у Закарпатті, %

Джерело: розраховано автором за [1–4]

Середні темпи приросту з 1991 по 2014 рр. у сільському господарстві загалом становили 103,32 %, зокрема у рослинництві – 103,97 %, у тваринництві – 102,61 %. Коливання індексів виробництва, що спостерігалися, були спричинені здебільшого збігом несприятливих погодно-кліматичних умов, різким скороченням обсяг захисних заходів у сільському господарстві, коливаннями ринкової кон'юнктури, які змушували товаровиробників скорочувати поголів'я сільськогосподарських тварин та посіви окремих культур, нестачею ресурсів для забезпечення технологічних операцій у повному обсязі та в оптимальні календарні строки тощо.

При цьому важливою характеристикою при оцінюванні дестабілізації виробничих процесів у сільському господарстві було те, що в сільськогосподарських підприємствах коливання індексів виробництва були значно більш помітними (рис. 2.13), ніж у господарствах населення (рис. 2.14).

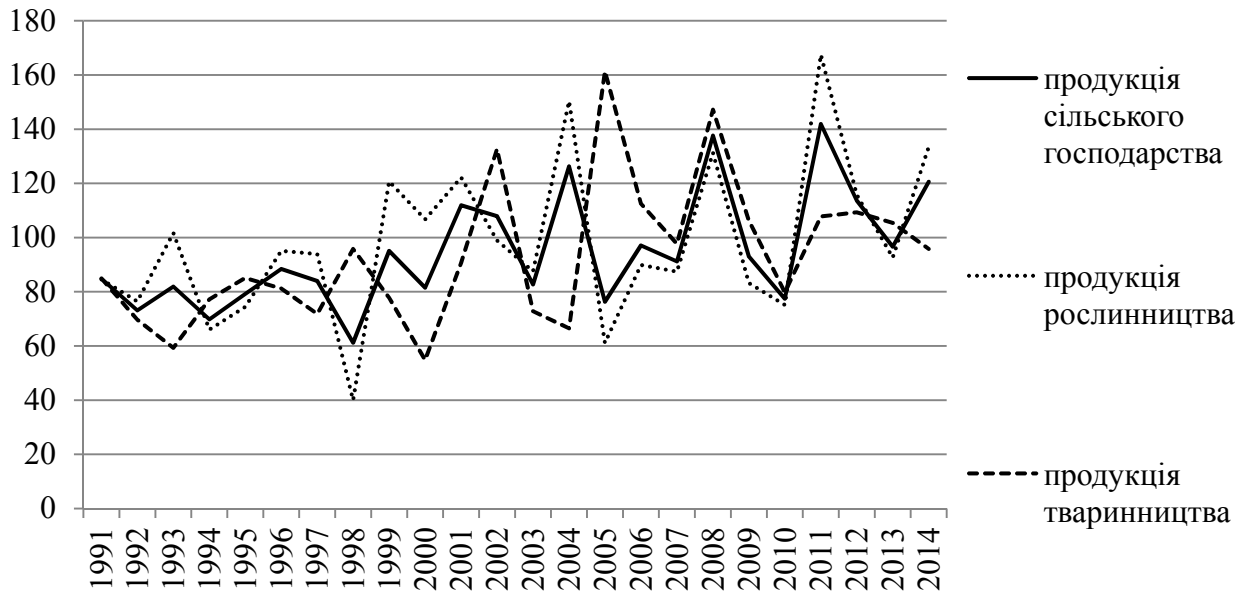

Рис. 2.13. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства по сільськогосподарських підприємствах Закарпаття, %

Джерело: розраховано автором за [1–4]

Якщо коливання динаміки в господарствах населення практично повторюють аналогічні тенденції по сільському господарству Закарпатської області в цілому, то для сільськогосподарських підприємств характерні постійні відхилення. При цьому у період з 2002 по 2014 рр. вони не лише не скоротилися, а навпаки, посилилися.

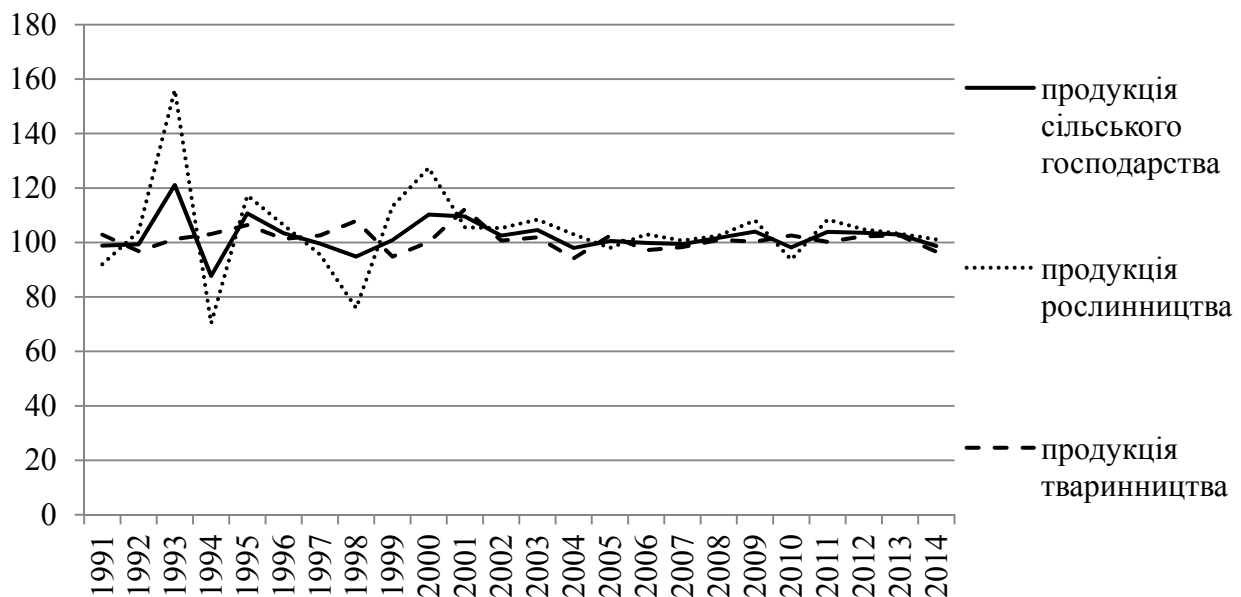

Рис. 2.14. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства в господарствах населення Закарпаття, %

Джерело: розраховано автором за [1–4]

У господарствах населення менш стабільним було виробництво продукції рослинництва, що обумовлено переважно коливаннями урожайності через погодні умови та природні катаклізми (посуху, град, повені тощо). Виробництво тваринницької продукції натомість було більш стабільним. Це є особливістю Закарпаття, яку необхідно враховувати при формуванні політики сталого розвитку, адже в інших областях, навпаки, тваринницькі галузі працюють менш стабільно і стають основним каталізатором загальної дестабілізації.

Графічне зображення уможлиблює виявлення нестійких тенденцій у виробництві продукції сільського господарства, проте не дозволяє кількісно оцінити їхні рівні. У зв'язку з цим, як зазначалося у першому розділі роботи, доцільно використовувати спеціальні методи дослідження варіативності (волатильності або мінливості).

За своєю природою варіативність становить мінливість якогось показника чи явища, характеризує його змінюваність та амплітуду коливань таких змін. Серед найважливіших методів її оцінювання – визначення середніх величин, обчислення середньоквадратичного відхилення, дисперсії та варіації, а також розрахунок показника сталості. Середня величина – це узагальнююча величина ознаки в досліджуваній сукупності, яка відображає її типовий рівень у розрахунку на одиницю сукупності в конкретних умовах місця і часу. Середні величини належать до узагальнюючих статистичних показників, які дають зведену (підсумкову) характеристику масових суспільних явищ, оскільки визначаються на основі великої кількості індивідуальних значень ознаки, що варіюється перший розділ, [розд. 1, 167–168].

Середні величини вимірюються в одиницях виміру досліджуваної величини і відбивають узагальнюючу характеристику статистичної сукупності, проте не враховують варіацію ознаки. Адже вони не показують, як розміщені варіанти статистичного ряду навколо самої середньої величини, чи зосереджені вони поблизу від неї, чи, навпаки, значно відхиляються. Крім того, одна й та ж сама середня величина може характеризувати цілком різні статистичні сукупності. Тому більш важливим у процесі оцінювання є середньоквадратичне відхилення.

У табл. 2.11 наведено динаміку сталості виробництва продукції сільського господарства у Закарпатті у 1991-2014 рр., де

одним з показників аналізу визначено середнє значення темпів приросту.

Середньоквадратичне відхилення (або стандартне відхилення) [розд. 1, 163–164, 167–168] у теорії ймовірності та статистиці є найбільш поширеним показником розсіювання значень випадкової величини відносно її математичного очікування. Як і середні величини, середньоквадратичні відхилення вимірюють в одиницях виміру самої випадкової величини. Цей показник використовують при розрахунку стандартної помилки середнього арифметичного, побудові довірчих інтервалів, статистичній перевірці гіпотез, при вимірюванні лінійності взаємозв'язку між випадковими величинами.

Таблиця 2.11

Динаміка сталості виробництва продукції сільського господарства у Закарпатті у 1991-2014 рр.

Показники	Усі категорії господарств			У тому числі					
	проду- кція с.-г.	з неї		сільськогосподарські підприємства			господарства населення		
		рослин- ництва	тварин- ництва	проду- кція с.г.	з неї		проду- кція с.-г.	з неї	
					рослин- ництва	тварин- ництва		рослин- ництва	тварин- ництва
1991-1998									
Середнє значення темпів росту	96,25	94,99	97,94	77,80	79,01	78,13	101,93	102,19	102,78
Середньоквадратичне відхилення	8,48	21,26	5,98	9,10	19,81	11,23	10,16	26,73	3,38
Коефіцієнт варіації	8,82	22,38	6,10	11,70	25,07	14,37	9,96	26,15	3,29
Коефіцієнт сталості	91,18	77,62	93,90	88,30	74,93	85,63	90,04	73,85	96,71
1999-2006									
Середнє значення темпів росту	102,80	107,54	100,00	97,35	104,68	96,15	103,25	108,00	100,46
Середньоквадратичне відхилення	4,08	9,08	5,92	17,22	27,00	36,57	4,51	9,01	5,71
Коефіцієнт варіації	3,96	8,44	5,92	17,69	25,80	38,03	4,37	8,34	5,69
Коефіцієнт сталості	96,04	91,56	94,08	82,31	74,20	61,97	95,63	91,66	94,31
2007-2014									
Середнє значення темпів росту	101,84	103,19	100,61	109,01	110,80	106,16	101,54	102,81	100,48
Середньоквадратичне відхилення	2,80	5,37	2,21	23,23	31,83	19,17	2,42	4,69	2,14
Коефіцієнт варіації	2,75	5,20	2,20	21,31	28,72	18,05	2,39	4,56	2,13
Коефіцієнт сталості	97,25	94,80	97,80	78,69	71,28	81,95	97,61	95,44	97,87
За весь період									
Середнє значення темпів росту	100,30	101,90	99,52	94,72	98,16	93,48	102,24	104,33	101,24
Середньоквадратичне відхилення	6,17	14,13	4,94	21,28	29,11	26,41	6,32	16,00	4,00
Коефіцієнт варіації	6,15	13,87	4,96	22,46	29,66	28,25	6,18	15,33	3,96
Коефіцієнт сталості	93,85	86,13	95,04	77,54	70,34	71,75	93,82	84,67	96,04

Джерело: розраховано автором

Середньоквадратичне відхилення дозволяє оцінити дисперсію та варіацію досліджуваної ознаки. Обчислюють його (σ) за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}. \quad (2.5)$$

де n – кількість періодів, по яких здійснюється дослідження;
 x_i – фактичне значення досліджуваної ознаки в n -ному періоді;
 \bar{x} – середнє значення досліджуваної величини у статистичному ряді.

На основі показника середньоквадратичного відхилення визначають дисперсію. Дисперсією випадкової величини називають міру розкиду цієї випадкової величини, тобто її відхилення від математичного очікування [розд. 1, 167–168]. Дисперсія являє собою квадрат середньоквадратичного відхилення і, якщо власне середньоквадратичне відхилення визначається в одиницях виміру досліджуваного показника, то дисперсія вимірюється у квадратах цих величин.

Проте показник дисперсії малоінформативний у тому разі, коли виникає потреба порівняння варіативності різних величин. Тому на її основі обчислюють коефіцієнт варіації. В загальному розумінні варіація являє собою відмінність значень якої-небудь ознаки у різних одиницях сукупності за один і той же проміжок часу. Причиною виникнення варіації є відмінні умови існування різних одиниць сукупності. Однак варіація є необхідною умовою існування і розвитку масових явищ. За ступенем варіації можна судити про однорідність сукупності, стійкість значень ознаки, типовість середньої, взаємозв'язок між будь-якими ознаками.

Визначають абсолютні і відносні показники варіації. До відносних належать відносний розмах варіації (коефіцієнт осциляції), відносне відхилення по модулю (лінійний коефіцієнт варіації) і власне коефіцієнт варіації. Для оцінювання сталості економічних процесів велике значення має визначення саме останнього показника.

Коефіцієнт варіації випадкової величини – це міра відносного розкиду випадкової величини [розд. 1, 167–168]. Він показує, яку частку середнього значення цієї величини становить її середній розкид. Обчислюється у відсотках за формулою:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}} \quad (2.6)$$

На відміну від середньоквадратичного, або стандартного відхилення коефіцієнт варіації вимірює не абсолютну, а відносну міру розкиду значень ознаки у статистичній сукупності. Крім того, коефіцієнт варіації слугує для визначення коефіцієнта сталості.

Оскільки сталість є протилежною властивістю коливанню (варіації), то коефіцієнт сталості обчислюється за формулою:

$$K_c = 100 - V \quad (2.7)$$

Як і коефіцієнт варіації, коефіцієнт сталості вимірюється у відсотках. А оскільки цей показник є відносним, він уможливорює порівняння рівнів сталості різних, проте відносно споріднених між собою явищ. Чим сильніше коефіцієнт сталості наближається до 100 %, тим вищою є сталість динамічного ряду [розд. 1, 167–168].

Коефіцієнти варіації та сталості потрібно вимірювати у статистичних сукупностях. Причому чим така сукупність більша, тим кращою буде оцінка. Саме тому у процесі вивчення сталості виробництва сільськогосподарської продукції в Закарпатті визначалися середні значення темпів росту, середньоквадратичне відхилення, коефіцієнти варіації і сталості за період 1991-2014 рр. (табл. 2.11).

Проте дослідженнями встановлено, що ті умови виробничо-господарської діяльності, ринкові та інші чинники, що діяли у 1990-х рр., нині є малозначимими. Навіть погодно-кліматичні та деякі інші відносно перманентні фактори зазнали значних змін. Тому більш виправдано у сукупному досліджуваному періоді виділити три восьмирічні підперіоди та здійснювати додаткові дослідження сталості в їх діапазоні.

Як видно з табл. 2.11, упродовж останніх 24 років виробництво сільськогосподарської продукції в Закарпатті було недостатньо сталим. Сукупний коефіцієнт варіації сягав 6,15 %, а коефіцієнт сталості – відповідно 93,85 %. При цьому діяльність у тваринництві було значно сталішою (коефіцієнт дорівнює 95,04 %), ніж у рослинництві (відповідно 86,13 %). Такі особливості притаманні як сільськогосподарським підприємствам, так і господарствам населення, де вони більш виразні. В середньому виробництво у господарствах населення області помітно більш стабільне, ніж у сільськогосподарських підприємствах.

Разом з тим, динамічний аналіз у розрізі трьох восьмирічних періодів дає підстави стверджувати, що сталість виробничо-господарської діяльності зростає. Так, якщо у 1991-1998 рр.

коефіцієнт сталості в цілому сягав 91,18 %, то у 1999-2006 рр. він збільшився до 96,04 %, а у 2007-2014 рр. сягнув 97,25%. Відповідні зміни коефіцієнта сталості продукції рослинництва становили 77,62 %, 91,56 % та 94,80 %, а у тваринництві – 93,90 %, 94,08 % та 97,80 %.

Однак, якщо у господарствах населення також відслідковується тенденція посилення сталості, то для сільськогосподарських підприємств вона нехарактерна – на тлі зниження коефіцієнту сталості виробництва сільськогосподарської продукції в цілому сталість у рослинництві незначно знижується, а у тваринництві суттєво коливається по періодах – знижуючись у другому восьмирічному періоді з 85,63 до 61,97 % надалі зростає у 2007-2014 рр. до 81,95 %.

Як видно з додатку Ж, причини значної зміни рівня сталості криються у коливанні площ та урожайності сільськогосподарських культур, а також поголів'я і продуктивності сільськогосподарських тварин.

Так, серед основних сільськогосподарських культур, що вирощуються в Закарпатті, найбільшою варіативністю вирізнялися посіви соняшника (коефіцієнт варіації сягнув 47,93 %). Це було спричинено значними змінами кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках. Значна варіація посівів кормових культур (20,33 %) пов'язана зі змінами у чисельності й структурі поголів'я сільськогосподарських тварин, а також зі змінами у технологіях вирощування і раціонах годівлі. Порівняно більш сталими були посівні площі овочів, зернових та картоплі.

Виявлені тенденції сукупно зі зміною динаміки урожайності вплинули на формування рівнів сталості виробництва основних видів продукції рослинництва у Закарпатті (табл. 2.12).

Найвищий рівень варіативності урожаїв (додаток Ж) характерний для овочів (36,72 %), плодів та ягід (29,01 %), а також насіння соняшника (20,16 %). Порівняно стійкішим є вирощування зернових і зернобобових культур (11,99 %) та картоплі (13,73 %).

Взаємний вплив коливань посівних площ та урожайності обумовив високу варіативність у натуральному виразі виробництва насіння соняшнику (75,60 %) та досить значну варіацію виробництва овочів (33,20 %), плодів і ягід (28,64 %) (додаток Ж). Виробництво зернових і зернобобових культур та картоплі виявилось найстійкішим, проте й тут коефіцієнти варіації сягнули

відповідно 21,35 та 19,87 %.

Поряд з тим на сталість виробництва впливали й ринкові фактори, зокрема кон'юнктура і динаміка цін. Тому у вартісному вираженні виробництво зернових і зернобобових культур, картоплі, овочів, плодів та ягід було несталим (табл. 2.12). При цьому лише сталість виробництва картоплі, плодів та овочів посилюється з часом, тоді як решти культур – погіршується.

Узагальнення оцінок сталості виробництва продукції рослинництва, посівних площ та врожайності основних культур (табл. 2.11, 2.12 та додаток Ж) дозволило встановити, що сукупний рівень сталості у рослинництві сягає у середньому 61,3 %.

Таблиця 2.12

Оцінювання сталості виробництва основних видів продукції рослинництва у Закарпатті у 1995-2014 рр., %

Роки	Зернові та зернобобові культури	Насіння соняшнику	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди
1995-1998					
Середнє значення темпів росту	2087,90	19,00	3516,70	1079,00	1071,95
Середньоквадратичне відхилення	191,03	7,07	526,43	155,55	319,25
Коефіцієнт варіації	9,15	37,22	14,97	14,42	29,78
Коефіцієнт сталості	90,85	62,78	85,03	85,58	70,22
1999-2006					
Середнє значення темпів росту	2571,98	18,31	5070,00	1856,90	726,33
Середньоквадратичне відхилення	622,65	5,66	621,14	437,38	170,23
Коефіцієнт варіації	24,21	30,93	12,25	23,55	23,44
Коефіцієнт сталості	75,79	69,07	87,75	76,45	76,56
2007-2014					
Середнє значення темпів росту	3109,14	44,24	5875,75	2609,75	1002,56
Середньоквадратичне відхилення	260,33	27,97	377,17	254,68	216,21
Коефіцієнт варіації	8,37	63,22	6,42	9,76	21,57
Коефіцієнт сталості	91,63	36,78	93,58	90,24	78,43

Продовження таблиці 2.12

За весь період					
Середнє значення темпів росту	2690,03	28,82	5081,64	2002,46	905,95
Середньоквадратичне відхилення	574,21	21,79	1009,69	664,78	259,44
Коефіцієнт варіації	21,35	75,60	19,87	33,20	28,64
Коефіцієнт сталості	78,65	24,40	80,13	66,80	71,36

Джерело: розраховано автором

У табл. 2.13 наведено динаміку сталості виробництва основних видів продукції тваринництва у Закарпатті у 1995-2014 рр. Як зазначалося вище, сталість у тваринництві залежить від динаміки поголів'я і продуктивності сільськогосподарських тварин (додаток Ж). Найменше коливання у досліджуваному періоді спостерігалось щодо поголів'я свиней (7,01 %) та птиці (8,10 %). Більш значимо змінювалося поголів'я великої рогатої худоби (18,22 %), у тому числі корів (13,33 %) та овець і кіз (15,15 %).

Таблиця 2.13

Оцінювання сталості виробництва основних видів продукції тваринництва у Закарпатті у 1995-2014 рр., %

Показники	М'ясо	Молоко	Яйця	Вовна
1995-1998				
Середнє значення темпів росту	47,18	355,40	254,93	267,75
Середньоквадратичне відхилення	1,72	4,99	13,54	53,80
Коефіцієнт варіації	3,64	1,40	5,31	20,10
Коефіцієнт сталості	96,36	98,60	94,69	79,90
1999-2006				
Середнє значення темпів росту	45,83	388,51	273,71	192,25
Середньоквадратичне відхилення	1,63	24,71	26,47	5,50
Коефіцієнт варіації	3,56	6,36	9,67	2,86
Коефіцієнт сталості	96,44	93,64	90,33	97,14
2007-2014				
Середнє значення темпів росту	53,43	397,20	317,21	210,88
Середньоквадратичне відхилення	4,62	9,16	20,33	6,73
Коефіцієнт варіації	8,64	2,31	6,41	3,19
Коефіцієнт сталості	91,36	97,69	93,59	96,81
За весь період				
Середнє значення темпів росту	49,14	385,37	287,36	214,80
Середньоквадратичне відхилення	4,74	22,63	33,39	36,00
Коефіцієнт варіації	9,65	5,87	11,62	16,76
Коефіцієнт сталості	90,35	94,13	88,38	83,24

Джерело: розраховано автором

У натуральному вираженні найсталішим було виробництво молока (коефіцієнт варіації сягнув лише 5,87 %) та м'яса (відповідно 9,65 %). Варіативність виробництва яєць та вовни була значно вищою – відповідно коефіцієнти варіації сягнули 11,62 та 16,76 %.

На тлі відносної сталості виробничих чинників, значно слабшим був і дестабілізуючий вплив ринку тваринницької продукції. У 1995-2014 рр. показники сталості усіх видів продукції тваринництва у вартісному вираженні коливалися в межах 83,24 – 94,13 %, а у 2007-2014 рр. – перевищували 91 %. Узагальнюючий рівень сталості в тваринництві (на підставі даних табл. 2.11, 2.13 та додатка Ж) визначено на рівні 87,1 %.

На рис. 2.15 подано динаміку коефіцієнтів сталості у розрізі окремих сільськогосподарських продуктів упродовж 1991-2014 рр. та 2007-2014 рр. Як видно з рисунка, в останній восьмирічний період спостерігається деяке поліпшення сталості виробництва порівняно із сукупним досліджуваним періодом. Водночас такі тенденції є недостатніми і свідчать про відсутність необхідної динаміки сталості розвитку в аграрному виробництві Закарпаття, що в решті - решт унеможлиблює сталий розвиток усієї аграрної сфери.

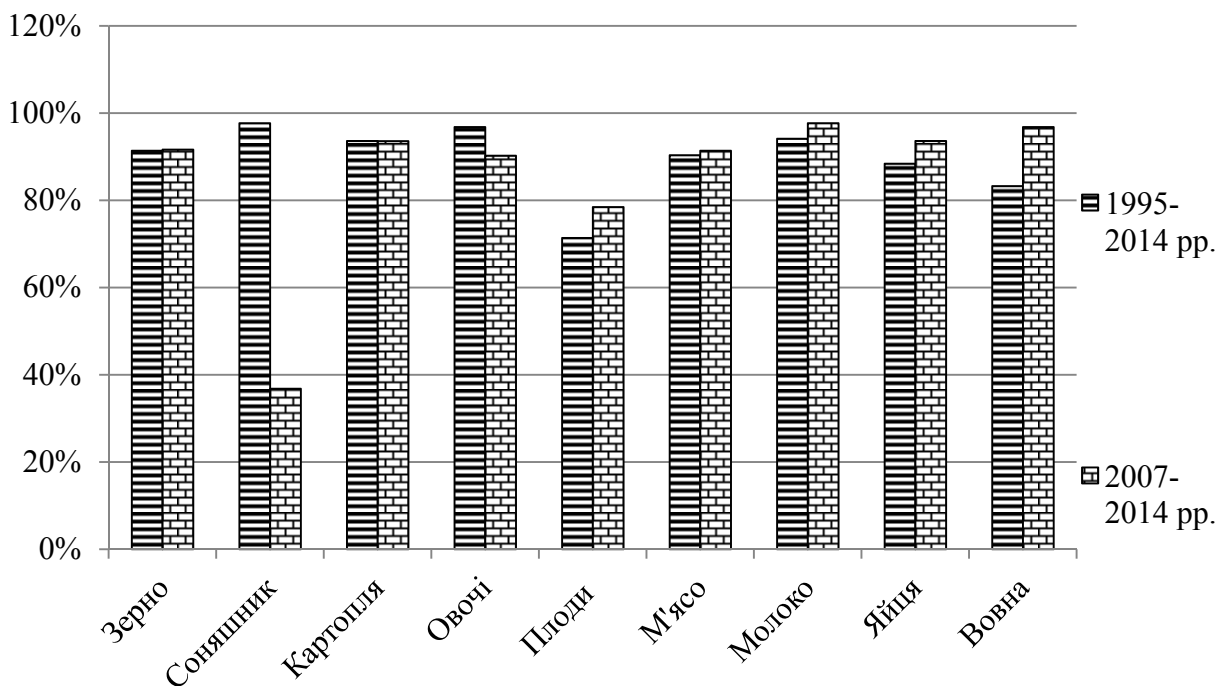

Рис. 2.15. Рівень сталості виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Закарпатті, %

Джерело: розраховано автором

Як зазначають науковці та вказувалося вище, сталість розвитку аграрної сфери Закарпаття має чітко виражену зональність [23-24]. Це обумовлює потребу у розробленні диференційованих підходів до формування політики інвестиційного забезпечення сталого розвитку.

Тому у процесі дослідження було оцінено сталість аграрного виробництва у розрізі природно-кліматичних зон Закарпаття упродовж 2007-2014 рр. (табл. 214).

Таблиця 2.14

**Оцінювання сталості виробництва продукції сільського господарства
у розрізі природно-кліматичних зон Закарпаття у 2007-2014 рр.**

Види продукції	Загальний коефіцієнт сталості	Природно-кліматичні зони					
		низинна		передгірна		гірська	
		Коригуючий коефіцієнт	Узагальнений показник сталості	Коригуючий коефіцієнт	Узагальнений показник сталості	Коригуючий коефіцієнт	Узагальнений показник сталості
Зернові та зернобобові культури	91,63	20,17	18,48	4,74	4,34	2,38	2,18
Насіння соняшнику	36,78	20,44	7,52	3,12	1,15	3,31	1,22
Картопля	93,58	6,82	6,38	18,80	17,59	13,70	12,82
Овочі	90,24	16,22	14,64	7,72	6,97	10,47	9,45
Плоди та ягоди	78,43	5,76	4,52	19,47	15,27	13,72	10,76
М'ясо	91,36	10,77	9,84	8,27	7,56	13,92	12,72
Молоко	97,69	7,86	7,68	13,36	13,05	11,29	11,03
Яйця	93,59	8,56	8,01	10,82	10,12	10,65	9,96
Вовна	96,81	3,38	3,27	13,70	13,26	20,55	19,89

Джерело: розраховано автором

Для оцінювання сталості виробництва продукції сільського господарства у розрізі природно-кліматичних зон Закарпаття значення коефіцієнта сталості по окремих сільськогосподарських продуктах було скориговано на показники усередненої за останній восьмирічний період структури виробництва по зонах та визначено узагальнені показники сталості (табл. 2.14).

Проте, з огляду на відмінності у структурі виробництва в низинній, передгірній та гірській зонах, такі узагальнені показники є малоінформативними і здебільшого непорівнюваними. Тому на їх основі методом евклідових відстаней (відстані від еталону) визначалися рейтинги природно-кліматичних зон. Матрицю стандартизованих коефіцієнтів подано в табл. 2.15.

Таблиця 2.15

Матриця стандартизованих коефіцієнтів для рейтингування природно-кліматичних зон Закарпаття за рівнем сталості

Показники	Природно-кліматичні зони		
	низинна	передгірна	гірська
Зернові та зернобобові культури	1	0,235	0,118
Насіння соняшнику	0,162	1,061	1
Картопля	0,363	1	0,729
Овочі	1	0,476	0,645
Плоди та ягоди	0,296	1	0,705
М'ясо	0,774	0,594	1
Молоко	0,589	1	0,845
Яйця	0,791	1	0,984
Вовна	0,164	0,667	1

Джерело: розраховано автором

Метод відстані від еталону заснований на визначенні ступеня близькості об'єктів, які вивчаються, до об'єкта, що виступає в ролі еталону. При цьому еталонний об'єкт обирається з однотипних об'єктів, носить умовний характер і відбиває найкращі значення усіх показників [розд.1, 167–168].

Таким еталоном при оцінюванні сталості виробництва у розрізі природно-кліматичних зон Закарпаття визнавався узагальнюючий показник сталості у розрізі кожного окремого продукту по тій зоні, де він був найкращим. Оскільки узагальнюючі показники по всіх продуктах, крім соняшника, були відносно задовільними, в якості еталонів обиралися їх найбільші значення. По соняшнику еталоном обрано найменший показник.

Еталонний показник прирівнювався до одиниці, а інші визначалися як частки шляхом обчислення співвідношення з еталоном. Обчислювалася матриця стандартизованих коефіцієнтів, а на її основі – матриця квадратів стандартизованих коефіцієнтів, узагальнювався сукупний рівень сталості та визначалися рейтинги зон (див. табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Матриця квадратів стандартизованих коефіцієнтів та визначення рейтингу природно-кліматичних зон Закарпаття за рівнем сталості

Показники	Природно-кліматичні зони		
	низинна	передгірна	гірська
Зернові та зернобобові культури	1	0,055	0,014
Насіння соняшнику	0,026	1,126	1
Картопля	0,132	1	0,531
Овочі	1	0,226	0,416
Плоди та ягоди	0,088	1	0,497
М'ясо	0,599	0,353	1
Молоко	0,347	1	0,714
Яйця	0,626	1	0,969
Вовна	0,027	0,445	1
Сума квадратів стандартизованих коефіцієнтів	3,844	6,205	6,141
Рейтинг за методом евклідових відстаней	0,620	1	0,990
Рівень сталості за умови коригування на загальний коефіцієнт сталості (89,97 %)	55,74	89,97	89,05
Рейтингове місце	3	1	2

Джерело: розраховано автором

Рейтинговий рівень сталості, визначений за методом евклідових відстаней, коригувався на загальний показник сталості. Його розрахунок по Закарпатській області ($K_{с\text{заг}}$) здійснювався за формулою:

$$K_{с\text{заг}} = \sum K_{сi} \cdot Пв_i \quad , \quad (2.8)$$

де $K_{сi}$ – коефіцієнт сталості i -того виду продукції;

$Пв_i$ – питома вага i -того виду продукції у загальній структурі виробництва по області, виражена десятковим дробом.

Коефіцієнт сталості по дев'яти основних видах продукції (зернові та зернобобові культури, насіння соняшнику, картопля,

овочі, плоди та ягоди, м'ясо, молоко, яйця, вовна) дорівнює:

$$K_{с_{заг}} = 0,075 \cdot 91,63 + 0,0347 \cdot 36,78 + 0,1787 \cdot 93,58 + 0,1144 \cdot 90,24 + 0,1106 \cdot 78,43 + 0,2024 \cdot 91,36 + 0,2473 \cdot 97,69 + 0,0367 \cdot 93,59 + 0,0002 \cdot 96,81 = 89,97 \% \quad (2.9)$$

Необхідність означеного коригування викликана неоднорідною структурою виробництва у Закарпатській області, а також тим, що по жодному виду діяльності та природно-кліматичній зоні не було виявлено абсолютного рівня сталості.

На рис. 2.16 показано порівняльну характеристику рейтингів сталості розвитку у розрізі природно-кліматичних зон Закарпаття.

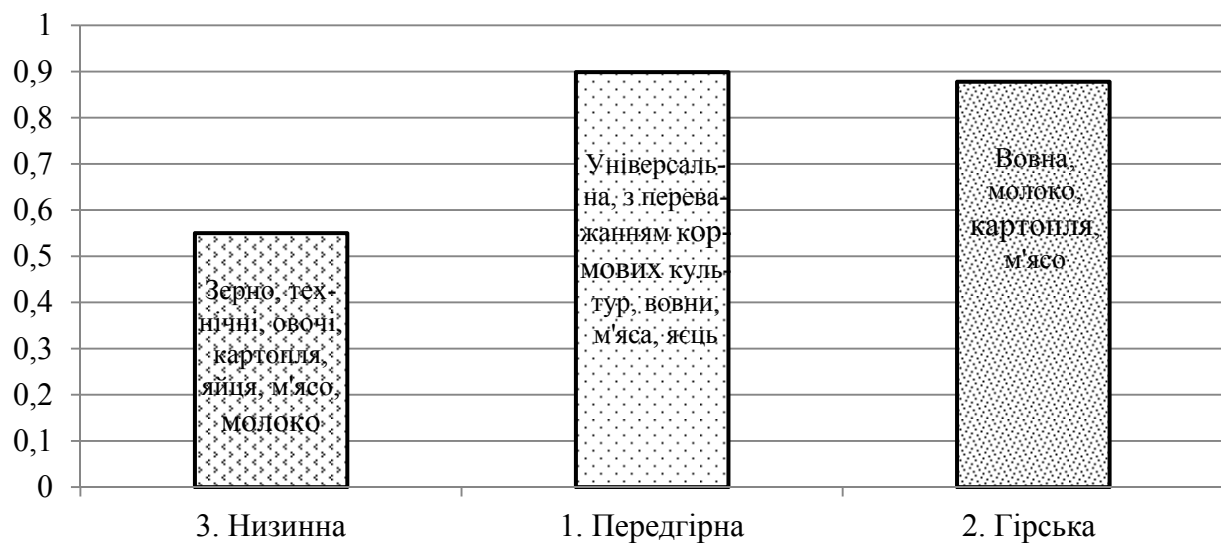

Рис. 2.16. Рейтинг природно-кліматичних зон Закарпаття за коефіцієнтом сталості розвитку

Джерело: розраховано автором

Найбільш сталим є розвиток передгірної зони – узагальнюючий рейтинговий показник сягнув 89,97. Дещо нижчий рівень гірської зони – 89,05. Найменш сталим слід визнати розвиток низинної зони – 55,74.

Така ситуація та результати рейтингового оцінювання сталості пояснюються зміною погодно-кліматичних умов у Закарпатті, втратою потенціалу низинних земель, руйнівним характером повеней, які, розпочинаючись у горах, найбільший негативний вплив справляють на низинні райони, частими посухами у низинних землях, а також специфікою діяльності у різних зонах, структурою виробництва і багатьма іншими об'єктивними факторами. Крім того,

гірська і передгірні зони Закарпаття нині мають значний потенціал розвитку туристичного бізнесу, активізації деревозаготівельної діяльності й інші специфічні переваги.

Виявлені зональні особливості обумовлюють потребу диференційованого підходу до формування і реалізації політики інвестиційного забезпечення сталого розвитку. Цей підхід доцільно поширити на всю аграрну сферу України, якій також властива значна зональність та відмінності умов господарювання.

Посилення потенціалу розвитку й зміцнення сталості в усіх природно-кліматичних зонах Закарпаття можливе лише на основі адекватного інвестиційного забезпечення. Задля цього необхідно збільшувати обсяги інвестицій в аграрну сферу, стабілізувати джерела та оптимізувати структуру капіталу, забезпечити ефективний розподіл вкладень на формування активів аграрних товаровиробників.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Головного управління статистики в Закарпатській області. – Режим доступу: <http://uz.ukrstat.gov.ua/>.
2. Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік / Головне управління статистики в Закарпатській області / за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2011. – 543 с.
3. Статистичний щорічник Закарпаття за 2012 рік / Головне управління статистики в Закарпатській області / за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – 511 с.
4. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік / Головне управління статистики в Закарпатській області / за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2015. – 495 с.
5. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
6. Стан та перспективи розвитку агропромислового комплексу Закарпатської області [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://carpathia.gov.ua/>.
7. Химинець В. В. Сталий розвиток Карпатського регіону в контексті євроінтеграційної політики України [Електронний ресурс] / В. В. Химинець // Екологія і природокористування. – 2013. – Вип. 16. – С. 71–80. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecolpr_2013_16_11.
8. Черленяк І. І. Виміри транскордонної співпраці бізнесу України та Румунії / І. І. Черленяк, В. М. Бондаренко, В. М. Герзанич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. – 2015. – Вип. 2. – С. 38–42.
9. Адаменко О. М. Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи. Міжнар. наук.-практ. конф. [Електронний ресурс] / О. М. Адаменко, 8–10 вересня, 2010 р., м. Ужгород // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування. – 2011. – № 1. – С. 70–71. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ebzp_2011_1_13.

10. Гоблик В. В. Проблеми формування інвестиційного клімату транскордонних регіонів / В. В. Гоблик, Я. Ю. Дем'ян // Сучасні концепції управління соціально-економічним розвитком держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 5-6 червня 2015 р.). – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2015. – Ч.ІІ. – С. 32 - 36.

11. Дем'ян Я. Ю. Особливості розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області / Я. Ю. Дем'ян // Проблеми агропромислового комплексу Карпат: міжв. тем. наук. зб. / ЗІ АПВ НААНУ. – Бакта, 2010. – Вип. 19. – С. 82–88.

12. Дем'ян Я. Ю. Торговельно-економічні зв'язки України та країн ЄС на прикладі Закарпатської області / Я. Ю. Дем'ян // Інноваційна економіка. – 2011. – № 6. – С. 325-329.

13. Балян А. В. Інвестиційна діяльність аграрного сектору України в умовах розвитку прикордонного співробітництва з країнами ЄС : монографія / А. В. Балян, Г. В. Спаський. – К.: Аграр. наука, 2016. – 152 с.

14. Тимоць М. В. Інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності в аграрному секторі Карпатського макрорегіону / М. В. Тимоць // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2013. – Вип. 3. – С. 114–118.

15. Балян А. В. Регіональні особливості інвестиційної діяльності в сільському господарстві [Електронний ресурс] / А. В. Балян // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2014. – Вип. 84. – С. 207–213. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2014_84_32.

16. Балян А. В. Особливості інвестиційного процесу в аграрному секторі економіки Закарпаття / А. В. Балян, Г. В. Спаський // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 54–58.

17. Гамор Ф. Д. Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах / Ф. Д. Гамор // Регіональна економіка. – 2008. – № 1. – С. 247–251.

18. Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–12 жовтня 2007р. / Карпат. біосфер. заповідник [та ін.] ; відп. ред. Ф. Д. Гамор. – Рахів : [б.в.], 2007. – 406 с.

19. Дем'ян Я. Ю. Дослідження сільських територій регіону як середовища залучення інвестицій в аграрний сектор / Я. Ю. Дем'ян // Актуальні проблеми міжнародного економічного співробітництва: оцінки та стратегії: збірник тез наукових робіт учасників міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, 17-18 липня 2015 р.). – О.: ЦЕДР, 2015. – С. 106–108.

20. Лупенко Ю. О. Основні результати наукових досліджень Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" за 2013 рік та завдання на перспективу / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 5–12.

21. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України № 1158 від 19.09.2007 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.

22. Дем'ян Я. Ю. Оцінка розвитку аграрного сектору Закарпатської області в умовах ризиків / Я. Ю. Дем'ян [Електронний ресурс] // Економіка та суспільство. – 2016. – Вип. 2. – С. 398-401. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/71.pdf.

23. Гуцуляк Ю. Г. Сталий розвиток природно-ресурсного потенціалу сільських територій Карпатського регіону / Ю. Г. Гуцуляк // Агросвіт. – 2009. – № 14. – С. 13–16.

24. Носа-Пилипенко Н. О. Сталий розвиток прикордонних регіонів через ефективне стратегічне планування на прикладі Закарпатської області / Н. О. Носа-Пилипенко, L. Jurkovičová // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. – 2015. – Вип. 1 (3). – С. 128–133.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

СТРАТЕГІЧНІ ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ

АГРАРНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТТЯ

3.1. Прогнозування інвестиційних потоків та визначення потреби в інвестиційних ресурсах на перспективу

Обґрунтування підходів щодо забезпечення розвитку аграрної сфери Закарпаття перш за все вимагає визначення потреби в інвестиційних ресурсах, удосконалення системи стратегічних пріоритетів вкладення коштів та розробки механізму інвестиційного забезпечення.

Під егідою Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства та Державного фонду регіонального розвитку було розроблено Стратегію розвитку Закарпатської області на період до 2020 р. [1], в якій зокрема визначено, що основною метою стратегічного розвитку Закарпаття має стати забезпечення високої якості та рівня життя нинішнього і майбутнього поколінь закарпатців через:

- розвиток людського капіталу;
- гармонійне поєднання формування конкурентоспроможної економіки і сучасної інфраструктури зі збереженням унікальної природи і культурно-духовних традицій;
- ефективне використання конкурентних переваг регіону.

В якості ключових стратегічних цілей виділено:

- 1) розвиток людського та соціального капіталу;
- 2) формування конкурентоспроможності та інноваційності економіки регіону;
- 3) інтегрований розвиток сільських і міських громад та територій;
- 4) забезпечення якості і безпеки довкілля та просторової гармонії [1].

Розробники Стратегії запропонували три основні ймовірні сценарії розвитку області у перспективі:

1. Сценарій слабкого зростання, або статус кво, за якого подальший розвиток Закарпаття відбуватиметься переважно шляхом реалізації сильних сторін і можливостей регіону в умовах обмеженості і нестачі ресурсів. Реалізація інвестиційних проектів у цьому разі відбудеться тільки по важливих соціальних напрямках, а

також щодо природних катастроф чи загрозливих техногенних явищ. За такого сценарію сфера послуг та промисловість Закарпаття не досягнуть високих рівнів розвитку, проте прогнозовано буде розвиватися сільське господарство, оскільки протягом попереднього досвіду кризових років саме цей сектор мав стабільність у зростанні навіть у несприятливих умовах. Діяльність в агропромисловому комплексі спрямовуватиметься на розвиток товарного високоефективного виробництва тваринницької продукції шляхом будівництва та реконструкції тваринницьких ферм та комплексів, пунктів із заготівлі молока та м'яса, заводів із виробництва комбікормів та відтворення і раціонального використання племінних (генетичних) ресурсів, підвищиться самозайнятість на сільських територіях;

2. Сценарій інновацій та швидкого розвитку, реалізація якого базуватиметься на найбільш повному задіянні сильних сторін з можливостями регіону та елімінаванні впливу поєднання слабких сторін із загрозами. Цей сценарій характеризується розвитком, а не тільки зростанням, що означає модифікацію факторів виробництва у продуктивнішому напрямі та забезпечення вищої життєздатності для розвитку регіону. Передбачено, що за такого сценарію буде активно розвиватися сільське господарство та харчова промисловість на основі розширення органічного землеробства та виробництва харчової продукції;

3. Сценарій модернізації та помірнього зростання, що може сформуватися за умови певних обмежень попереднього інноваційного сценарію. У цьому разі очікується поступове нарощування обсягів виробництва сільського господарства та харчової промисловості, розширюватиметься впровадження технологій з початкової переробки сільгосппродукції [1].

Найбільш прийнятною, на нашу думку, є реалізація другого сценарію. Проте, з огляду на обмеженість ресурсів, дестабілізацію політичної, соціальної та економічної ситуації тощо, найвірогіднішим слід визнати третій сценарій розвитку.

Водночас у Стратегії не представлені кількісні орієнтири майбутніх змін у соціально-економічному розрізі та немає обчислення інвестиційних потреб чи прогнозів по основних інвестиційних пріоритетах. Такий підхід не виправданий. Адже відсутність кількісних орієнтирів унеможливорює розробку конкретних заходів з реалізації Стратегії.

У процесі дослідження встановлено, що у перспективі до 2020 р. в Закарпатті можна забезпечити значне зростання обсягів виробництва валової продукції. Так, упродовж 1995-2014 рр. усереднений темп приросту виробництва усієї сільськогосподарської продукції становив 103,32 %, у тому числі рослинництва 103,97 %, а тваринництва 102,61 % (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Визначення середньорічних темпів приросту виробництва валової продукції сільського господарства, %

Показники	Р о к и								Середньорічні темпи приросту
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Всього	104,5	108,1	99	97,2	105,4	104	102,5	99,9	103,32
у т.ч.: рослинництва	106,3	125,4	94,2	92,7	111,1	105,6	102,4	103,3	103,97
тваринництва	103,1	97,6	103,5	101,5	100,5	102,5	102,6	96,5	102,61

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Закарпатській області [розд. 2,1-4]

Потрібно зауважити, що, як вказувалося в попередньому розділі, упродовж 1991-2014 рр. усереднені темпи приросту продукції були більш повільними. Для визначення засад прогнозування обрано період з 1995р., коли започаткувалася певна стабілізація виробничо-господарських процесів в аграрній сфері.

Визначені середньорічні темпи приросту також є досить повільними. Проте у разі збереження навіть такої доволі млявої динаміки приросту у перспективі до 2020 р. можна очікувати зростання виробництва сільськогосподарської продукції до 5,24 млрд грн, у тому числі у рослинництві до 2,78 млрд грн, тваринництві – до 2,46 млрд грн (табл. 3.2). При цьому слід зауважити, що в разі інтенсифікації діяльності, результати господарювання можуть бути значно кращими.

Таблиця 3.2

**Розрахунковий прогноз валової продукції
сільського господарства до 2020 р., млн грн**

(у постійних цінах 2010 р.)

Показники	Фактично 2014	Прогноз по роках					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Всього	4308,3	4451,3	4599,1	4751,8	4909,6	5072,6	5241,0
у т.ч.:							
рослинництва	2199,9	2287,6	2379,2	2472,7	2571,8	2673,9	2779,8
тваринництва	2108,4	2163,7	2219,9	2279,1	2337,8	2398,7	2461,2

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Закарпатській області [розд. 2,1-4]

Однак збереження сучасних тенденцій інвестування, що склалися в аграрній сфері Закарпатської області, ускладнить забезпечення її розвитку та отримання стійких і високих результатів виробництва аграрних продуктів та життя громади (див. табл. 3.3).

Як видно з табл. 3.3, упродовж чверті століття введення в дію зернонасінесховищ скоротилося втричі - з 62,4 до 21,3 тис. т. Майже не вводяться в дію приміщення для великої рогатої худоби (лише 400 скотомісць у 2014 р.), мінімальними стали обсяги зрошування земель (400 га у 2014 р.), цілком припинилося осушення земель, а також будівництво і введення в дію приміщень для птиці, кормоцехів для тваринництва, ремонтних майстерень тощо.

Таблиця 3.3

**Введення в дію виробничих потужностей у сільському
господарстві Закарпаття у 1991-2014 рр.**

Виробничі потужності	Роки				
	1991	1995	2000	2010	2014
Приміщення для великої рогатої худоби, тис. скотомісць	12,8	0,99	0,9	0,5	0,4
Приміщення для птиці, тис. птахомісць	152,2	89,8	-	-	-
Кормоцехи для тваринництва, т в добу	221,0	40	-	-	-
Зернонасінесховищ, тис. т	62,4	19,3	6,0	24,5	21,3
Зрошуваних земель, тис. га	5,9	-	-	0,07	0,04
Осушених земель, тис. га	1,0	0,05	-	0,4	-
Ремонтні майстерні	11	1	-	-	-

Джерело: розраховано автором за [розд. 2, 1-4]

За результатами прогнозування очікуваних обсягів інвестиційних потоків на період до 2020 р. в аграрній сфері в цілому та в сільському господарстві Закарпаття зокрема встановлено, що імовірним є їх суттєве зниження. Так, оскільки інвестиції являють собою нестабільні величини з вираженим циклічним характером реалізації, то для оцінювання їх зміни у перспективі доречним може бути використання поліноміального тренду. Поліноміальний тренд використовують для перспективних оцінок поведінки циклічних часових рядів без помітної тенденції до зростання чи зниження, проте зі значним коливанням досліджуваної величини у середині періоду, що вивчається.

Оскільки у досліджуваному періоді інвестицій у сільськогосподарське виробництво Закарпаття з 2004 р. спостерігався лише один екстремум з підвищенням тенденції та коливанням обсягів інвестицій у найвищій точці упродовж 2009-2013 рр., можливе використання поліноміального тренду другого ступеня. На рис. 3.1. наведено результати прогнозування.

Як видно з рис. 3.1, відповідно до прогнозу за поліноміальним трендом 2-ї степені уже у 2019-2020 р. можна очікувати повний занепад інвестиційного процесу в сільському господарстві області. Хоча серед усіх варіацій прогнозу саме цей тренд дозволив отримати найвищий R^2 (0,8988), за результатами неформалізованих оцінок та з урахуванням того, що в досліджуваному періоді виділено лише один екстремум динамічного ряду, можна стверджувати, що реалізація наведеного сценарію інвестування є малоімовірною.

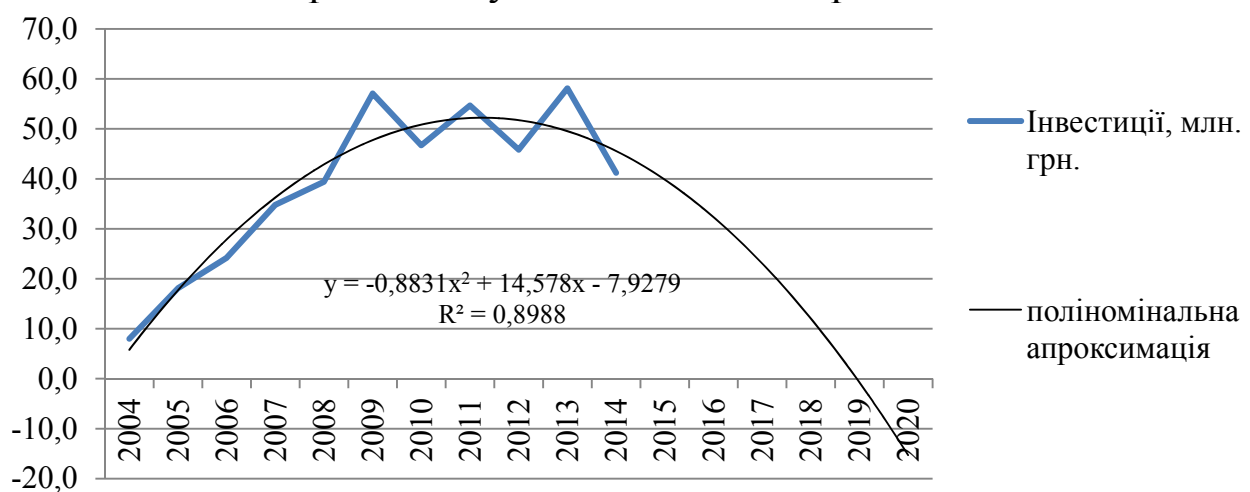

Рис. 3.1. Динаміка та прогноз капітальних інвестицій у сільському господарстві Закарпатської області у 2001-2020 рр. за поліноміальним трендом, млн грн

Джерело: розраховано автором за [розд.2, 1- 4].

Використання експоненціального та тренду лінійної фільтрації виявилось недоцільним, оскільки вірогідність таких прогнозів є доволі низькою.

Прогнозування з використанням інших інструментів (ступеневої, лінійної та логарифмічної апроксимації) хоча і не показує повну зупинку інвестиційних процесів, свідчить про доволі мляві тенденції зростання. На рис. 3.2 наведено результати прогнозування капітальних інвестицій у сільське господарство Закарпаття за ступеневим, логарифмічним і лінійним трендами, по яких виявлено досить високий рівень вірогідності.

За усіма наведеними трендами отримано доволі високий R^2 . Так, ступенева апроксимація забезпечує R^2 на рівні 0,8564. У разі реалізації сценарію зміни потоку капітальних інвестиційних у сільське господарство Закарпаття до 2020 р. можна очікувати приріст щорічних інвестицій до рівня 84,1 млн грн, або 8,84 %. За лінійним трендом, по якому R^2 сягає 0,8068, можна очікувати зростання інвестицій до 85,3 млн грн при середньорічному темпі приросту трохи більше 9 %. За логарифмічною апроксимацією щорічні обсяги капітальних інвестицій сягнуть лише 58,9 млн грн зі щорічним темпом приросту 2,56 %.

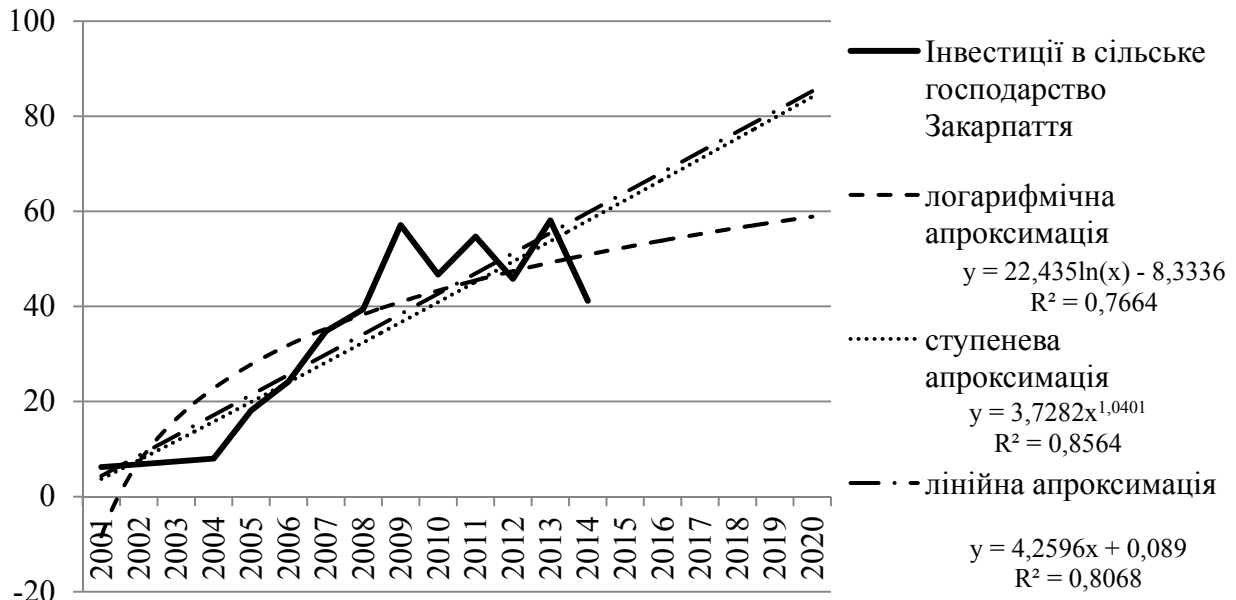

Рис. 3.2. Динаміка та прогноз капітальних інвестицій у сільське господарство Закарпаття у 2001-2020 рр., млн грн

Джерело: розраховано автором за [розд.2 ,1-4]

Водночас інвестиційні потреби і можливості сільськогосподарських товаровиробників Закарпаття залишаються значно вищими за прогнозовані показники. Так, забезпечення тезаврації

лише половини отриманого чистого прибутку із спрямуванням цих коштів на виробничий розвиток розмір капітальних інвестицій перевищить 115 млн грн. Тоді як у разі забезпечення інвестицій в обсязі 58,9 млн грн (логарифмічний тренд) на інвестиційні цілі спрямовуватиметься лише $\frac{1}{4}$ прибутку товаровиробників. У порівнянні з виробництвом валової продукції сільського господарства обсяги вкладень сягнуть лише 1,37 % (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Очікувані щорічні обсяги інвестицій в основний капітал у сільському господарстві Закарпаття до 2020 р.

Прогнозні показники	Прогноз обсягу інвестицій, млн грн	Середньорічний темп приросту інвестицій, %	Частка інвестицій, % у:	
			вартості валової продукції	прибутку
Логарифмічна апроксимація	58,9	2,56	1,37	25,26
Ступенева апроксимація	84,1	8,84	1,95	36,06
Лінійна апроксимація	85,3	9,09	1,98	36,58
За мінімально доцільного середньорічного приросту	117,8	15,12	2,73	50,50
За максимального середньорічного приросту	247,0	30,24	5,73	105,90

Джерело: розраховано автором за [розд.2,1-4].

У разі забезпечення інвестицій в обсязі 84–85 млн грн (логарифмічний і ступеневий тренди) на інвестиційні цілі необхідно буде спрямовувати лише 36–37 % отриманого чистого прибутку товаровиробників, а обсяги вкладень порівняно з виробництвом валової продукції сільського господарства не досягнуть навіть 2 %.

Нині необхідним є подолання існуючих тенденції інвестування на основі активної політики інвестиційного забезпечення сталого розвитку шляхом спрямування інвестицій у всі сегменти аграрної сфери Закарпаття. При цьому слід досягти

рівня інвестиційної активності, який забезпечувався під час найвищого економічного зростання на висхідному етапі попереднього економічного циклу.

За результатами ретроспективних оцінок встановлено, що у період найвищої інвестиційної активності у 2004-2009 рр. середньорічні темпи приросту капітальних інвестицій у сільське господарство перевищували позначку 52,1 %. Це дозволяло оновлювати виробничий апарат та отримувати значний приріст виробництва продукції. Проте, як і в середньому по Україні, інвестиційні потоки згаданого періоду були надто значними і подеколи приводили до неспроможності товаровиробників ефективно освоїти їх у повному обсязі. Сукупно така ситуація на тлі поширення економічної кризи 2008-2009 рр. призвела до розбалансування процесів надходження та використання інвестиційних ресурсів та не дозволила забезпечити стійку тенденцію розвитку. Означене наочно підтверджує поширене у науковій думці твердження щодо того, що для економічних систем різного типу (національного господарства країни в цілому, господарства окремих галузей та сфер економіки, регіонів і територій, суб'єктів господарювання тощо) негативний вплив може справляти як нестача, так і надлишок інвестицій. Адже останній призводить до «перегріву» економіки, дозволяє реалізовувати неефективні інвестиційні проекти та унеможлиблює виважену оцінку доцільності здійснення окремих вкладень.

За нашими підрахунками, найбільш оптимальним був темп приросту інвестицій на початку періоду підвищеної інвестиційної активності, коли елементи перенасичення та розбалансування ще не спостерігалися, на рівні щорічних змін 30,24 %. Нині такий приріст залишається оптимальним, тоді як мінімально необхідно досягти принаймні 15,12 % щорічного приросту.

За умови забезпечення оптимального темпу приросту обсяги капітальних інвестицій в сільському господарстві до 2020 р. сягнуть 247 млн грн і потребуватимуть тезаврації усього обсягу отримуваного чистого прибутку та додаткового залучення коштів на рівні щонайменше 5,9 % (табл. 3.4). У цьому разі порівняльна величина інвестицій та вироблюваної валової продукції сільського господарства становитиме 5,73 %.

Інвестиційне забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва потребує зростання обсягу

вкладень в оборотні активи товаровиробників відповідно до розміру залучених капітальних інвестицій. Так, визначено, що упродовж останніх 10 років співвідношення між оборотними активами та основними засобами вирізнялося високим рівнем мінливості, проте в середньому сягало 0,70, коли на 1 грн капітальних вкладень припадало 0,7 грн вкладень на збільшення оборотних активів. Це співвідношення також залишалось відносно стабільним упродовж 2012-2014 рр. У разі збереження визначеного співвідношення між оборотними і основними засобами розмір вкладень у приріст оборотних активів має сягнути від 82,6 млн грн (за мінімально доцільного приросту капітальних інвестицій) до 173,2 млн грн (за оптимально доцільного приросту капітальних інвестицій). Сукупні розміри приросту інвестицій коливатимуться від 200 до 420 млн грн (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Щорічні обсяги інвестицій в оборотні активи та в цілому у сільськогосподарське виробництво Закарпаття до 2020 р., млн грн

Показники	Інвестиції в оборотні активи	Сукупні інвестиції
За мінімально доцільного середньорічного приросту капітальних інвестицій	82,6	200,4
За максимального середньорічного приросту капітальних інвестицій	173,2	420,2

Джерело: розраховано автором

Поряд із необхідністю інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва актуальною залишається проблема активізації інвестиційних процесів в усі сегменти аграрної сфери Закарпаття. Особливо гостро вона постала щодо вкладень у збереження і відновлення аграрних ландшафтів та розбудову дорожньої мережі у сільській місцевості.

Упродовж останніх років в Україні відбулася дискусія з приводу необхідності прийняття спеціального законодавства з питань захисту та відновлення природних, у тому числі й аграрних, ландшафтів [2]. І хоча згадане питання поки що остаточно не врегульоване, на державному рівні визначено, що основними цілями державної політики у сфері регулювання ландшафтів є:

- забезпечення збалансованого та комплексного управління користуванням ландшафтами з урахуванням сукупності культурних, природних і геологічних компонентів;
- збереження різноманітності ландшафтів, природної, культурної, історичної та археологічної спадщини з урахуванням економічних і соціальних потреб суспільства, а також принципів сталого (збалансованого) розвитку;
- створення умов для сталого (збалансованого) функціонування ландшафтів та їх компонентів, збереження взаємозв'язків між ними, забезпечення цілісності екосистемних функцій;
- інтеграція екологічної політики у сфері охорони та регулювання ландшафтів у сільське, лісове, водне господарство, промисловість, енергетику, транспорт, містобудування тощо, забезпечення екологічної безпеки;
- ідентифікація ландшафтів та встановлення їх меж, визначення законодавчих, науково-практичних та інших заходів, спрямованих на забезпечення їх цілісності, різноманіття та функціонування екосистем;
- забезпечення стійкої здатності ландшафтів до відновлення [2].

Аграрні ландшафти Закарпаття посідають важливе місце у системі природних ландшафтів України через їх унікальність. Як було показано у другому розділі цієї книги, інвестування у збереження аграрних ландшафтів та охорону навколишнього природного середовища області вирізняється найвищим рівнем нестабільності, щорічні темпи зміни як у бік збільшення, так і скорочення в окремі роки перевищували 37-38 %. Поряд із нестабільною динамікою істотні зміни спостерігалися і щодо структури вкладень.

За результатами вивчення й узагальнення аналітичних даних у 2000-2014 рр. було змодельовано оптимальні розміри і структуру капітальних інвестицій у збереження природних ландшафтів та природного середовища Закарпаття до 2020 р. (табл. 3.6).

Середньорічний розмір інвестицій у 2015-2018 рр. має сягнути 17,2 млн грн. з подальшим приростом у 10 % щороку у 2019-2020 рр. Із них понад 17% необхідно спрямовувати у захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, а 24,6 % – у збереження біорізноманіття і середовища існування.

Таблиця 3.6

Обчислення розміру капітальних інвестицій у збереження природних ландшафтів та охорону природного середовища Закарпаття до 2020 р.

(млн грн)

Показники	Роки		
	2015-2018 в середньому	2019	2020
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, всього	17,2	18,9	20,8
Інвестиції у захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	2,96	3,3	3,6
Інвестиції у збереження біорізноманіття і середовища існування	4,23	4,7	5,1

Джерело: розраховано автором

У разі збереження на перспективу тієї структури джерел фінансування природоохоронних заходів, що склалася упродовж досліджуваного періоду, 45 % вкладень мають здійснюватися за рахунок коштів підприємств, майже чверть – за рахунок коштів державного бюджету, та близько 30 % – за рахунок місцевих бюджетів (табл. 3.7).

Така структура нині оптимальна, оскільки забезпечує посилення соціальної відповідальності як товаровиробників, так і держави щодо екології. Проте у перспективі доцільно поступово посилювати участь держави та органів місцевого самоврядування у вирішенні екологічних проблем та збереженні аграрних ландшафтів, тоді як фінансування інших складових розвитку аграрної сфери має здійснюватися переважно за рахунок приватних фінансових джерел за умови непрямого державного стимулювання.

Таблиця 3.7

Розподіл прогнозних капітальних інвестицій у збереження природних ландшафтів та охорону природного середовища Закарпаття у 2020 р. за джерелами фінансування

Джерела інвестицій	Усереднена частка відповідного джерела, %	Інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, млн грн		
		всього	з них	
			у захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	у збереження біорізноманіття і середовища існування
Власні кошти господарюючих суб'єктів	45,00	9,36	1,62	2,29
Кошти державного бюджету	24,71	5,14	0,89	1,26
Кошти місцевих бюджетів	29,38	6,11	1,06	1,50
Інші джерела фінансування	0,91	0,19	0,03	0,05

Джерело: розраховано автором

Нині спостерігаються позитивні зрушення стосовно вирішення проблеми фінансування розвитку дорожньої мережі. Так, наприкінці 2014 р. Закарпатська обласна рада затвердила Регіональну програму з ремонту та утримання автомобільних доріг загального користування на 2015-2018 рр. [3]. Означена програма передбачає заходи:

- зі збереження наявної мережі автомобільних доріг загального користування з доведенням термінів експлуатації дорожнього покриття до міжремонтних строків;

- розбудови магістральних автомобільних доріг за напрямками міжнародних та національних транспортних коридорів і під'їздів до контрольних-пропускних пунктів на державному кордоні;

- забезпечення надійного і безпечного руху автомобільними дорогами загального користування;

- поліпшення транспортно-експлуатаційного стану доріг у сільській місцевості;

- підвищення рівня туристичних зв'язків.

Дорожня мережа в Закарпатті вирізняється значними особливостями, її розбудова пов'язана з певними складностями. Так, понад 62 % доріг області знаходиться у гірській місцевості, 55 % – у безпосередній близькості до річок. На мережі доріг загального користування в області знаходиться 26 гірських перевалів. Ці фактори вимагають окремого підходу до розвитку автомобільних доріг і відповідного збільшення витрат на влаштування захисних, берегоукріпних та інших штучних споруд. Крім того, на автомобільних дорогах області функціонують 1293 мости та шляхопроводи протяжністю 22,9 км. Майже 50 % мостів за технічними параметрами не відповідають сучасним нормативам як за вантажопідйомністю, так і за габаритами проїзної частини [3].

Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям на Закарпатті у 2014 р. становила 3338 км. Із них у сільській місцевості знаходиться близько 55 % доріг, або 1836 км. Проте у затвердженій Регіональній програмі проблемі розвитку дорожньої мережі сільської місцевості не приділено належної уваги. Сукупна вартість коштів на реалізацію Програми сягає 311 млн грн, проте, за нашими підрахунками, лише на розбудову сільських доріг потрібно витратити щонайменше 349,4 млн грн щороку (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Обрахунок потреби в інвестиціях на розвиток доріг у сільській місцевості Закарпаття

Показники	Довжина доріг, що потребують ремонту, км	Загальний обсяг витрат на ремонт, млн грн	Щорічні витрати, млн грн
Капітальний ремонт	129	1941,0	194,1
Поточний ремонт	518	1552,8	155,3
Всього	647	3493,8	349,4

Джерело: розраховано автором

Так, у рейтингу стану дорожнього покриття область посідає 10 місце, у ній потребує ремонту 35,27 % доріг загального користування, що становить щонайменше 647 км доріг у сільській місцевості. Для порівняння: найгірший стан дорожньої мережі в Одеській області (50,1 % доріг потребує ремонту), найліпший – у Київській (13,1 %) [4].

Капітальний ремонт 1 км дороги коштує від 15 до 40 млн грн, поточний ремонт – від 3 до 15 млн грн. У разі капітального ремонту щонайменше 20 % доріг та поточного ремонту решти дорожньої інфраструктури Закарпаття упродовж наступних 10 років щорічні інвестиції у розвиток дорожньої інфраструктури сільської місцевості сягатимуть 349,4 млн грн. Поліпшення інвестування розвитку дорожньої мережі Закарпаття позитивно вплине на Карпатський регіон загалом. Адже для усіх його областей проблема стану доріг загострена: в Івано-Франківській області потребує ремонту 49,6 % доріг (2-ге місце у рейтингу), Львівській – 45,8 (3-тє місце), Чернівецькій – 43,8 % (4-те місце в рейтингу) [4].

Також необхідно акумулювати ресурси на інвестування й інших стратегічних пріоритетів в аграрній сфері Закарпаття.

3.2. Формування системи стратегічних інвестиційних пріоритетів

Визначення основних напрямів залучення інвестицій в аграрну сферу має вагоме значення. Проте, як було показано у другому розділі роботи, нині доволі багато сегментів і напрямів на селі та в аграрному бізнесі потребують залучення коштів. Тому необхідно визначити ті з них, які мають першочергове значення та стануть стратегічними інвестиційними пріоритетами.

Такі основні пріоритети для соціально-економічного розвитку в цілому було визначено в рамках реалізації Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 р. [1]. Їхня реалізація дозволить досягти основних стратегічних цілей. Передусім це розвиток людського капіталу, забезпечення конкурентоспроможності та інноваційності економіки, вирівнювання територіальної асиметрії всередині регіону, поліпшення екології (рис. 3.3).

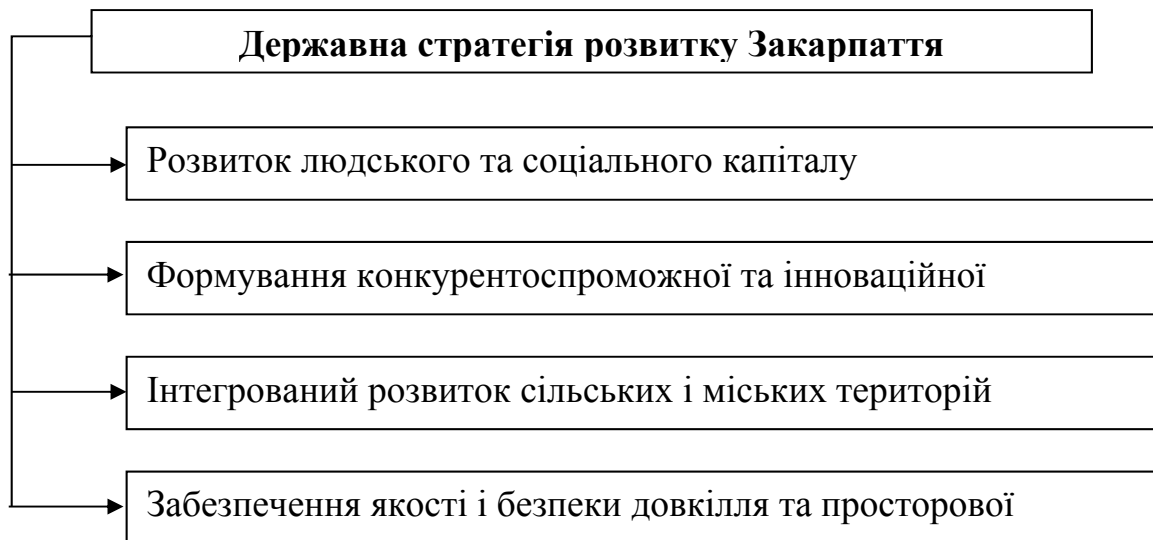

Рис. 3.3. Інвестиційні пріоритети розвитку Закарпаття згідно з державною Стратегією розвитку

Джерело: узагальнено автором за даними Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року [1]

При цьому Стратегією розвитку Закарпатської області на період до 2020 р. передбачено розвиток людського та соціального капіталу на основі підвищення якості освіти в регіоні, оптимізації мережі та модернізації матеріально-технічної бази і умов навчання в закладах освіти, формування єдиного регіонального інформаційного освітнього простору, випереджаючої адаптації регіональної вищої освіти до потреб ринку праці, забезпечення рівного доступу та підвищення якості медичних послуг, формування системи просвітництва, здорового способу життя, профілактики і оздоровлення, розвитку регіональної інфраструктури для занять фізкультурою і спортом та оздоровленням. Серед пріоритетів - покращення доступу до культурного розвитку і збагачення, сприяння консолідації та духовній єдності української нації, у тому числі через розвиток культур національних меншин, підтримка національно-культурних товариств з розвитку етнокультурних надбань та задоволення потреб національних спільнот, забезпечення доступу національних меншин до формування і реалізації регіональної політики у сфері задоволення освітніх та інформаційних потреб, сприяння розбудові інституцій громадянського суспільства, їх мереж і забезпечення ефективної взаємодії з регіональною і місцевою владою, розвиток і зміцнення соціальної інтеграції громад, охоплення сімейними формами виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ці напрями стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку Закарпаття передбачено реалізовувати зокрема й у сільській місцевості [1].

Важлива роль відводиться Стратегією формуванню конкурентоспроможної та інноваційної економіки. Задля цього передбачено будівництво, реконструкцію і ремонт внутрішніх доріг автомобільного сполучення і мостів, розвиток мереж та інфраструктури залізниць для вантажних, пасажирських перевезень і туризму, підтримка інфраструктурного розвитку інноваційної економіки, формування транспортно-логістичної прикордонної інфраструктури, будівництво доступного житла, будівництво нових та реконструкцію діючих об'єктів водопровідно-каналізаційного господарства, модернізацію Ужгородського аеропорту, влаштування 5-го транспортного коридору на території Закарпатської області. Підтримка інноваційної діяльності підприємств у регіоні здійснюватиметься шляхом формування інституцій регіонального розвитку зі спрямуванням на інноваційне підприємництво, забезпечення ефективної співпраці учасників і організацій в ланцюжку «Освіта-наука-інновації-підприємництво», сприяння створенню енергосервісних компаній та підтримки їх діяльності у регіоні, створення і впровадження регіональної системи моніторингу й управління енергоспоживанням, визначення найбільш перспективних джерел та об'єктів генерації відновлюваної енергетики в регіоні, розвитку відновлюваних джерел енергії та поступового заміщення традиційної енергетики на альтернативну та відновлювану [1].

На нашу думку, з огляду на особливе географічне розміщення Закарпаття, наявність рекреаційних ресурсів, вагому етнокультурну та історичну спадщину, стійкі зв'язки з сусідніми державами тощо, особливе значення має сприяння розвитку туризму, що стало важливим аспектом Стратегії. Так, передбачено підтримку сільського й екологічного туризму, покращення його супроводу і безпеки, сприяння розвитку туристичного маркетингу. Поряд з тим, значну увагу приділено удосконаленню системи технологій, процедур та інструментів управління регіональним розвитком, покращенню системи навчання та підвищення кваліфікації посадовців з питань регіонального розвитку, стимулювання залучення інвестицій та ділової активності, створенню системи маркетингу, у тому числі промоції і бізнесового брендингу Закарпаття.

Для органічного розвитку аграрної сфери як складової соціально-

економічної системи Закарпаття особливе значення має інтегрований розвиток сільських і міських територій. Його планується здійснювати через інвентаризацію схем землеустрою та підтримку розробки схем використання земель, просторових і стратегічних планів розвитку адміністративно-територіальних одиниць, формування регіональної мережі об'єктів і територій історико-культурної спадщини, впровадження заходів щодо рекультивації та припинення деградації земель. Йдеться також про підтримку розвитку неаграрних видів бізнесу на сільських територіях, створення системи підготовки сільського населення для заняття бізнесом на сільських територіях, підтримку сучасних форм кооперації та місцевого економічного розвитку сільських територій, розвиток органічного землеробства та екологічно обґрунтованого лісокористування і переробки дарів лісу, розвиток сільськогосподарського виробництва через підтримку впровадження сучасних технологій та інновацій у виробництво і переробку сільськогосподарської продукції. Значну увагу приділено покращенню доступу агровиробників до ринків збуту продукції, формуванню регіонального кластеру з глибокої переробки деревини на основі інноваційних технологій, розвитку системи сучасного громадського транспорту, його інфраструктури, системи якісної первинної медичної допомоги, мережі закладів загальної освіти і дошкільного виховання, закладів культури та фізкультури і занять спортом на сільських територіях. Також пріоритетними визнаються формування системи надання регіональних дотацій та підтримки суб'єктів господарювання, підтримки діяльності інституцій економічного і соціального розвитку, а також регіональної системи підтримки екологічно допустимих бізнесів на гірських територіях [1].

Принципово новим є підхід Стратегії розвитку Закарпаття щодо забезпечення якості і безпеки довкілля та просторової гармонії шляхом збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, відтворення природних комплексів, земельних та водних ресурсів, формування регіональної екологічної мережі, раціонального використання рекреаційних ресурсів територій та об'єктів природно-заповідного фонду для стимулювання економічної активності. Важливим є інтегрування екологічної складової у просторові (генеральні) плани розвитку адміністративно-територіальних утворень, збільшення площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, розробка і реалізація цільової регіональної програми ренатуралізації екологічно забруднених територій і об'єктів,

удосконалення транспортних схем у містах і селищах регіону та забезпечення заходів з мінімізації впливу автомобільних викидів на людину і довкілля, створення системи випереджаючого екологічного моніторингу якості води, ґрунтових вод, ґрунтів, повітря і рівня ґрунтових вод, забезпечення впровадження системи європейських підходів використання й оновлення лісових і мисливських ресурсів регіону, а також екологічних принципів у збереженні і використанні водних ресурсів регіону, у тому числі запасів чистої питної та мінеральної води, розвиток і вдосконалення системи протипаводкового захисту територій та екологічна ренатуралізація територій селища Солотвино та солерудника [1].

Цілком підтримуючи ключові напрями Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 р., вважаємо за доцільне [5] конкретизувати й удосконалити систему стратегічних пріоритетів інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери. В широкому розумінні дефініція «пріоритет» позначає певне явище, що має першочергове значення, переважне право на реалізацію, посідає високе місце у ієрархічному порядку здійснення. В свою чергу поняття «стратегічний» відбиває довгостроковий, послідовний, конструктивний і раціональний характер реалізації такого пріоритету. З огляду на вищевикладене система стратегічних пріоритетів інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери має відповідати певним вимогам.

По-перше, визначені пріоритети мають носити системний характер і спрямовуватися на розвиток аграрної сфери як цілісної системи, у якій кожен сегмент відіграє свою важливу роль. Тому не можна допускати нехтування окремими з визначених пріоритетів або приділяти недостатню увагу їх реалізації.

По-друге, пріоритетні напрями інвестиційної діяльності не повинні суперечити один одному та носити взаємовиключний характер, адже у цьому разі їх здійснення унеможливиться, а взаємовідносини господарюючих суб'єктів – учасників інвестиційної діяльності – ускладняться.

По-третє, необхідно забезпечити узгодженість грошових потоків усередині аграрної сфери, враховувати строки притоку і відтоку коштів, забезпечувати планомірність витрачання ресурсів.

По-четверте, система стратегічних інвестиційних пріоритетів має спрямовуватися на досягнення компліментарності інвестиційних заходів та сприяти досягненню синергетичного ефекту, що в

кінцевому підсумку допоможе збільшити ефективність витрачання інвестицій.

По-п'яте, реалізація інвестиційних заходів має орієнтуватися на органічне поєднання сталого розвитку аграрної сфери з розвитком інших сегментів економіки держави, сфер національного господарства, а також соціуму в цілому та людського капіталу зокрема.

По-шосте, інвестиційні заходи, їх масштаби, терміни реалізації, проектна потреба тощо мають узгоджуватися з наявними обсягами та якістю інвестиційних ресурсів.

По-сьоме, реалізація інвестиційних пріоритетів має забезпечувати ефективність витрачання інвестиційних ресурсів та досягнення економічних, соціальних й екологічних ефектів у розвитку аграрної сфери.

Для реалізації стратегічних інвестиційних пріоритетів необхідно створити позитивний інвестиційний імідж Закарпаття, всіляко сприяти зростанню довіри інвесторів до органів виконавчої влади, нагляду і контролю, партнерів тощо. Провідна роль тут має відводитися боротьбі з корупцією, налагодженню державно-приватного партнерства, закріпленню курсу реформ в усіх сферах життя держави і громадянського суспільства, а також закріпленню обраних векторів курсу соціально-економічного розвитку, європейської інтеграції, посилення соціально-політичної та економічної незалежності нашої держави.

Потрібно забезпечити відродження інвестиційних процесів за рахунок усіх можливих джерел та забезпечити для області провідні позиції в національних рейтингах за основними інвестиційними показниками серед усіх інших регіонів України, а також зпоміж суміжних країн ЄС. Адже географічне положення Закарпаття, його природно-кліматичні і ландшафтні особливості, демографічна структура, наявність значних ресурсів тощо сукупно створюють унікальні умови розвитку, які необхідно реалізувати у повному обсязі.

Необхідно удосконалити законодавче забезпечення інвестиційної діяльності, спрямувати його вплив на стимулювання притоку інвестицій. Особливу увагу слід приділяти стабілізації нормативно-правових, фінансово-економічних, адміністративно-господарських і будь-яких інших умов господарювання. Варто нарешті досягти задекларованого ще на початку 1990-х рр. принципу гарантування і захисту прав інвесторів та всіх учасників інвестиційної діяльності.

Час також здійснити докорінні зміни в управлінні процесами залучення інвестицій та регулюванні інвестиційної і підприємницької діяльності. Задля цього слід вирішити низку проблем, пов'язаних із формуванням інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери. Основні з означених проблем узагальнено наведено на рис. 3.4.

Звертаючись до проблем інвестиційного забезпечення, досить часто науковці, законотворці, практики намагаються запропонувати перш за все підходи до активізації інвестиційних процесів і притоку в аграрну сферу нових інвестиційних ресурсів. Проте слід враховувати, що інвестування може набувати характеру як простого, так і розширеного відтворення. Сталий розвиток неможливий без їх органічного поєднання, коли приток додаткових ресурсів супроводжується ефективним кругообігом ресурсів, залучених раніше. Однак сьогодні в аграрній сфері не в повному обсязі реалізовані можливості простого відтворення. Це не лише ускладнює процеси відновлення капіталу, а й знищує мотивацію інвесторів до розширення. У зв'язку з цим необхідно удосконалити амортизаційну політику та забезпечити ефективне використання амортизації на просте відтворення.

Внаслідок нестачі джерел фінансування інвестицій потрібно всіляко сприяти активізації кредитної діяльності в аграрній сфері. Особлива роль тут має відводитися розвитку кредитної кооперації, до участі в якій слід залучати як господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм, так і сільське населення. При цьому головне завдання розвитку кредитної кооперації полягає не лише у забезпеченні притоку ресурсів, а й у здійсненні дієвого поштовху для активізації підприємницької ініціативи на селі щодо посилення мотивації людей.

Проте, з огляду на обмеженість фінансових ресурсів як у суспільному, так і у особистому секторах аграрної сфери, розвиток кредитної кооперації необхідно підкріпити розширенням інших позикових джерел інвестиційної діяльності. Необхідно поширювати практику кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, сільських підприємців, що займаються іншими видами виробничо-господарської діяльності, інфраструктури, соціальної сфери села тощо.

Рис. 3.4. Основні проблеми інвестиційного забезпечення розвитку аграрної сфери та шляхи їх вирішення

Джерело: удосконалено автором за даними [розд.2, 13]

Потрібно сприяти зниженню кредитних ставок, поліпшенню умов кредитування, оптимізації строків та механізмів обігу кредитних ресурсів з огляду на специфіку аграрної сфери, сезонність, внутрішні взаємозв'язки її суб'єктів тощо.

Важливою умовою інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери має стати розширення практики обігу корпоративних цінних паперів та утворення повноцінного аграрного сегменту фондового ринку. Для цього слід не лише удосконалювати механізми випуску та обігу фінансових інструментів, що засвідчують майнові права, а й сприяти формуванню на селі міцного прошарку активних, відповідальних та умотивованих власників. Потрібно розширювати обіг короткострокових фінансових інструментів, зокрема ф'ючерсів та опціонів, що дозволить мобілізувати додаткові фінансові ресурси, сприятиме розвитку підприємницької ініціативи, а також дозволить поліпшити умови здійснення заготівельно-збутової діяльності аграрних товаровиробників, сприятиме стабілізації цінової і ринкової кон'юнктури тощо.

Особливе значення має розвиток сільського підприємництва. Причому потрібно забезпечити зростання підприємницької активності не лише в аграрному виробництві, а й у суміжних галузях, особливо в інших видах несільськогосподарської діяльності на селі. Це дозволить диверсифікувати та розширити джерела отримання доходів селян, послабити вплив сезонності на ритмічність надходження коштів, знизити ризики втрати доходів, що спричиняються погіршенням погодно-кліматичних умов та кон'юнктури на аграрних ринках тощо. Врешті - решт зростатиме умотивованість щодо подальшої диференціації напрямів інвестиційної діяльності на селі, розширюватимуться інвестиційні можливості та зростатимуть внутрішні для аграрної сфери джерела формування інвестиційних ресурсів.

Актуальним нині стає розвиток нетрадиційної зайнятості на селі, у тому числі на умовах віддаленого робочого місця. Особливо це важливо для створення інформаційної, консультаційної, наукової, освітньої складових інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери.

Необхідно активізувати притік позабюджетних коштів, у тому числі грантів громадських організацій та неприбуткових установ на розвиток науки, освіти, дорадництва, моніторингових центрів. Слід

активно створювати бізнес-інкубатори та організації з підтримки підприємництва, формувати й удосконалювати інфраструктуру для ведення аграрного бізнесу.

Як зазначалося у другому розділі цієї роботи, активний притік інвестицій в Закарпаття забезпечувався в умовах функціонування спеціальної економічної зони та території пріоритетного розвитку. При цьому, як показує досвід України і багатьох інших держав світу [6], розвиток спеціальних економічних зон сприяє поліпшенню інвестиційного клімату та активізації підприємницької діяльності, в тому числі і на прилеглих до такої зони територіях, забезпечує їх фінансово-інвестиційне оздоровлення та сталий соціально-економічний розвиток.

У зв'язку з вищевикладеним доцільно відновити дію законів «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття», «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області», забезпечити стабільне виконання цих законодавчо-нормативних актів й упередити їх можливе скасування чи призупинення у перспективі.

Необхідно й надалі розвивати транскордонне співробітництво, якому нині приділяється посилена увага науковців і практиків [7]. На нашу думку [8], це також сприяє активізації усіх інструментів інвестиційного ринку, притоку коштів, поширенню інновацій, удосконаленню партнерських стосунків між усіма учасниками інвестиційної діяльності тощо.

Для відродження, стабілізації функціонування та подальшого розвитку аграрної сфери доцільно розробити і прийняти Стратегію інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери. Для її ефективної реалізації при департаменті агропромислового розвитку обласної державної адміністрації потрібно утворити координаційний центр, який забезпечуватиме:

- моніторинг реалізації державної аграрної політики та Стратегії інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери Закарпаття;

- інформаційно-консультативне супроводження реалізації крупних інвестиційних проектів в аграрному виробництві, соціальній сфері та інфраструктурі, збереженні аграрних ландшафтів та охороні навколишнього природного середовища;

- проведення заходів з інформаційної підтримки усіх учасників інвестиційної діяльності для налагодження ділових

зв'язків між ними, нарощування ділових контактів з вітчизняними і зарубіжними партнерами через організацію зустрічей, днів «відкритих дверей» тощо;

- пропагування серед наявних та потенційних інвесторів інвестиційних можливостей Закарпаття, активну роботу зі створення позитивного інвестиційного іміджу області;

- підвищення публічності інвестиційної політики, забезпечення прозорості управлінських та регуляторних заходів державної влади і місцевого самоврядування.

Координаційний центр має всіляко сприяти плідній співпраці усіх державних служб в аграрній сфері, громадських організацій, приватного бізнесу, землевласників та землекористувачів, працівників сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та сільських мешканців. Тому зазначений центр має формувати та закріплювати ділові зв'язки з Державною інспекцією сільського господарства України в Закарпатській області, Державною фітосанітарною інспекцією Закарпатської області, Головним управлінням ветеринарної медицини в Закарпатській області, Закарпатською філією Державної установи «Держгрунтохорона», Закарпатською філією Національної акціонерної компанії «Украгролізинг», Закарпатською філією Українського інституту експертизи сортів рослин, Закарпатською державною сільськогосподарською станцією Національної академії аграрних наук України, Закарпатським обласним відділенням Українського державного фонду підтримки селянських і фермерських господарств, Державною установою «Закарпатська обласна фітосанітарна лабораторія», Закарпатською філією Державного підприємства «Агентство з ідентифікації та реєстрації тварин», Закарпатською прикордонною контрольно-токсикологічною лабораторією, приватним акціонерним товариством «Закарпатське племпідприємство». А також з громадськими організаціями: Асоціацією фермерів та приватних землевласників Закарпатської області, Радою сільгосппідприємств у Закарпатській області, Федерацією роботодавців агропромислового комплексу Закарпатської області та рядом інших громадських організацій та державних установ. Саме чіткої та виваженої координації співпраці учасників інвестиційної діяльності часто найбільше не вистачає для досягнення стійкого ефекту в інвестиційній сфері та забезпечення сталого розвитку аграрної

сфери в цілому та усіх її сегментів зокрема.

Поряд з координацією, важливе значення мають акумуляція джерел та виявлення перспективних напрямів вкладення коштів. Доводиться констатувати, що інвестиційні потреби аграрної сфери нині значні, а джерела їх забезпечення поки що обмежені. Тому на перспективу необхідно визначити найбільш важливі напрями інвестування та обґрунтувати доцільність вкладення коштів у них.

У сучасній науці проблема визначення інвестиційних пріоритетів вивчена досить добре [9-11]. Науковці до основних з них зазвичай відносять інноваційні проекти, виробництво екологічно чистої продукції, вирощування сировини для виробництва біопалива та інші. Проте запропоновані ними підходи потребують подальшого розвитку та удосконалення.

За результатами дослідження [5, 12] було запропоновано основні інвестиційні пріоритети для забезпечення сталого розвитку аграрної сфери, які узагальнено викладені на рис. 3.5.

Рис. 3.5. Стратегічні інвестиційні пріоритети аграрної сфери Закарпаття
 Джерело: розроблено автором

Інвестиції перш за усе необхідно спрямовувати в основні напрями, викладені нижче.

В аграрному виробництві Закарпаття кошти слід вкладати у розвиток діяльності з вирощування плодів та овочів, картоплі, тритікалу, сої, соняшнику, ріпаку, кукурудзи на зерно, ячменю, пшениці озимої і ярої, жита, сорго, а також у кормовиробництво. Деякі новими напрямками діяльності, які тільки започатковуються в області на тлі поступового пом'якшення гірського клімату, проте мають гарні перспективи, а отже повинні розглядатися в якості стратегічних пріоритетів, є вирощування технічних конопель (для потреб фармацевтичної промисловості), а також тютюну, динь, гарбузів. Доцільно розширювати діяльність з вирощування декоративних рослин, зокрема хвойних та листяних, квітів тощо, що є гарним механізмом імпортозаміщення. У тваринництві потрібно інвестувати засоби у розширення діяльності та якісне удосконалення техніко-технологічних, економічних та організаційно-управлінських підходів у виробництві молока і молочних продуктів, м'яса, вовни та продуктів вівчарства. Потрібно посилювати традиції вівчарства в області та сприяти розвитку карпатського брендингу усього розмаїття його продуктів.

У малому і середньому агробізнесі розвиток вівчарства має стати одним із ключових інвестиційних пріоритетів. Поряд з тим, важливими напрямками вкладення засобів тут є вирощування екологічно чистих продуктів харчування, сироваріння, виноробство, рибне господарство, виробництво меду. Адже малий бізнес Закарпаття, на відміну від аграрних підприємств інших регіонів, може найбільш повно використати усі переваги природного, географічного, етнокультурного, ландшафтного характеру, що спроможні зробити продукцію означених напрямів абсолютно унікальною та забезпечити їй світове визнання і стабільний попит на ринку.

Визначення інвестиційних пріоритетів у суміжних видах економічної діяльності на селі має особливо важливе значення. Адже розвиток підприємств з переробки сільськогосподарської сировини і виробництва продуктів харчування, деревообробки та виробництва будівельних матеріалів, а також розширення підсобних підприємств створить додатковий поштовх для розвитку різних секторів аграрного виробництва. Поряд з тим, у селах Закарпаття доцільно розвивати зелений і сільський туризм, чому сприяє

особливе розташування області та неповторна природа Карпат. Потрібно розширювати проведення різноманітних етнокультурних фестивалів, розвивати існуючі та започатковувати нові туристичні маршрути. Це дозволить не тільки диференціювати джерела доходів сільських мешканців і збільшити притік коштів на село, а й сприятиме поглибленню інтеграційних процесів, налагодженню зв'язків із іншими регіонами і державами тощо. Також доцільно інвестувати кошти у відродження усього розмаїття народних карпатських промислів, популяризувати їх витвори в Україні і світі не лише з фінансово-економічною метою, а й для інформування потенційних споживачів і туристів та створення привабливого іміджу області.

Інвестиційним пріоритетом в інфраструктурі має стати перш за усе облаштування дорожньої мережі в сільській місцевості, яка внаслідок природно-кліматичних особливостей області руйнується досить швидко. Тут потрібно інвестувати у запровадження принципово нових технологій будівництва та ремонту доріг, що забезпечуватиме їх довготривале використання і підвищуватиме ефективність витрачання коштів. Потрібно удосконалювати систему заготівель, поширювати дорадництво і консультаційну допомогу товаровиробникам, розвивати освітні та наукові установи аграрного профілю. Необхідно створити ефективну систему впровадження інновацій в аграрне виробництво та підтримки інноваційних проектів і підприємств, що їх реалізують.

Для збереження аграрних ландшафтів та охорони навколишнього природного середовища необхідно визначити в якості інвестиційних пріоритетів впровадження систем заходів із запобігання природним катаклізмам, захисту і відновлення ґрунтів, збереження рекреаційних ресурсів і біорозмаїття. Для цього необхідно розвивати систему моніторингу ландшафтів, удосконалювати організаційно-управлінські засади природоохоронної діяльності, сприяти посиленню громадських ініціатив та впливу недержавних організацій в екологічній сфері. Нині важливим пріоритетом має стати підтримування позитивної динаміки у чисельності мисливських тварин для забезпечення у перспективі розвитку мисливства як особливого сегменту аграрної діяльності та механізму підтримки туристичного бізнесу.

Для забезпечення розвитку людського капіталу інвестиційні ресурси потрібно спрямовувати на облаштування соціальної сфери

села, поліпшення житлово-комунальних умов для сільських мешканців, розвиток системи початкової та середньої освіти, закладів охорони здоров'я і культури, зв'язку, транспорту тощо. Потрібно сприяти підвищенню рівня та поліпшенню якості життя на селі, забезпечувати доступність усього розмаїття послуг, товарів та інших аспектів життєдіяльності сучасної людини.

У результаті реалізація системи інвестиційних пріоритетів зможе:

- створити умови для ефективного функціонування та перспективного розвитку аграрного виробництва;
- стабілізувати постачання населенню якісних, безпечних та доступних у ціновому відношенні продуктів харчування;
- забезпечити сталий розвиток соціальної сфери села та сільських територій;
- захистити аграрні ландшафти від руйнування, забезпечити раціональне використання природних ресурсів та збереження земель.

Ключовою метою реалізації системи інвестиційних пріоритетів сталого розвитку аграрної сфери є поліпшення умов та якості життя сільського мешканця [13-14]. Основою для цього має стати формування підґрунтя для функціонування та розвитку раціонального, конкурентоспроможного, багатогалузевого і багатоукладного агропромислового виробництва, забезпечення якісного довкілля для проживання та ведення виробничо-господарської діяльності в сільській місцевості.

Реалізація описаної вище системи інвестиційних пріоритетів потребує розроблення і впровадження механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери.

3.3. Механізм інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери

Основою реалізації політики сталого розвитку аграрної сфери Закарпаття має стати механізм інвестиційного забезпечення. Цей механізм являє собою сукупність принципів, заходів і інструментів, які у спільній взаємодії сприяють акумуляції інвестиційних ресурсів з усіх можливих джерел фінансування, їх вкладення та ефективного використання у різних сегментах аграрної сфери, що в кінцевому підсумку забезпечить її розвиток як цілісної соціально-

економічної системи на людино-центристській основі.

Важливе значення для практичної реалізації означеного механізму перш за все має визначення джерел фінансування інвестицій.

В Україні поширена думка про те, що в розвитку аграрного виробництва та окремих його видів, фінансовому забезпеченні виробничо-господарської діяльності товаровиробників різних організаційно-правових форм, функціонуванні системи захисту довкілля, розвитку усіх соціальних сегментів аграрної сфери тощо провідну роль має відігравати держава через механізми прямої фінансової і непрямой підтримки.

Проте досвід показує, що держава не спроможна забезпечити достатній рівень прямої підтримки, особливо в сучасних умовах військового конфлікту та фінансово-економічної і соціально-політичної дестабілізації в країні. Так, на рис. 3.6 наочно продемонстровано значне скорочення державної підтримки фермерських господарств Закарпаття.

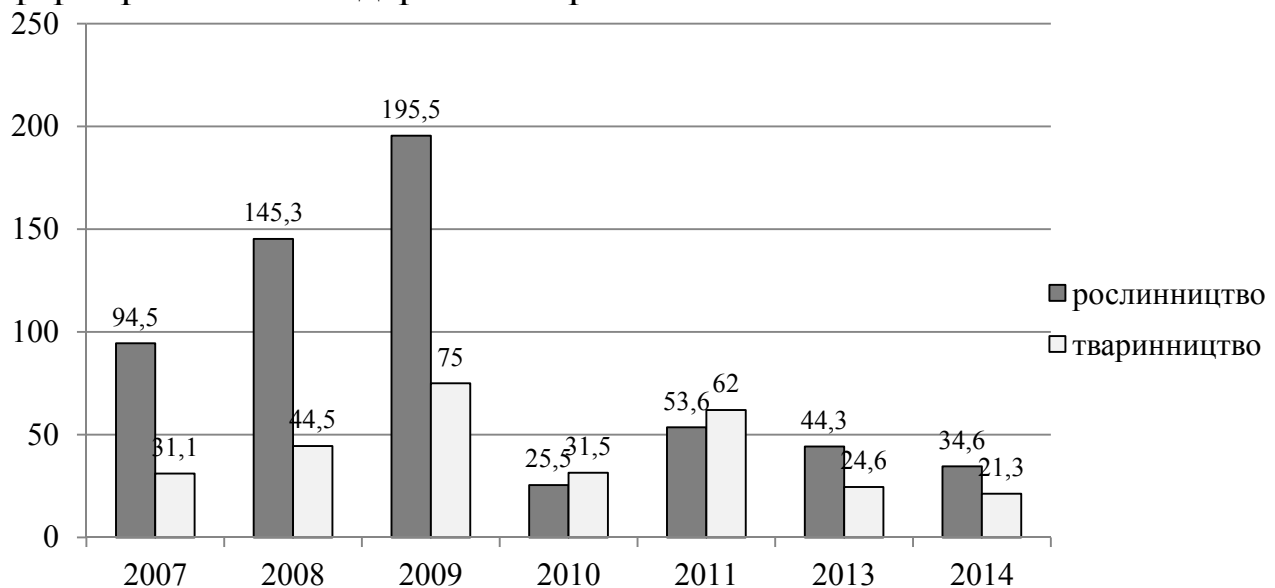

Рис. 3.6. Державна підтримка фермерських господарств Закарпатської області (Український державний фонд підтримки фермерських господарств), тис. грн

Джерело: розраховано автором за даними [розд.2,13 с. 72]

Як видно з рис. 3.6, до 2009 р. державна підтримка фермерів зростала досить значними темпами. Проте після кризи 2008-2009 рр. вона різко скоротилася, так і не набувши позитивної динаміки.

Подібним чином відбувається занепад й інших напрямів прямої державної підтримки аграрного виробництва та аграрної сфери. Так,

нині в Закарпатті налічується 12 спеціальних державних програм, у тому числі чотири з них фінансуються з державного бюджету, дві – з обласного та шість – з місцевих бюджетів.

Планується здійснення фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників за рахунок програм обласного бюджету. Передбачається прийняття Програми розвитку та підтримки тваринництва, птахівництва і бджільництва в області на 2016 – 2020 рр.. Визначено, що загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми, такий: 2016 р. – 22030,0 тис. грн, 2017 р. – 16900,0 тис. грн, 2018 р. – 17375,0 тис. грн, 2019 р. – 18330,0 тис. грн, 2020 р. – 18935,0 тис. гривень.

Зазначена Програма передбачає фінансування галузі тваринництва за 12-ма напрямками, основні з яких:

- підтримка молочного скотарства, вівчарства, свинарства, птахівництва, козівництва, конярства, бджільництва;
- здешевлення вартості облаштування пунктів штучного осіменіння;
- часткове відшкодування вартості виготовлення проектно-кошторисної документації для будівництва та реконструкції, вартості будівництва та придбання обладнання: для тваринницьких приміщень та доїльних залів; молокопереробного заводу (цеху), забійно-санітарних пунктів (боєнь), м'ясопереробних заводів (цехів).

Розроблено проект Програми розвитку та підтримки галузі рослинництва в області на 2016-2020 рр.. Основні напрями програми подано на рис. 3.7.

Незважаючи на широкий спектр наявних державних програм (рис. 3.8), реальна підтримка залишається недостатньою. Адже станом на кінець 2015 р. були відсутні кошторисні призначення по державному бюджету. При цьому залишалась непогашеною значна сума зареєстрованої кредиторської заборгованості по означених програмах попередніх періодів на загальну суму 1017,4 тис. грн. [розд. 2,6].

Розмір кредиторської заборгованості утворений по таких основних програмах:

- за програмою «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі» щодо відшкодування відсоткової ставки за кредитами, залученими сільгосптоваровиробниками у комерційних банках – зареєстровано кредиторську заборгованість у сумі 316,7 тис. грн за видатками 2012 р. За станом на 2015 р.

кошторисні призначення по програмі не були затверджені, а кошти для погашення кредиторської заборгованості не надходили;

- за програмою «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» невиконана кредиторська заборгованість за видатками 2012 р. сягнула 564,7 тис. грн. По цій програмі також на 2015 р. не були затверджені кошторисні призначення;

- за програмою «Державна підтримка галузі тваринництва» зареєстровано кредиторську заборгованість у сумі 136,03 тис. грн, проте кошторисні призначення не затверджено та кошти на погашення залишку кредиторської заборгованості не фінансувались.

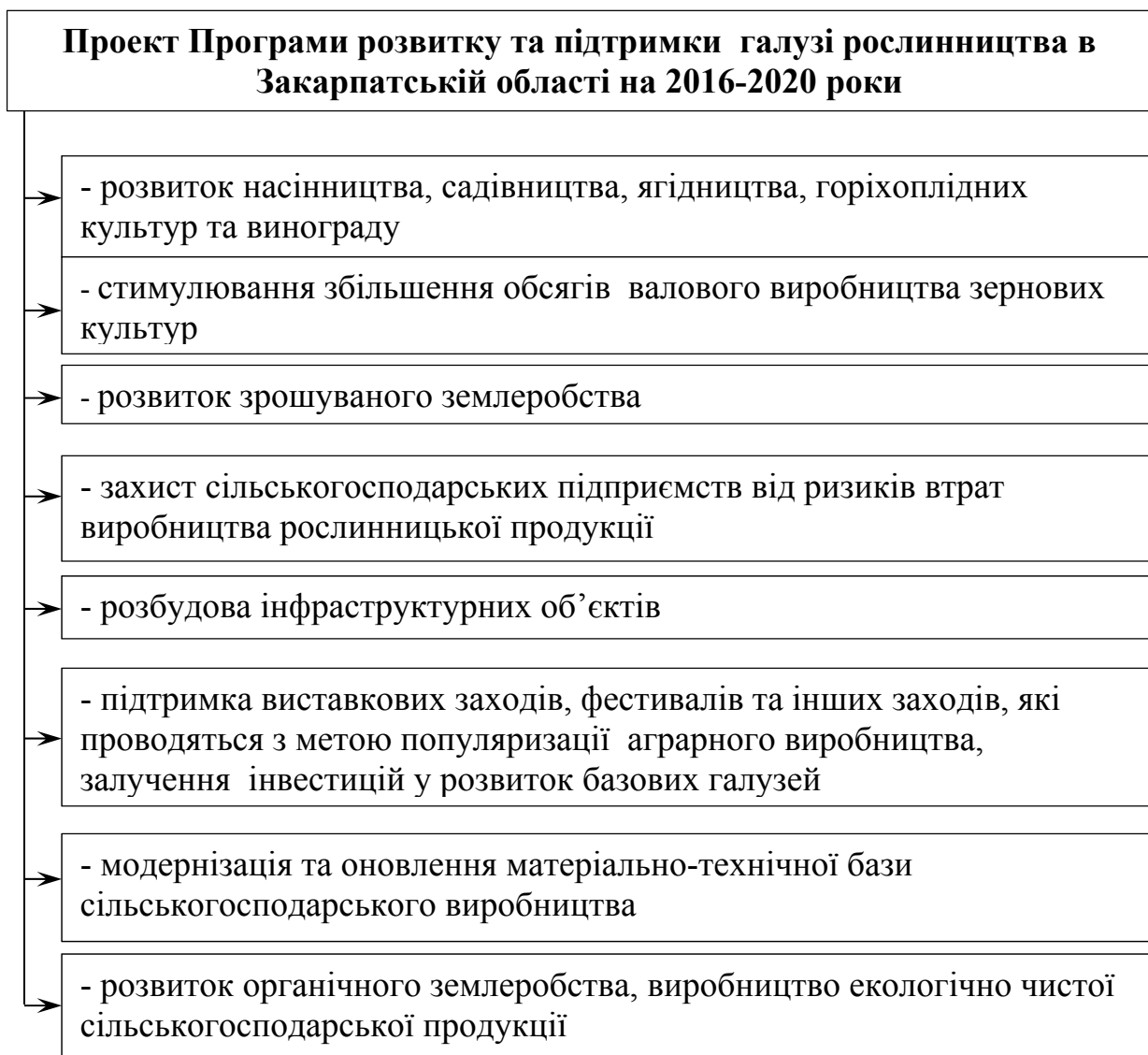

Рис. 3.7. Напрями очікуваної державної підтримки розвитку рослинництва у Закарпатті

Джерело: складено автором за даними офіційного сайту Закарпатської обласної державної адміністрації

За програмою «Фінансова підтримка заходів в агропромисло- вому комплексі шляхом здешевлення кредитів» також виникають складності щодо фінансування товаровиробників у Закарпатті.

Рис. 3.8. Склад і структура програм державної підтримки розвитку аграрної сфери Закарпаття

Джерело: складено автором за даними Закарпатської обласної державної адміністрації [6]

Нестача державних коштів засвідчує потребу активізації притоку приватних інвестиційних ресурсів, у тому числі за рахунок залучення стратегічних інвесторів, акумуляції власних ресурсів аграрних товаровиробників, притоку іноземних інвестицій, активізації кредитної діяльності банківського сектору та кредитних кооперативів, залучення коштів сільського населення й інших джерел.

Вважаємо, що держава має забезпечувати непряме фінансування, а перш за усе створення регуляторного механізму в інвестиційній сфері. У зв'язку з цим цілком поділяємо думку О. Г. Шпикуляка, який зазначає, що однією з основних функцій держави є регулювання економіки та аграрного ринку через «інститути, інституції та механізми, що втілюють державну політику через застосування певних правил, норм, економічних законів» [15, с. 48].

Між тим П. Т. Саблук зазначає, що в Україні створилося деструктивне інституціональне середовище, яке призводить до викривлення показників економічного і соціального розвитку, існування соціальної нерівності, корупції. До інституціональних проблем аграрної сфери, які потребують вирішення, належать:

- стабілізація аграрної політики;
- вдосконалення земельних відносин;
- розвиток кооперації й інтеграції;
- підвищення ефективності системи управління АПК;
- аграрні реформи;
- державне регулювання в аграрній сфері;
- цінова політика;
- розвиток недержавних структур і організацій із захисту інтересів селян тощо [16, с. 26].

Питанням практичного розроблення механізму розвитку аграрного виробництва та проблемам державного регулювання його реалізації присвячені дослідження провідних науковців України [17-19]. Проте щодо інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери в цілому такий механізм потребує переорієнтації на людино-центристські засади, визначення його принципів, інструментів та заходів з реалізації [20-22].

Узагальнено запропонований механізм інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери наведено на рис. 3.9. Розширена деталізація означеного механізму подана в додатку И.

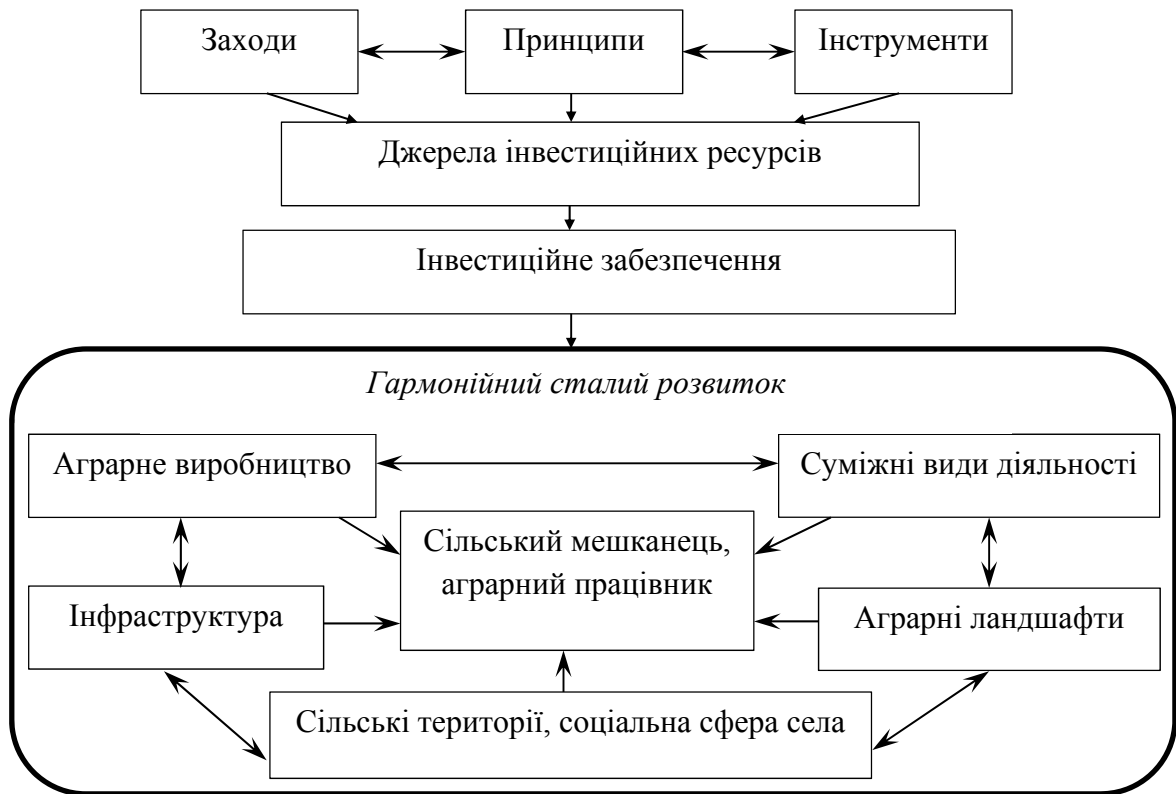

Рис. 3.9. Механізм інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери

Джерело: розроблено автором

Основними принципами реалізації механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку визначено:

- 1) системну цілісність;
- 2) людино-центризм;
- 3) диференційований зональний підхід;
- 4) вирівнювання територіальної асиметрії;
- 5) поглиблення транскордонного співробітництва;
- 6) орієнтацію на європейські стандарти;
- 7) забезпечення ефективної конкуренції;
- 8) розвиток підприємницької ініціативи;
- 9) переорієнтацію критеріїв розвитку;
- 10) непряму державну підтримку.

Принцип системної цілісності заснований на тому, що аграрна сфера являє собою сукупність внутрішньо пов'язаних системних елементів – аграрного виробництва, суміжних видів діяльності, інфраструктури, людського капіталу й аграрних ландшафтів. Їхній відокремлений розвиток ускладнено. Адже неможливо ефективно

розвинути аграрне виробництво за відсутності інфраструктури, коли немає умов для заготівлі, зберігання, транспортування, первинної обробки аграрних продуктів. Так само важко досягти розвитку виробництва шляхом поширення інноваційних продуктів, впровадження новітніх досягнень науки і техніки у разі, коли не забезпечено розвиток людського капіталу, коли працівники не підготовлені до використання нових, технічно досконалих засобів виробництва, не мають відповідної кваліфікації, не володіють потрібними вміннями і навичками. Важко, а подеколи й неможливо впроваджувати нові форми і методи управління та організації аграрного бізнесу без зміни ментальності людей, без розвитку їх свідомості, відповідальності, креативності тощо.

У свою чергу, збереження аграрних ландшафтів та охорону навколишнього природного середовища неможливо забезпечити в умовах бідності населення та нерозвиненості економіки. Адже коли занепадає аграрне виробництво і люди на селі втрачають джерела засобів до існування, на перший план виходить потреба виживання. Часто така потреба забезпечується саме через нещадне ставлення до природних ресурсів – вирубування лісів, неконтрольований вилов риби і знищення тварин, руйнування цінних біосферних комплексів для розчищення територій під вирощування сільськогосподарських культур тощо.

Розвиток аграрної та соціальної інфраструктури у сільській місцевості можливий лише тоді, коли розвивається аграрне виробництво, а в селах проживає достатня чисельність населення. В іншому разі розширення та удосконалення інфраструктури втрачає будь-який сенс.

Розвиток суміжних та несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості неможливий без розвитку аграрного виробництва. Водночас аграрне виробництво в сучасному світі потребує паралельного становлення інших видів діяльності на селі. Адже це дозволяє:

- диверсифікувати доходи селян та знизити ризики збіднення в неурожайні роки;
- зменшити вплив сезонної циклічності на зайнятість та доходи;
- вирішити окремі соціальні проблеми міжсезоння (втрата безробітним населенням ціннісних орієнтирів, зневіра у власні сили та зниження ініціативності у пошуку роботи та підприємстві,

п'яцтво тощо).

Прикладів подібних зв'язків, які наочно демонструють потребу одночасного комплексного розвитку різних сегментів аграрної сфери, можна наводити безліч. Усі вони свідчать, що інвестиційні проекти в різних сегментах аграрної сфери мають носити компліментарний характер, коли реалізація одних із них підвищує ефективність інших, дозволяє розширити фінансові джерела та оптимізувати грошові потоки в них. Тому необхідно забезпечити надходження інвестицій та їх ефективне використання у кожному сегменті аграрної сфери, у чому власне і полягає реалізація принципу системної цілісності.

Доволі часто в наукових дослідженнях з проблем сталого розвитку при обґрунтуванні його засад науковці на чільне місце ставлять виробництво. При цьому метою розвитку визначають підвищення ефективності економіки, раціоналізацію використання ресурсів, посилення продовольчої безпеки держави, забезпечення населення якісними продуктами харчування, зміцнення експортного потенціалу аграрного виробництва, підвищення конкурентоспроможності товаровиробників на аграрних ринках тощо. Тобто розвиток має забезпечувати вирішення основних проблем держави і бізнесу. Ми вважаємо цей підхід цілком неприйнятним. Нині центральною ланкою проблеми сталого розвитку має бути людина, а сам розвиток спрямовуватися на вирішення проблем людини – поліпшення якості життя сільських мешканців, удосконалення умов їх праці, зростання дохідності та поліпшення матеріального добробуту, забезпечення життєдіяльності людини у гармонії з природою та навколишнім світом тощо. Саме тому ключовим принципом реалізації механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери має стати людино-центризм, а інвестиції перш за все мають спрямовуватися у розвиток людського капіталу та інші напрями, що сприяють цьому.

Принцип диференційованого зонального підходу є актуальним через значні відмінності у складі й структурі аграрного виробництва, умовах його ведення, специфіці життя сільських мешканців та особливостей функціонування аграрної сфери у низинній, передгірній та гірській зонах Закарпаття. Він ґрунтується на потребі зональної диференціації засад інвестиційного забезпечення та передбачає спрямування політики залучення

інвестицій на вирівнювання регіональної асиметрії соціально-економічного розвитку.

Так, політика сталого розвитку аграрної сфери у низинних районах має спрямовуватися перш за все на розширення аграрного бізнесу та удосконалення виробництва. Тут доцільно сприяти розвитку крупних поселень та поступовому перетворенню їх у міста або селища міського типу. Допустимо збільшення відстані між місцями проживання та роботи працівників аграрного сектору, коли жителі міст, містечок або передмість працюють у крупних тваринницьких комплексах або забезпечують обробіток великих масивів сільськогосподарських угідь за допомогою високотехнологічних виробничих засобів (сучасних комбайнів, комп'ютеризованих тракторів тощо). При цьому аграрне виробництво має тяжіти до крупнотоварного типу, а основними напрямками господарювання мають стати промислове птахівництво, розвиток великих тваринницьких комплексів, рослинництво.

У передгірній та особливо гірській зонах підхід до забезпечення сталого розвитку має бути принципово іншим. Внаслідок рельєфних та природно-кліматичних особливостей тут недоцільно сприяти конгломерації поселень. Політика сталого розвитку має спрямовуватись зусиль на розвиток соціальної інфраструктури, поширення сільського і зеленого туризму, започаткування нетрадиційних видів діяльності і зайнятості, у тому числі на основі віддаленого робочого місця. Тут доцільно розвивати аграрне виробництво дрібнотоварного типу, а перспективними напрямками аграрного бізнесу мають стати виробництво меду, рибне господарство, вирощування екологічно чистих продуктів, виробництво усього спектру продукції вівчарства і козарства тощо.

Принцип диференційованого зонального підходу має стати важливим елементом механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери Закарпаття та наскрізним у політиці сталого аграрного розвитку для України в цілому. Адже не тільки в Закарпатті, а й у державі загалом умови, специфіка та основи функціонування аграрної сфери у різних областях і районах різняться настільки сильно, що, формувати єдину політику сталого розвитку не виправдано і неефективно. Різняться напрями виробничо-господарської діяльності, ментальність людей, природні умови, землі і аграрні ландшафти. Це потребує індивідуального

диференційованого підходу до розвитку аграрної сфери у різних природно-кліматичних зонах, областях, районах України.

Принцип вирівнювання територіальної асиметрії де в чому пов'язаний із викладеним вище принципом диференційованого зонального підходу. Проте актуальності він набув у зв'язку з тим, що, крім погодно-кліматичних, рельєфних та інших природних чинників, на розвиток сільських територій і аграрну сферу впливають виробничі та соціальні фактори. Тому в одній зоні можуть функціонувати території, що істотно різняться за потенціалом аграрного виробництва, його конкурентоспроможністю, ефективністю, характеризуються значними відмінностями в ініціативності й підприємливості мешканців, побутових умовах їх проживання тощо. Потрібно вирівнювати розвиток таких територій. Для цього необхідно виявити причини територіальних диспропорцій та вживати заходи з подолання асиметричності за «точковим підходом» – здійснювати заходи впливу саме на ті сегменти аграрної сфери, особливості функціонування і стан яких спричиняє територіальну асиметрію.

Важливим принципом інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери і, водночас інструментом залучення ресурсів є розвиток транскордонного співробітництва. Він покликаний забезпечити в Україні поширення міжнародних інвестиційних програм і проектів. Реалізація цього принципу на Закарпатті прискорить інтеграцію області та України в цілому у світовий і європейський економічний простір, сприятиме поширенню у вітчизняній аграрній сфері європейських стандартів ведення господарської діяльності, розвитку людського капіталу і сільських територій, стану агроєкології, забезпечить об'єднання зусиль суб'єктів транскордонного співробітництва з метою ефективного розв'язання спільних проблем прикордонних регіонів тощо.

Цей принцип важливий не лише для Закарпаття, а й для усіх інших прикордонних областей нашої держави. Україна має сухопутний кордон із сімома країнами, до її складу входить 19 прикордонних адміністративно-територіальних одиниць. На території таких прикордонних областей, як Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Луганська, Одеська, Сумська, Харківська, Чернівецька, Чернігівська було створено вісім єврорегіонів — Буг, Верхній Прут, Дніпро, Карпатський, Нижній

Дунай, Слобожанщина, Донбас та Ярославна. Ігнорування проблем, пов'язаних із виваженим та національно-спрямованим управлінням розвитком прикордонних територій східного регіону країни, стало одним із каталізаторів військового конфлікту на сході та проведення АТО. Це підтверджує значимість і актуалізує розвиток транскордонного співробітництва.

Проте у кожній з прикордонних територій України цей розвиток має ґрунтуватися на територіальних особливостях та підходах у взаєминах із сусідньою державою. Водночас спільним для всіх прикордонних територій є те, що міжнародне співробітництво має перш за все захищати національні інтереси України та сприяти формуванню добросусідських відносин з іншими державами.

Розвиток транскордонного співробітництва дозволить реалізувати ще один принцип інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери Закарпаття – принцип орієнтації на європейські стандарти. Він означає потребу у збільшенні частки основних видів матеріальних і нематеріальних ресурсів, які залучатимуться для інвестування в аграрне виробництво, інфраструктуру і соціальну сферу села, що відповідають європейським стандартам. Це стосується передусім техніки, технологій, насінневого і посадкового матеріалів, порід тварин і птиці, засобів захисту, добрив тощо. Крім того, критерієм сталого розвитку має стати досягнення європейських стандартів аграрного виробництва та життя сільських мешканців.

Загалом, як уже вказувалося нами у першому розділі, необхідно переорієнтувати критерії сталого розвитку, в чому полягає ще один із запропонованих принципів. При цьому оновленими критеріями розвитку мають стати не тільки удосконалення техніко-технологічних, фінансово-економічних, організаційно-правових засад аграрного виробництва, а й розвиток соціальних та екологічних сегментів аграрної сфери, що сприятиме поліпшенню умов праці, підвищенню якості й рівня життя сільських мешканців, врешті – решт, забезпечить відродження закарпатського села як унікального соціального явища з глибокими соціокультурними та історичними традиціями.

У ринкових умовах сталий економічний розвиток аграрного виробництва можливий лише за умови створення ефективного конкурентного середовища на тлі розподілу сфер впливу і напрямів

діяльності між великими аграрними формування та малим і середнім бізнесом на селі. Адже нині часто спостерігається ситуація, коли дрібні аграрні товаровиробники конкурують з великими агрохолдинговими структурами, виробляючи одні і ті ж самі продукти. У цьому разі у дрібних виробників практично немає шансів на перемогу у конкурентній боротьбі. Зважаючи на важливість розвитку крупнотоварного виробництва, значний інноваційно-інвестиційний потенціал агрохолдингів та високу ефективність їх діяльності, сприяння перспективному розвитку цих агропромислових формувань має важливе значення. При цьому необхідно підтримувати розвиток малого і середнього бізнесу на селі, орієнтуючи підприємців на виробництво тих продуктів, які вимагають значних витрат праці, є певною мірою унікальними або потребують специфічних умов вирощування, які краще створювати в малих підприємствах, фермерських або особистих підсобних господарствах населення. У такому разі конкуренція розвиватиметься всередині відповідних сегментних груп – крупні підприємства конкуруватимуть з крупними, а представники дрібного і середнього бізнесу між собою. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності господарювання, раціональному використанню ресурсів, повнішому задоволенню потреб споживачів аграрних продуктів тощо. Саме виходячи з принципу забезпечення ефективної конкуренції, нами в попередньому підрозділі обґрунтовано стратегічні інвестиційні пріоритети для аграрного виробництва в цілому окремо - для малого і середнього агробізнесу.

Необхідно розвивати підприємницьку ініціативу й активізувати інвестиційні потоки з приватних джерел, що є також важливим принципом інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери. Адже жодна держава, якою б досконалою не була її регуляторна політика, неспроможна досягти розвитку національного господарства та аграрної сфери самотужки. Такі процеси забезпечуються тільки активністю бізнесових структур і населення, через розвиток підприємництва, поширення громадських рухів та розвиток громадських ініціатив, долучення громадян до вирішення суспільних проблем, демократизацію соціуму тощо. Також основні інвестиційні потоки, як уже зазначалося, мають формуватися з приватних, а не з державних джерел.

Втручання держави у процеси інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери має відбуватися переважно за принципом непрямой підтримки через утворення сприятливого інвестиційного середовища, поліпшення умов та правил здійснення підприємницької діяльності, через розвиток інститутів та інституцій аграрного й інвестиційного ринків тощо. Пряма й опосередкована фінансова участь держави потрібна лише по тих інвестиційних проектах, реалізація яких за рахунок приватного капіталу унеможливлена або ускладнена. Основними важелями державного впливу мають стати:

- регулювання облікової ставки Національного банку України та вплив у такий спосіб на кредитне забезпечення інвестиційної діяльності;

- стабілізація банківської системи з метою забезпечення ефективного супроводу реалізації інвестиційних проектів;

- стабілізація валютного курсу для активізації притоку іноземних інвестицій та розширення зовнішньоекономічної спрямованості інвестиційних проектів;

- оптимізація оподаткування і зниження податкового тиску на аграрних товаровиробників та інвесторів з метою поліпшення умов господарської діяльності;

- цінове регулювання через систему інтервенційних закупівель, визначення і підтримування оптимальних та мінімальних індикативних цін тощо, з метою недопущення цінових диспаратів між аграрною та промисловою продукцією, послугами тощо;

- оптимізація митно-тарифного регулювання з урахуванням вимог СОТ та міжнародних договорів України з метою захисту вітчизняного ринку від небажаних інтервенційних впливів іноземних товаровиробників, захисту вітчизняного агробізнесу та сприяння конкурентоспроможності українських аграріїв на внутрішньому і світових ринках;

- програмно-цільовий підхід до активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері та інші.

Останній з наведених важелів державного впливу безпосередньо пов'язаний із інструментами механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери. До складу таких спеціальних інструментів доцільно віднести:

- загальнодержавну програму розвитку аграрної сфери;

- регіональні програми розвитку аграрної сфери;
- програми транскордонного співробітництва в аграрній сфері;
- програми вирівнювання територіальної асиметрії;
- галузеві аграрні інвестиційні проекти;
- інвестиційні проекти аграрних господарюючих суб'єктів;
- приватні інвестиційні проекти сільських мешканців.

Перш ніж розкрити сутність загальнодержавної та регіональних програм розвитку аграрної сфери, варто звернутися до суті і складових програм транскордонного співробітництва та програм з вирівнювання регіональної асиметрії.

Так, реалізація програм транскордонного співробітництва в аграрній сфері має спрямовуватися на поглиблення процесів євроінтеграції, підвищення рівня і якості життя населення прикордонних районів, прикордонних областей, а згодом і усього населення України до середньоєвропейських показників. Такі програми покликані перш за усе забезпечити вільний міждержавний рух людей, товарів і капіталів через кордон у межах реалізації інвестиційних проектів. У програмах транскордонного співробітництва необхідно максимум уваги приділяти виявленню основних проблем, що виникають на прикордонній території, актуалізації шляхів їх вирішення, висвітленню конкретних заходів, які передбачається здійснювати у процесі реалізації програми, визначенню кількісних індикаторів, що дозволяють оцінити ступінь виконання програми та рівень досягнення поставлених цілей і завдань.

Програми вирівнювання територіальної асиметрії сільських населених пунктів мають спрямовуватися на соціальне, економічне, технічне, технологічне, екологічне зростання тих районів і територій, які віднесені до депресивних. У таких програмах обов'язковими елементами мають стати: визначення причин депресивності територій, встановлення ризиків їх поглиблення, виявлення сильних сторін території та механізмів їх якомога повнішої реалізації, формування сукупності заходів і інструментів, спрямованих на запобігання негативного впливу ризиків, посилення наявних переваг, створення довгострокових факторів успіху та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку території.

Регіональні програми розвитку аграрної сфери мають поєднувати всі заходи і механізми, які забезпечують сталий

соціально-економічних розвиток аграрного виробництва, сільських територій, людського капіталу на селі.

Регіональні програми розвитку аграрної сфери можуть створюватися та реалізовуватися як на рівні окремих областей (наприклад Закарпатської), так і в розрізі окремих регіонів (наприклад Карпатського регіону з включенням Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей). Такі програми мають формуватися виходячи з територіальних інтересів областей чи регіонів та з урахуванням загальнодержавних інтересів. Управління проектуванням та реалізацією регіональних програм розвитку аграрної сфери має покладатися на Координаційний центр Департаменту агропромислового розвитку обласної державної адміністрації або на Міжобласний координаційний центр.

Регіональні програми розвитку аграрної сфери повинні відповідати таким основним критеріям:

- мати чітку цільову спрямованість;
- носити адресний характер;
- бути обмеженими за терміном реалізації;
- узгоджуватися за напрямками і механізмами реалізації із загальнодержавною програмою.

При цьому загальнодержавна програма розвитку аграрної сфери також повинна мати чітку цільову спрямованість, адресність та часову обмеженість.

Основними завданнями загальнодержавної та регіональних програм розвитку аграрної сфери мають бути такі:

- цілісний розвиток аграрної сфери як середовища здійснення аграрного бізнесу та життєдіяльності сільської громади;
- забезпечення ефективного господарювання на землі та раціонального витрачання природних ресурсів;
- формування оптимальної територіальної, галузевої та організаційної структури аграрного виробництва;
- збереження земель, аграрних ландшафтів та охорона навколишнього природного середовища;
- формування, розвиток та ефективне використання інфраструктури аграрного ринку та аграрного виробництва;
- вирівнювання територіальних відмінностей у розвитку аграрної сфери, рівнях та якості життя сільських мешканців за економічними, соціальними та екологічними показниками;

- духовне відродження села як унікального соціокультурного феномену України, збереження його історичної та культурної спадщини, зміцнення потенціалу та стабілізація суспільно-політичних, економічних та правових процесів у ньому.

У своїй структурі загальнодержавна та регіональні програми повинні містити відомості щодо:

- оцінювання сучасного рівня соціально-економічного розвитку аграрної сфери області, регіону або держави в цілому;
- аналізу забезпеченості природними ресурсами, у тому числі земельними;
- оцінку стану навколишнього природного середовища, визначення основних екологічних небезпек;
- аналіз демографічної ситуації та дослідження ринку праці, динаміки та основних характеристик зайнятості;
- концепцію сталого соціально-економічного розвитку аграрної сфери;
- інформацію щодо складу, специфіки і структури ключових підпрограм;
- інформацію щодо механізмів, методів, інструментів і заходів реалізації програми;
- аналіз ресурсного забезпечення програми у розрізі всіх ключових ресурсів;
- засади координації і контролю виконання програмних заходів;
- прогностичні оцінки очікуваної ефективності;
- дані щодо організації управління реалізацією програми.

Важливим доповненням до висвітлених вище програм мають стати галузеві інвестиційні проекти, інвестиційні проекти господарюючих суб'єктів, а також приватні інвестиційні проекти сільських жителів, що реалізуються з метою вирішення конкретних завдань та досягнення цілей товаровиробників, власників аграрних капіталів, сільських мешканців, сільських громад.

Уся сукупність регіональних програм розвитку, програм вирівнювання територіальної асиметрії та транскордонного співробітництва, галузевих і приватних інвестиційних проектів має перебувати в органічному взаємозв'язку. Кожен елемент цієї сукупності має доповнювати один одного, створювати умови компліментарності в розрізі передбачуваних інвестиційних потреб та очікуваних ефектів.

Джерелами фінансування означених програм і проектів з інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери мають стати ресурси аграрних товаровиробників, кошти господарюючих суб'єктів інших видів економічної діяльності на селі, кошти стратегічних інвесторів й інших економічних суб'єктів, власні засоби сільських мешканців, пряме фінансування й опосередкована підтримка місцевих громад, в окремих випадках – пряма і непряма державна підтримка.

Основними заходами з реалізації пропонованого механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери є:

- створення сприятливих для підприємництва умов;
- боротьба з корупцією;
- розвиток законодавчих ініціатив;
- стабілізація та подальший розвиток інвестиційного і фінансового ринку;
- удосконалення інституційного середовища;
- захист прав суб'єктів аграрної сфери;
- розвиток державно-приватного партнерства у соціальному та екологічному сегментах;
- інвестування у збутову мережу сусідніх держав для подальшого продажу власної аграрної продукції;
- створення регіонального фонду підтримки тощо.

Реалізація запропонованого механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку дозволить акумулювати інвестиційні ресурси з усіх доступних джерел фінансування, забезпечити їх вкладення та ефективно використання у різних сегментах аграрної сфери, що забезпечить її цілісний сталий соціально-економічний розвиток.

Урешті – решт, результатом дії механізму стане техніко-технологічне переоснащення галузей аграрного виробництва, поширення ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій, сучасної техніки. У рослинницьких галузях можна очікувати поліпшення технологій діяльності, раціональне поєднання органічних і мінеральних добрив, застосування ґрунтозахисних технологічних систем, що враховують особливості ґрунтів та ландшафтів, а також адаптовані до природно-кліматичної специфіки зон, територій та регіонів, запровадження сучасних науково-обґрунтованих систем захисту рослин та інноваційних підходів до регулювання їх росту і розвитку. У тваринництві

підвищення рівня інвестиційного забезпечення стимулюватиме збільшення обсягу та поліпшення якості усіх видів тваринницької продукції, поширення автоматизації і комп'ютеризації технологічних процесів, удосконалення обладнання тваринницьких ферм і комплексів, забезпечення належних умов утримання сільськогосподарських тварин і птиці, удосконалення застосовуваних раціонів годівлі та збалансованих повноцінних кормів.

Конкретними результатами реалізації механізму має стати розвиток аграрних ринків, підвищення конкурентоспроможності аграрних товаровиробників та аграрної продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках. Слід очікувати збільшення обсягів валової продукції сільського господарства та продуктів її переробки, поліпшення їх якості, підвищення відповідності вимогам ринку, сучасним смакам і уподобанням споживачів, оптимізацію споживання сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки відповідно до раціональних фізіологічних норм.

Створяться умови для збереження і захисту аграрних ландшафтів, раціонального використання природних ресурсів, поліпшення екології, формування чистого довкілля та оточуючого середовища існування людської спільноти.

Розвиватиметься інфраструктура. Зокрема розшириться мережа кредитного забезпечення інвестиційної діяльності, сформується ефективна інфраструктура аграрного ринку, розвиватиметься мережа заготівельних пунктів, спеціалізованих підприємств та каналів збуту, розширюватиметься доступ аграрних товаровиробників до організованих каналів збуту сільськогосподарської та іншої аграрної продукції, поширюватиметься практика виробничої, обслуговуючої, споживчої та іншої сільськогосподарської кооперації.

Забезпечуватиметься розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості, поліпшуватимуться соціально-економічні умови життя сільських громад, розвиватимуться сільські території.

Отже, реалізація механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери забезпечить стимулювання та підвищення умотивованості щодо господарювання на землі, поліпшить дохідність власників земельних ділянок сільськогосподарського призначення та сільських мешканців, створить умови для зростання середньомісячної заробітної плати

працівників аграрного виробництва до рівня середньої по національному господарству, сприятиме удосконаленню форм і методів розвитку людського капіталу в сільській місцевості, зокрема через інформування та навчання сільського населення, розвиток дорадництва, забезпечить закріплення у сільській місцевості кваліфікованих кадрів, а отже сформує чіткий сталий вектор соціально-економічного розвитку аграрної сфери.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 р. [Електронний ресурс] / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства // Офіційний сайт Державного фонду регіонального розвитку. – Режим доступу: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/05/Strategiya.pdf.
2. Про прийняття за основу проекту Закону України про ландшафти від 14 червня 2011 р. № 3504-VI [Електронний ресурс] / Законодавство України // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3504-vi#Find>.
3. Дороги на Закарпатті ремонтують у рамках регіональної програми із кошторисом у 311 млн грн. [Електронний ресурс] // Сайт Online-мовлення «Закарпаття Online». – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/134113-Dorohy-na-Zakarpatti-remontuvatymut-u-ramkakh-rehionalnoi-prohramy-iz-koshtorysom-u-311-mln-hrn>.
4. Рейтинг областей з найгіршими дорогами [Електронний ресурс] // Сайт Новини від Navizor. – Режим доступу: <http://blog.navizor.com/tag/%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/>.
5. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 65367 від 17.05.2016 р. Літературно-письмовий твір наукового характеру «Формування інвестиційної політики аграрного сектору України та Закарпаття в умовах ризику» / Балян А. В., Дем'ян Я. Ю.
6. Вільні економічні зони : навч. посіб. / І. Ю. Сіваченко, Н. О. Кухарська, М. А. Левицький. – К.: Дакор, 2002. – 480 с.
7. Балян А. В. Стратегічний і програмовий методи розвитку транскордонного співробітництва у ХХІ столітті / А. В. Балян // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. – 2016. – Вип. 1 (1). – С. 28–36.
8. Дем'ян Я. Ю. Стан та розвиток транскордонного співробітництва на Закарпатті / Я. Ю. Дем'ян // Міжнародна практика соціально-економічного розвитку країни: проблеми та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 18-19 грудня 2015 р.). – К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2015. – С.117–119.

9. Тарасова О. В. Формування ефективної стратегії реального інвестування підприємств АПК / О. В. Тарасова ; ред. Д. Ф. Харківський. – О. : ОНАХТ, 2007. – 127 с.

10. Кісіль М. І. Пріоритети інвестування розвитку аграрного сектору економіки України в умовах військових подій / М. І. Кісіль // Економіка та управління АПК. – 2015. – № 1. – С. 36–40.

11. Кісіль М. І. Сучасні виклики, стратегічні пріоритети та завдання щодо інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства / М. І. Кісіль // Інноваційна економіка. – 2014. – № 1. – С. 14–19.

12. Дем'ян Я. Ю. Соціальні наслідки економічного розвитку аграрної сфери Закарпатської області та визначення пріоритетів інвестиційного розвитку / Я. Ю. Дем'ян // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2015. –Т. 20.– Вип. 1/2. – С.119–123.

13. Спаський Г. В. Активізація інвестиційного процесу України / Г. В. Спаський, Я. Ю. Дем'ян // Проблеми агропромислового комплексу Карпат: міжвід. темат. наук. зб. – Велика Бакта: ЗДСГДС НААНУ, 2014. – Вип. 23. – С. 9-17.

14. Шекман Н. А. Resource potential of innovative and investment development of enterprises producing cheese in transcarpathia / Н. А. Шекман, Я. Ю. Дем'ян // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка» : зб. наук. пр. – 2015. – № 2 (4) , ч. 2. – С.71–75.

15. Шпикуляк О. Г. Інституції та механізми регулювання аграрного ринку: теоретико-практична оцінка функціонування [Електронний ресурс] / О. Г. Шпикуляк // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2016. – № 2. – С. 46–59. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2016_2_6.

16. Саблук П. Т. Засади трансформаційних процесів в аграрній сфері / П. Т. Саблук // Інтелект ХХІ. – 2014. – № 4. – С. 25–36.

17. Саблук П. Аграрна складова в економічних реформах України / П. Саблук // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 2. – С. 43–59.

18. Балян А. В. Узгодженість аграрної та регіональної політики як передумова прискорення інтеграції України до світового економічного простору / А. В. Балян // Економіка АПК. – 2013. – № 11. – С. 92–99.

19. Рябоконт В. П. Удосконалення державного регулювання економічних інтересів аграрної сфери / В. П. Рябоконт, Н. Л. Новікова // Економіка АПК. – 2016. – № 3. – С. 14–21.

20. Гоблик Вл. В. Кластерні ініціативи регіонів в умовах інтеграційних процесів України / Вл. В. Гоблик, В. В. Гоблик, Я. Ю. Дем'ян // Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове видання. – 2015. – Вип. 5. – С. 678–683.

21. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 64232 від 26.02.2016 р. Літературно-письмовий твір наукового характеру «Аналіз залучення іноземних інвестицій у Закарпатську область» / Балян А. В., Дем'ян Я. Ю.

22. Дем'ян Я. Ю. Роль державного регулювання у зниженні інвестиційних ризиків / Я. Ю. Дем'ян // Економічні проблеми сучасності та стратегії інноваційного розвитку економіки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18-19 березня 2016 р.). – Львів: ЛЕФ, 2016. – С. 135–137.

ВИСНОВКИ

Розвиток слід пов'язувати з якісними перетвореннями та розглядати як процес переходу соціально-економічної системи на новий, вищий щабель функціонування. Почасти розвиток супроводжується кількісними змінами основних характеристик функціонування та відбувається на тлі економічного зростання. Проте розвиток – більш ємна категорія, ніж зростання. Як елемент динаміки розвиток у локальному прояві є фазою економічного циклу, а в глобальному – загальним висхідним трендом діяльності системи. Ці прояви розвитку знаходяться в діалектичному взаємозв'язку. Для соціально-економічної системи важливіше значення має розвиток як загальний тренд діяльності, з яким пов'язується поняття сталості.

Сталість характеризує здатність соціально-економічної системи при відхиленнях від зрівноваженого стану чи від чітко окресленої траєкторії руху в умовах циклічних коливань повертатися до такого зрівноваженого чи близького до нього стану або знову набувати втрачений вектор руху. З огляду на специфіку аграрної сфери розуміння сутності та характеристик процесу її сталого розвитку дещо вирізняється. Для цілей управління сталим розвитком аграрну сферу потрібно розуміти як середовище здійснення аграрного бізнесу та розглядати як сукупність суб'єктів аграрного виробництва, інфраструктури, суміжних видів діяльності, що розвиваються на селі, а також опосередковано людського капіталу, аграрних ландшафтів, сільських територій і соціальної сфери села. Сталість розвитку аграрної сфери варто розуміти як процес якісних та кількісних змін у її економічних, соціальних, екологічних та інших сегментах, що характеризується висхідним динамічним трендом відтворення виробництва, обміну, економічних відносин, капіталу, природних ресурсів, соціальних та інших факторів та здійснюється з метою досягнення встановлених критеріїв. В якості таких критеріїв, пропонується розглядати не лише техніко-технологічне удосконалення та підвищення економічної ефективності аграрного виробництва, а й зростання рівня та поліпшення якості життя сільських мешканців, зміцнення фінансового становища територіальних громад, збереження та відтворення аграрних ландшафтів, поліпшення стану сільських територій.

Ключовим чинником сталого розвитку є інвестиції. Під інвестиційним забезпеченням сталого розвитку аграрної сфери

доцільно розуміти процес акумуляції інвестиційних ресурсів з усіх можливих джерел і вчасного спрямування їх в оптимальній кількості, якості та пропорціях у різні сегменти аграрної сфери з метою досягнення її розвитку як цілісної системи.

Основою інвестування сталого розвитку є реалізація інновацій. Інвестиційне забезпечення передбачає створення привабливих умов діяльності шляхом удосконалення законодавства, забезпечення прозорості у прийнятті рішень державною владою й органами місцевого самоврядування, дерегуляцію підприємницької діяльності та інвестиційної активності, розвиток фінансового й інвестиційного ринків, поліпшення інформаційного забезпечення, розвиток наукової діяльності, удосконалення інвестиційної інфраструктури тощо.

Оцінювання сталого розвитку аграрної сфери та ефективності інвестиційного забезпечення цього процесу необхідно здійснювати за допомогою сукупності показників з аналізу економічної, екологічної та соціальної складових розвитку, зокрема: обсягу інвестицій, забезпеченості потреб господарюючих суб'єктів, інвестиційних можливостей товаровиробників та інвесторів, динаміки впровадження інновацій, ефективності господарської діяльності, частки виробництва екологічно чистої продукції, динаміки і доходів сільського населення, показників розвитку соціальної сфери села та сільських територій.

У системі індикаторів аналізу інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери важливе місце має посісти інтегральний індекс розвитку сільських населених пунктів, який включає оцінку інвестицій у благоустрій територій та обладнання житлового фонду. Додатковим індикатором оцінювання має слугувати модифікований індекс розвитку сільських населених пунктів, що включає оцінку забезпеченості сільського населення послугами й об'єктами інфраструктури та соціальної сфери.

Темпи економічного розвитку агросфери області недостатньо високі й нестійкі, впровадження інновацій обмежене. Розвиток сільського господарства Закарпаття відбувається у специфічних умовах та характеризується певними особливостями. Область вирізняється обмеженістю земельної площі в обробітку та зниженим рівнем концентрації земельних ресурсів у суспільному секторі, коли основна частка землі перебуває у користуванні особистих селянських господарств та власників колективних й

індивідуальних садів і городів. Також для неї характерна вертикальна зональність розміщення земель сільськогосподарського призначення, що впливає на спеціалізацію й сталість агровиробництва.

Внаслідок географічного розміщення дієвим важелем розвитку аграрної сфери області стало транскордонне співробітництво. Вирішальний вплив на функціонування й розвиток аграрної сфери Закарпаття справляє інвестиційне забезпечення, адже зв'язок між обсягами капітальних інвестицій та виробництвом сільськогосподарської продукції досить міцний. Істотна нерівномірність розподілу інвестицій по районах області супроводжується відмінностями у показниках розвитку їх аграрної сфери та свідчить про значну територіальну асиметрію.

На розвиток аграрної сфери впливає не лише обсяг інвестицій, а й сталість інвестиційних процесів та їхні якісні характеристики. Зокрема, міцним взаємозв'язком характеризуються показники сталості капітальних інвестицій, автономії джерел фінансування та розподілу залучених коштів в активах між оборотними і основними засобами, з одного боку, та показники сталості виробництва продукції сільського господарства - з другого. Це свідчить про необхідність збільшення обсягів інвестицій в аграрну сферу, потребу стабілізації джерел та оптимізації структури капіталу, забезпечення ефективного розподілу вкладень на формування активів аграрних товаровиробників.

Сталість розвитку аграрної сфери значною мірою залежить від структури виробництва, погодно-кліматичних особливостей та рельєфу місцевості, ризиків природних катаклізмів тощо. При цьому рослинницькі галузі в області у середньому менш сталі, ніж тваринницькі. Низинна зона, що традиційно вирізнялася високим природним потенціалом розвитку, нині поступово втрачає його через обмеженість водних ресурсів, посухи, повені. Натомість у горах клімат пом'якшується, а наслідки повеней менш руйнівні, що приводить до зростання природного потенціалу гірської і передгірної зон та уможливорює поступове розширення асортименту аграрних продуктів і видів діяльності.

Поряд з потенціалом різним є рівень сталості розвитку аграрної сфери у природно-кліматичних зонах, що пояснюється спільною взаємодією природних та господарських чинників.

Найбільшою сталістю характеризується передгірна зона, найменшою – низинна. Це обумовлює потребу диференційованого підходу до формування і реалізації політики інвестиційного забезпечення сталого розвитку. Такий підхід доцільно поширити на всю аграрну сферу України, яка також вирізняється значною зональністю та відмінностями умов господарювання.

Соціальний розвиток аграрної сфери Закарпаття має велике значення, проте залишається складною, не вирішеною проблемою. На тлі поступового поліпшення становища сільських населених пунктів, що підтверджується підвищенням інтегрального індексу до 71,26, розвиток соціальної сфери села й інфраструктури поки що недостатній, доступність послуг для селян у багатьох поселеннях залишається вкрай незадовільним. Недостатньо розвиненою є система охорони природного середовища й аграрних ландшафтів, руйнується мережа сільських доріг, що є прямим наслідком низького рівня економічного розвитку.

У перспективі до 2020 р. в Закарпатті можна забезпечити зростання обсягів виробництва валової продукції до 5,24 млрд грн, у тому числі у рослинництві до 2,78 млрд грн, тваринництві – до 2,46 млрд грн. Проте збереження сучасних тенденцій інвестування ускладнить отримання таких результатів. Тому важливого значення набуло вирішення проблеми щодо подолання існуючих тенденцій інвестування на основі активної політики інвестиційного забезпечення сталого розвитку шляхом спрямування інвестицій у всі сегменти аграрної сфери. Для аграрного виробництва оптимальним є прискорення темпів приросту інвестицій до 30,24 % й забезпечення додаткових щорічних вкладень у сільське господарство у розмірі 420,2 млн грн, у збереження аграрних ландшафтів та охорону навколишнього природного середовища – 20,8 млн грн, на розвиток шляхової мережі – 349,4 млн грн.

Перспективними стратегічними інвестиційними пріоритетами в аграрній сфері мають стати: в аграрному виробництві – вирощування плодів та овочів, картоплі, кукурудзи на зерно, виробництво молока і молочних продуктів, м'яса, кормовиробництво; у малому і середньому агробізнесі – вівчарство, вирощування екологічно чистих продуктів харчування, сироваріння, виноробство, рибне господарство, виробництво меду; у суміжних видах економічної діяльності на селі – переробка сільськогосподарської сировини, зелений і сільський туризм, проведення етнокультурних

фестивалів, народні промисли, розширення підсобних підприємств, розвиток деревообробки та виробництва будівельних матеріалів; в інфраструктурі – облаштування дорожньої мережі в сільській місцевості, удосконалення системи заготівель, поширення дорадництва і консультаційної допомоги товаровиробникам, розвиток освітніх та наукових установ, формування системи впровадження інновацій в аграрне виробництво; у збереженні аграрних ландшафтів та охороні навколишнього природного середовища – реалізація заходів із запобігання природним катаклізмам, захист і відновлення ґрунтів, збереження рекреаційних ресурсів та біорозмаїття, підтримування позитивної динаміки у чисельності мисливських тварин; у розвитку людського капіталу – облаштування соціальної сфери села та поліпшення житлово-комунальних умов, система початкової та середньої освіти, заклади охорони здоров'я і культури, зв'язку, транспорту тощо.

Основою реалізації політики сталого розвитку має стати механізм інвестиційного забезпечення, що являє собою сукупність принципів, заходів і інструментів, які у спільній взаємодії сприяють акумуляції інвестиційних ресурсів з усіх можливих джерел фінансування, їх вкладення та ефективного використання у різних сегментах аграрної сфери, що в кінцевому підсумку забезпечить її розвиток як цілісної соціально-економічної системи на людино-центристській основі. Інструментами залучення коштів та інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери мають стати програми транскордонного співробітництва, регіональні та загальнодержавна програма розвитку, місцеві програми з вирівнювання територіальної асиметрії, галузеві інвестиційні проекти, приватні інвестиційні проекти підприємств та сільських мешканців. Програмно-цільовий підхід до інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери дозволить збільшити обсяги аграрного виробництва, удосконалити організаційно-економічні, техніко-технологічні та соціальні засади функціонування аграрного бізнесу, сприятиме збереженню аграрних ландшафтів та охороні навколишнього природного середовища, уможливить поліпшення стану та розбудову соціальної сфери села, забезпечить розвиток людського капіталу на селі.

Заходами з реалізації механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери мають стати: створення

сприятливих для підприємництва умов, боротьба з корупцією, розвиток законодавчих ініціатив, стабілізація та подальший розвиток інвестиційного і фінансового ринку, удосконалення інституційного середовища, захист прав суб'єктів аграрної сфери, розвиток державно-приватного партнерства у соціальному та екологічному сегментах, інвестування у збутову мережу сусідніх держав, створення регіонального фонду підтримки тощо. Основними принципами реалізації механізму є системна цілісність, людино-центризм, диференційований зональний підхід, вирівнювання територіальної асиметрії, поглиблення транскордонного співробітництва, орієнтація на європейські стандарти, забезпечення ефективної конкуренції, розвиток підприємницької ініціативи, переорієнтація критеріїв розвитку, непряма державна підтримка.

Внаслідок значних відмінностей аграрного виробництва у низинній, передгірній та гірській зонах Закарпаття важливо зонально диференціювати засади інвестиційного забезпечення, а політику залучення інвестицій спрямовувати на вирівнювання територіальної асиметрії розвитку. Потрібно розвивати транскордонне співробітництво для прискорення міжнародної інтеграції, поширення європейських стандартів розвитку аграрної сфери. Сталий розвиток аграрного виробництва можливий лише за умови створення ефективного конкурентного середовища на тлі розподілу сфер впливу і напрямів діяльності між великими аграрними формуваннями та малим бізнесом на селі, поглиблення їх спеціалізації. Необхідно активізувати інвестиційні потоки з приватних джерел за непрямої державної підтримки, тоді як пряма участь держави доцільно лише щодо тих інвестиційних проєктів, реалізація яких за рахунок приватного капіталу неможлива.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнена система індикаторів для оцінювання ступеня досягнення стратегічних цілей розвитку аграрної сфери

Основні індикатори розвитку сільського господарства відповідно до ключових стратегічних цілей такого розвитку:

Стратегічна ціль: збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції для досягнення продовольчої безпеки держави, доведення рівня споживання населенням харчових продуктів до науково обґрунтованих норм та суттєвого нарощення обсягів її експорту.

Індикатори розвитку:

- збільшення обсягів виробництва валової продукції у порівняльних цінах;
- забезпечення науково обґрунтованого рівня споживання продукції на одну особу.

Стратегічна ціль: розширення виробництва органічної продукції.

Індикатори розвитку:

- збільшення площ сільськогосподарських угідь, сертифікованих відповідно до органічних стандартів;
- зростання частки органічної продукції.

Стратегічна ціль: збільшення експорту сільськогосподарської продукції.

Індикатори розвитку:

- збільшення обсягу експорту продукції АПК в цілому;
- збільшення обсягів експорту стратегічно важливих груп продуктів.

Стратегічна ціль: підвищення дохідності сільськогосподарського виробництва.

Індикатори розвитку:

- збільшення валової доданої вартості, створеної у сільському господарстві;
- збільшення норми прибутку сільськогосподарських підприємств.

Стратегічна ціль: підвищення продуктивності та оплати праці в сільському господарстві.

Індикатори розвитку:

- підвищення продуктивності праці в сільському господарстві;
- зростання рівня оплати праці в сільськогосподарських підприємствах до середнього по економіці держави.

Індикатори розвитку рослинництва і тваринництва:

Розвиток рослинництва:

- Збільшення виробництва продукції рослинництва, зокрема збільшення обсягів валової продукції рослинництва в цілому та по окремих видах продуктів;
- Створення збалансованої кормової бази для тваринництва шляхом збільшення виробництва кормових культур;
- Створення сировинної бази для біоенергетики;
- Нарощування експорту продукції рослинництва та продуктів її переробки;
- Підвищення урожайності сільськогосподарських культур.

Розвиток тваринництва:

- Забезпечення стабільного нарощування виробництва продукції для потреб внутрішнього ринку, зокрема для забезпечення фізіологічних норм харчування населення, збільшення експорту продукції, виробництва органічних добрив та підвищення ефективності галузі;
- Молочне скотарство – збільшення середньорічного поголів'я корів, збільшення обсягів виробництва молока, оптимізація обсягів виробництва молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, підвищення річних надоїв молока від корови, забезпечення науково обґрунтованих обсягів споживання молока з розрахунку на одну особу;
- Виробництво м'яса великої рогатої худоби – збільшення середньорічного поголів'я ВРХ, збільшення виробництва (вирощування) живої маси тварин, оптимізація обсягів виробництва з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, підвищення виробництва живої маси ВРХ на одну особу, збільшення експорту м'яса ВРХ, забезпечення раціональних обсягів споживання м'яса великої рогатої худоби на одну особу;
- Свинарство – збільшення середньорічного поголів'я свиней, забезпечення оптимальних обсягів виробництва (вирощування) живої маси свиней, забезпечення раціональних обсягів споживання м'яса свиней на одну особу;

- Птахівництво – збільшення обсягів виробництва м'яса птиці, підвищення рівня споживання м'яса птиці однією людиною до раціональних обсягів, збільшення обсягів одержання яєць та забезпечення обсягів їх споживання відповідно до раціональних норм;

- Вівчарство – збільшення поголів'я овець, зростання продуктивності овець.

Групування індикаторів сталого розвитку залежно від методології оцінювання та особливостей визначення:

1 група: Абсолютні динамічні показники:

- збільшення обсягів виробництва валової продукції у порівнянних цінах;

- підвищення урожайності основних сільськогосподарських культур та продуктивності сільськогосподарської худоби та птиці;

- збільшення обсягів внесення поживних речовин для забезпечення запланованого урожаю основних сільськогосподарських культур;

- збільшення обсягів хімічної меліорації ґрунтів для підвищення їх родючості;

- збільшення площ сільськогосподарських угідь, сертифікованих відповідно до органічних стандартів;

- збільшення обсягів виробництва біоетанолу та біодизеля;

- збільшення обсягу експорту продукції АПК в цілому;

- збільшення виробництва продукції, що імпортується (імпортозаміщення), досягнення безпечного (не більше 20%) співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку;

- зростання позитивного сальдо зовнішньої торгівлі продукцією сільського господарства та продуктами харчування;

- збільшення валової доданої вартості, створеної у сільському господарстві;

- збільшення обсягів купівлі-продажу сільськогосподарської продукції за біржовими контрактами (спотовими, форвардними та ф'ючерсними) до рівня не менше 20 % товарного обороту;

- збільшення кількості оптових ринків сільськогосподарської продукції;

- збільшення площі складів для зберігання овочів;

- збільшення кількості суб'єктів малого підприємництва на

селі;

- збільшення вартості основних виробничих засобів;
- зростання обсягів залучених кредитних ресурсів сільськогосподарськими товаровиробниками;
- зростання податкових надходжень від підприємств АПК до зведеного бюджету України;
- зростання обсягів бюджетного фінансування сільського господарства;
- зниження втрат сільськогосподарських підприємств через сплату коштів за штрафними санкціями внаслідок порушення ведення бухгалтерського обліку;
- збільшення кількості аграрних підприємств, які здійснюють технологічні інновації;
- збільшення внутрішніх поточних витрат, за рахунок надходжень з державного бюджету України, на виконання наукових та науково-технічних робіт у сфері аграрної економіки;
- підвищення доходів від оплати праці, грошових і загальних доходів домогосподарств у сільській місцевості;
- збільшення кількості зайнятих у підприємницьких структурах різних галузей, що функціонують на селі;
- зменшення природного убутку сільського населення.

2 група: Відносні динамічні показники:

- зростання частки органічної продукції;
- збільшення норми прибутку сільськогосподарських підприємств;
- збільшення частки виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах;
- збільшення частки вітчизняної техніки в загальній ємності ринку технічних засобів;
- зростання частки АПК у податкових надходженнях зведеного бюджету;
- зростання частки великих (холдингових) підприємств у загальній структурі податкових надходжень від сільського господарства;
- зростання частки застрахованих площ у загальному обсязі посівів;
- підвищення середньорічного темпу приросту інвестицій в основний капітал до 10-12 %;

- підвищення частки власних джерел фінансування інвестицій в основний капітал сільського господарства;
- підвищення питомої ваги професійних сертифікованих бухгалтерів у загальній кількості бухгалтерів в аграрному секторі;
- підвищення рівня винахідницької активності в системі створення інновацій;
- підвищення рівня комерціалізації наукових розробок в аграрній сфері економіки;
- підвищення питомої ваги науковців у віці до 40 років;
- збільшення частки оплати праці в доданій вартості сільського господарства;
- збільшення частки доходів сільських домогосподарств від підприємницької діяльності та самозайнятості.

3 група: Оптимізаційні показники:

- забезпечення науково обґрунтованого рівня споживання продукції на одну особу;
- оптимізація розмірів землекористування сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, особистих селянських господарств;
- досягнення оптимального співвідношення між максимальними і мінімальними обсягами пропозиції на ринку (не більше 1,4);
- досягнення оптимального (близького до 1) співвідношення темпів росту цін на сільськогосподарську продукцію і цін на промислову продукцію, що споживається сільським господарством;
- забезпечення наявності підприємницьких структур у кожному сільському населеному пункті з чисельністю населення понад 50 осіб;
- забезпечення наявності не менше одного сільськогосподарського кооперативу на 2-3 сільських населених пункти;
- забезпечення двократного перевищення обсягів закупівлі сільськогосподарської техніки над обсягами її вибуття;
- зростання частки невиробничих програм підтримки аграрної сфери до двох третин від загального обсягу;
- повне забезпечення потреб розвитку сільського господарства в інвестиційних ресурсах;
- фінансування робіт з будівництва, ремонту та облаштування

доріг із твердим покриттям у сільській місцевості в обсягах, не менших однієї третини витрат на ці цілі загалом по державі;

- забезпечення усіх суб'єктів сільськогосподарського виробництва сучасними засобами передачі та обробки інформації;

- досягнення 100%-го рівня подання бухгалтерської звітності до управлінь агропромислового розвитку районних держадміністрацій суб'єктами господарювання в аграрному секторі, які отримують кошти прямої та непрямой державної підтримки;

- досягнення щорічного зростання продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах оптимального рівня;

- зростання рівня оплати праці в сільськогосподарських підприємствах до середнього по економіці держави;

- підвищення сумарного коефіцієнта народжуваності у сільській місцевості та зниження коефіцієнта смертності сільського населення до відповідного показника у міських поселеннях;

- підвищення очікуваної тривалості життя до європейського рівня та зменшення на 5 років розриву між очікуваною тривалістю життя чоловіків і жінок у сільській місцевості;

- забезпечення сіл об'єктами соціальної інфраструктури згідно із соціальними стандартами і нормативами.

4 група: Показники якісних трансформацій:

- включення вартості земель до економічного обороту та земельних ділянок у ринковий оборот;

- досягнення стану рівноваги між попитом та пропозицією на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства;

- недопущення цінових коливань на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства понад індекс споживчих цін або індекс цін виробників за відповідний період;

- забезпечення підвищення рівня саморегулювання відносин у агропродуктових ланцюгах і кращу урегульованість ринків сільськогосподарської продукції та продовольства шляхом передачі громадським організаціям АПК частини державних повноважень, а також запровадження механізму сільськогосподарської контрактиції;

- активізація малого інноваційного аграрного бізнесу.

5 група: Показники створення умов розвитку:

- створення Державної системи сільськогосподарського дорадництва та забезпечити розвиток недержавних сільськогосподарських дорадчих служб;

- створення нових організацій інноваційної аграрної інфраструктури (фінансових, консалтингових, маркетингових, інформаційно-консультативних, юридичних, освітніх тощо).

Джерело: узагальнено за науковими розробками фахівців ННЦ «Інститут аграрної економіки» [162]

Додаток Б
Роль Закарпаття у виробництві
валової продукції рослинництва в Україні

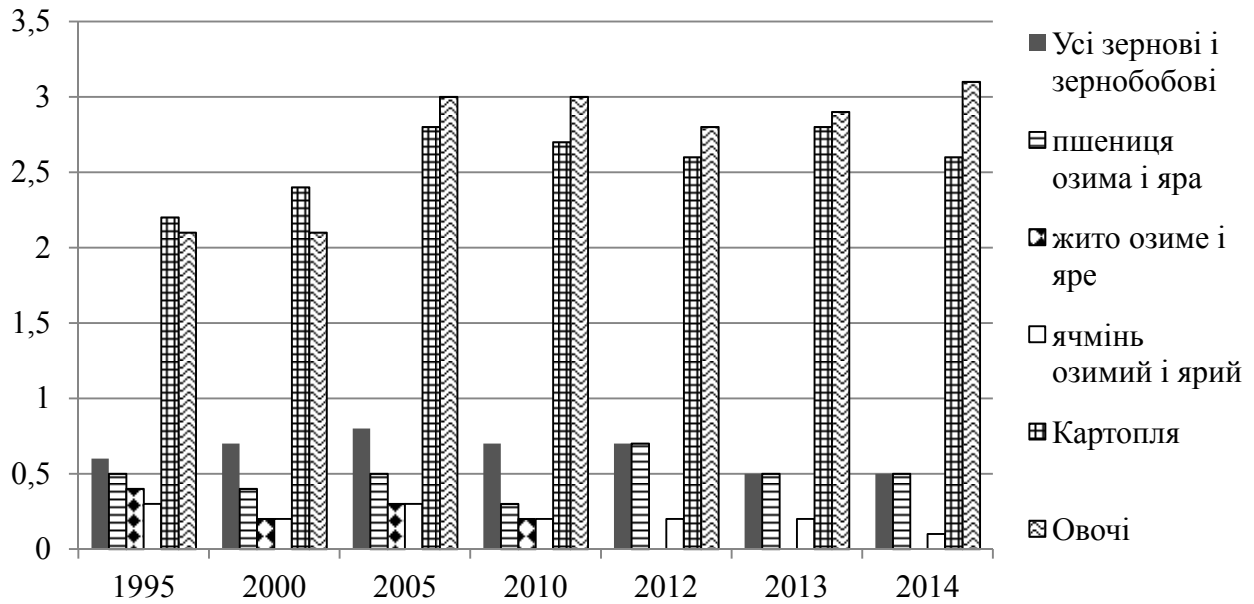

Рис. Частка у валових зборах основних сільськогосподарських культур, %

Джерело: розраховано автором за [розд.2,1-4]

Додаток В

Роль Закарпаття у виробництві валової продукції тваринництва в Україні

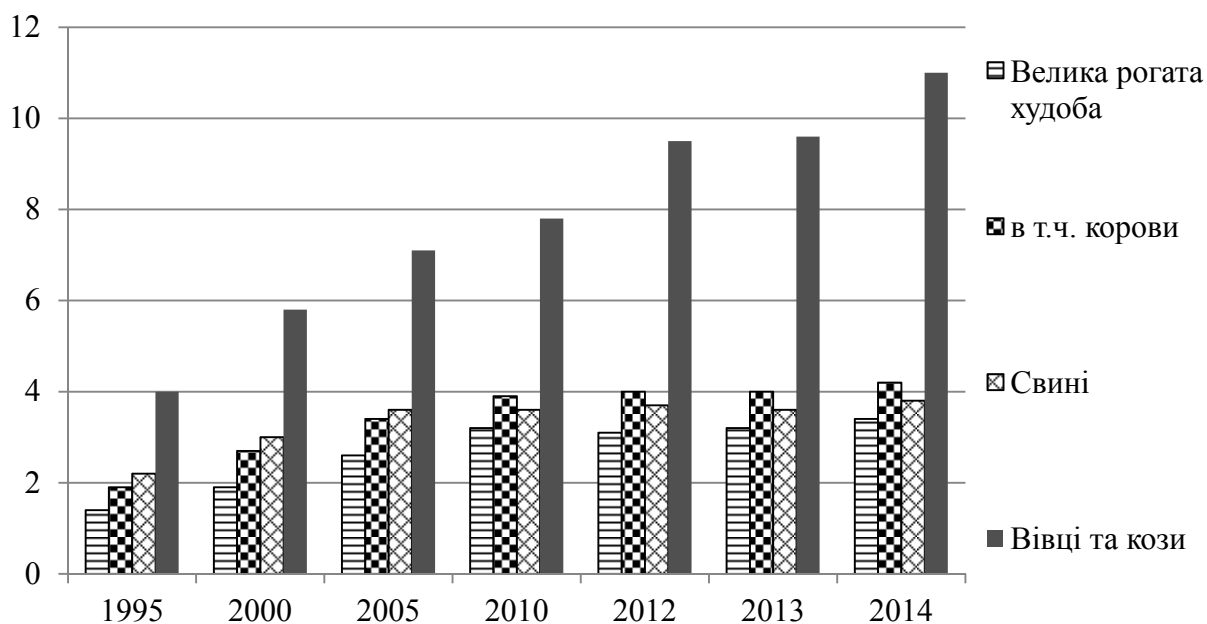

Рис. В.1. Частка поголів'я худоби, %

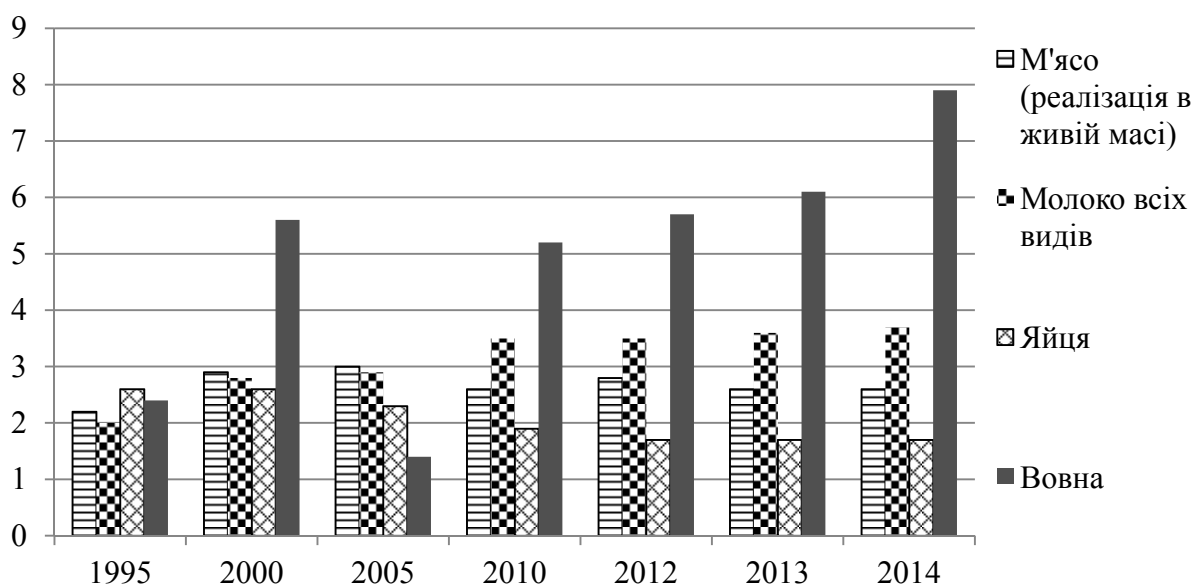

Рис. В.2. Частка у виробництві основних продуктів тваринництва, %

Джерело: розраховано автором за [розд.2, 1-4]

Додаток Г

**Розрахунок рівняння регресії при вивченні зв'язку між
обсягами капітальних інвестицій та виробництвом валової
продукції сільського господарства у Закарпатті**

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,871947565
R-квадрат	0,760241586
Нормированный R-квадрат	0,535823985
Стандартная ошибка	173,6912301
Наблюдения	14

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	378421,9395	378421,9	12,54355	0,006297
Остаток	12	271517,7907	30168,64		
Итого	13	649939,7302			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	3314,11	126,2623	27,909	4,73E-10	3238,22	3809,467	3238,217	3809,467
6,2	15,2885	3,09978	3,5417	0,006297	3,9663	17,991	3,966274	17,99069

ВЫВОД ОСТАТКА

ВЫВОД ВЕРОЯТНОСТИ

<i>Наблюдение</i>	<i>Предсказанное 3272,4</i>	<i>Остатки</i>	<i>Стандартные остатки</i>	<i>Перцентиль</i>	<i>3272,4</i>
1	3635,822621	-49,27222122	-0,29902	4,545455	3586,55
2	3722,552634	16,74736648	0,101636	13,63636	3694,529
3	3723,650482	4,431618226	0,026894	22,72727	3728,082
4	3723,650482	-29,12112067	-0,17673	31,81818	3739,3
5	3956,394312	-129,9657408	-0,78873	40,90909	3826,429
6	4150,713454	-199,0134537	-1,20777	50	3838,3
7	4036,537235	-198,237235	-1,20306	59,09091	3951,7
8	4124,365096	-79,56509553	-0,48286	68,18182	4044,8
9	4026,656601	180,6433993	1,096284	77,27273	4207,3
10	4161,691936	151,2080637	0,917647	86,36364	4308,3
11	3976,155581	332,1444191	2,015709	95,45455	4312,9

Джерело: розраховано автором

Додаток Д
Вихідна інформація для розрахунку рівняння множинної
регресії зв'язку між сталістю інвестиційних процесів та
сталістю результатів господарювання в сільському
господарстві Закарпаття

Таблиця Д.1

Показники сталості факторних і результативної ознак

Індекси	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	Валової продукції сільського господарства	1,10	1,04	1,00	0,99	1,04	1,03	0,97	1,05	1,04	1,03
Капітальних інвестицій	1,65	1,77	1,01	1,00	2,16	1,45	0,82	1,17	0,84	1,27	0,71
Частки власних коштів у структурі фінансових джерел	1,05	1,03	0,89	0,94	0,94	0,86	0,84	1,18	0,97	1,04	1,02
Співвідношення оборотних і необоротних активів	0,88	1,29	1,16	1,19	1,02	1,16	1,00	1,01	1,14	0,89	1,35

Таблиця Д.1

Матриця коефіцієнтів парної кореляції

	Валова продукція сільського господарства	Капітальні інвестиції	Частка власних коштів у структурі фінансових джерел	Співвідношення оборотних і необоротних активів
Валова продукція сільського господарства	1	<i>0,584</i>	<i>0,589</i>	<i>0,388</i>
Капітальні інвестиції	0,584	1	<i>0,132</i>	<i>0,275</i>
Частка власних коштів у структурі фінансових джерел	0,589	0,132	1	<i>0,181</i>
Співвідношення оборотних і необоротних активів	0,388	0,275	0,181	1

Джерело: розраховано автором

Додаток Е

Розрахунок рівняння множинної регресії при вивченні зв'язку між сталістю інвестиційних процесів та сталістю результатів господарювання в сільському господарстві Закарпаття

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,792373507
R-квадрат	0,627855775
Нормированный R-квадрат	0,441783663
Стандартная ошибка	0,020333686
Наблюдения	10

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	3	0,004185	0,001395	3,37426	0,095608
Остаток	6	0,002481	0,000413		
Итого	9	0,006666			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	0,829059358	0,09076	9,13512	9,68E-05	0,607	1,0511	0,60699	1,0511
1,64516129	0,030527157	0,0149	2,04741	0,086552	-0,006	0,0670	-0,0059	0,0670
1,046875	0,151166358	0,06661	2,2695	0,063716	-0,012	0,3142	-0,0118	0,3142
0,881410256	0,005040826	0,0486	0,10372	0,920773	-0,114	0,1240	-0,1139	0,1240

ВЫВОД ОСТАТКА

ВЫВОД ВЕРОЯТНОСТИ

<i>Наблюдение</i>	<i>Предсказанное 1,096</i>	<i>Остатки</i>	<i>Стандартные остатки</i>	<i>Перцентиль</i>	<i>1,096</i>
1	1,045642253	-0,00305	-0,18387	5	0,971303
2	1,000143939	-0,00314	-0,18937	15	0,991
3	1,007887853	-0,01689	-1,01719	25	0,997
4	1,043112351	-0,00741	-0,44639	35	0,998933
5	1,009009686	0,023729	1,42924	45	1,025099
6	0,986132908	-0,01483	-0,89321	55	1,032738
7	1,049003511	0,004796	0,288895	65	1,035701
8	1,006384058	0,033791	2,035309	75	1,040175
9	1,029768928	-0,00467	-0,28127	85	1,04259
10	1,01125482	-0,01232	-0,74215	95	1,0538

Джерело: розраховано автором

Додаток Ж
Результати початкового етапу оцінювання сталості
сільськогосподарського виробництва в Закарпатті

Таблиця Ж.1

Оцінювання сталості посівних площ
основних сільськогосподарських культур, тис. га

Роки	Зернові та зернобобові культури	Соняшник	Картопля	Овочі відкритого ґрунту	Кормові культури
1995	65,5	1,7	28,8	9,6	84,4
1996	68,3	2,7	29,1	9,9	82,9
1997	72,9	1,8	30,2	10,1	78,0
1998	78,3	1,6	28,6	9,6	76,3
1999	65,6	1,7	30,9	9,7	79,0
2000	72,2	1,5	34,3	10,8	64,2
2001	78,1	1,2	33,8	11,8	66,4
2002	83,1	1,7	35,0	11,9	59,2
2003	83,6	2,3	34,2	12,3	59,0
2004	86,2	2,1	34,9	12,4	55,5
2005	81,5	2,1	34,9	12,5	59,4
2006	82,0	2,0	35,1	13,0	58,4
2007	84,6	1,9	35,6	12,9	54,9
2008	87,3	1,6	35,5	12,9	53,8
2009	84,5	1,9	36,0	13,0	56,0
2010	80,9	2,1	35,6	13,1	52,4
2011	85,7	2,8	35,6	13,6	50,2
2012	90,5	3,7	36,1	13,8	46,0
2013	89,2	6,1	36,2	13,5	44,6
2014	89,1	3,6	35,1	13,2	46,8
Середнє значення	80,46	2,31	33,78	11,98	61,37
Середньоквадратичне відхилення	7,75	1,10	2,63	1,47	12,48
Дисперсія	60,06	1,22	6,93	2,16	155,68
Варіація, %	9,63	47,93	7,79	12,28	20,33

Джерело: розраховано автором за [розд. 2 ,4]

Продовження додатка Ж
Таблиця Ж.2

**Оцінювання сталості виробництва
основних сільськогосподарських культур, тис. ц**

Роки	Зернові та зернобобові культури	Насіння соняшнику	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди
1995	1968,8	20,0	3268,4	1217,0	1165,0
1996	2154,1	28,0	4148,2	1190,0	1146,0
1997	2325,9	17,0	3710,8	1026,0	1361,0
1998	1902,8	11,0	2939,4	883,0	615,8
1999	1762,5	13,0	3782,5	1129,0	470,4
2000	1668,4	12,0	4780,0	1233,0	1036,4
2001	2438,6	11,1	4746,1	1868,3	783,4
2002	2607,1	17,0	5339,7	1937,0	723,1
2003	2720,0	22,7	5218,8	2084,8	860,0
2004	3554,5	23,0	5608,6	2162,0	643,7
2005	2957,9	23,5	5434,5	2175,9	663,9
2006	2866,8	24,2	5649,8	2265,2	629,7
2007	3011,8	23,7	5886,4	2350,2	635,6
2008	3164,0	18,8	5756,7	2358,3	837,7
2009	3017,0	22,5	6110,2	2398,2	940,3
2010	2557,9	22,5	5008,1	2459,0	971,9
2011	3217,8	44,4	5901,0	2624,9	978,6
2012	3220,5	64,8	6086,1	2827,2	1141,2
2013	3250,2	97,0	6148,9	2890,0	1184,5
2014	3433,9	60,2	6108,6	2970,2	1330,7
<i>Середнє значення</i>	<i>2690,03</i>	<i>28,82</i>	<i>5081,64</i>	<i>2002,46</i>	<i>905,95</i>
<i>Середньоквадратичне відхилення</i>	<i>574,21</i>	<i>21,79</i>	<i>1009,69</i>	<i>664,78</i>	<i>259,44</i>
<i>Дисперсія</i>	<i>329720,10</i>	<i>474,77</i>	<i>1019471,74</i>	<i>441936,57</i>	<i>67307,92</i>
<i>Варіація, %</i>	<i>21,35</i>	<i>75,60</i>	<i>19,87</i>	<i>33,20</i>	<i>28,64</i>

Джерело: розраховано автором за [розд.2, 4]

Продовження додатка Ж
Таблиця Ж.3

**Оцінювання сталості урожайності основних
сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі**

Роки	Зернові та зернобобові культури	Насіння соняшнику	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди
1995	29,9	11,4	113,8	77,0	50,2
1996	31,2	10,3	142,7	76,2	49,0
1997	32,0	9,8	123,1	78,3	59,2
1998	28,0	10,5	102,8	76,7	41,3
1999	27,7	7,8	122,5	70,3	33,0
2000	25,8	12,1	139,3	78,0	77,0
2001	31,7	10,1	140,5	110,2	59,4
2002	32,8	10,6	152,8	132,9	55,6
2003	33,5	10,5	152,5	137,5	67,2
2004	41,6	11,5	160,6	178,8	51,3
2005	37,0	11,2	156,1	174,2	54,6
2006	35,0	12,1	161,0	174,7	51,8
2007	36,0	12,7	165,7	180,1	50,6
2008	36,8	12,2	162,7	182,4	67,4
2009	36,3	12,4	169,4	184,1	75,5
2010	32,8	11,1	141,0	186,9	78,8
2011	37,6	16,1	165,5	192,2	78,9
2012	36,1	17,7	168,7	203,0	93,8
2013	37,1	13,7	170,0	211,8	94,2
2014	38,7	16,6	174,0	223,7	103,1
<i>Середнє значення</i>	<i>33,88</i>	<i>12,02</i>	<i>149,24</i>	<i>146,45</i>	<i>64,60</i>
Середньоквадратичне відхилення	4,06	2,42	20,49	53,78	18,74
<i>Дисперсія</i>	<i>16,51</i>	<i>5,87</i>	<i>420,01</i>	<i>2892,22</i>	<i>351,08</i>
Варіація, %	11,99	20,16	13,73	36,72	29,01

Джерело: розраховано автором за [розд. 2 ,4]

Продовження додатку Ж
Таблиця Ж.4

Оцінювання сталості поголів'я худоби та птиці на
1 січня, тис. голів

Роки	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози	Птиця
	усього	в т.ч. корови			
1995	255,9	141,5	305,8	175,3	3184,9
1996	241,2	142,6	286,6	163,3	3644,7
1997	223,7	140,1	256,0	140,5	3548,4
1998	207,3	139,0	240,8	125,5	3677,8
1999	201,7	139,6	249,0	119,1	3439,2
2000	195,4	139,0	256,4	115,8	3405,3
2001	182,4	134,7	231,8	108,9	3158,4
2002	189,7	137,6	245,8	113,9	3427,7
2003	194,4	139,8	258,8	115,6	3688,0
2004	194,6	140,1	261,1	116,7	3754,8
2005	185,7	134,2	252,3	119,1	3668,8
2006	171,0	124,9	254,9	116,5	2812,7
2007	169,3	121,3	266,0	118,3	2961,3
2008	164,4	115,8	267,7	128,9	3083,4
2009	152,4	106,9	276,2	132,8	3384,4
2010	147,8	104,0	282,5	136,3	2988,4
2011	143,1	102,4	285,7	135,0	3126,0
2012	140,7	100,7	275,3	138,8	3282,0
2013	144,1	101,1	279,6	164,7	3307,3
2014	144,3	101,2	287,8	166,0	3310,7
<i>Середнє значення</i>	<i>182,46</i>	<i>125,33</i>	<i>266,0 1</i>	<i>132,55</i>	<i>3342,71</i>
Середньоквадратичне відхилення	33,25	16,71	18,64	20,08	270,90
<i>Дисперсія</i>	<i>1105,71</i>	<i>279,13</i>	<i>347,5 3</i>	<i>403,15</i>	<i>73385,3 6</i>
Варіація, %	18,22	13,33	7,01	15,15	8,10

Джерело: розраховано автором за [розд. 2 ,4]

**Оцінювання сталості виробництва
основних видів продукції тваринництва**

Роки	М'ясо (у забійній вазі), тис. т	Молоко, Тис. т	Яйця, млн шт.	Вовна, т
1995	49,2	352,1	240,4	334
1996	48,0	352,8	270,2	285
1997	45,8	353,9	247,3	242
1998	45,7	362,8	261,8	210
1999	46,9	363,5	241,9	201
2000	45,0	360,3	229,7	191
2001	45,1	373,1	259,5	188
2002	47,5	389,0	283,2	189
2003	48,6	392,7	292,7	185
2004	44,0	438,5	294,5	196
2005	44,5	395,7	298,6	190
2006	45,0	395,3	289,6	198
2007	48,7	396,4	289,1	199
2008	50,6	393,9	293,6	208
2009	50,3	385,2	300,2	218
2010	49,6	391,8	317,2	218
2011	51,5	389,3	328,2	210
2012	58,4	401,1	332,6	213
2013	58,6	410,3	337,5	216
2014	59,7	409,6	339,3	205
Середнє значення	49,14	385,37	287,36	214,80
Середньоквадратичн е відхилення	4,74	22,63	33,39	36,00
Дисперсія	22,48	511,95	1114,58	1295,75
Варіація, %	9,65	5,87	11,62	16,76

Джерело: розраховано автором за [розд. 2 ,4]

Додаток 3
Характеристика технічної оснащеності та ефективності
використання основних засобів у сільському господарстві
Закарпаття

Таблиця 3.1

Характеристика технічного оснащення аграрного виробництва
у Закарпатті у 2014 р.

Види с.-г. техніки	Наявність, шт.	Навантаження площі на одиницю техніки, га	Забезпеченість потреб виробництва відповідною технікою, %
Комбайни, всього	104	х	х
у т.ч.: – зернові	73	1206	76,5
– кормові	31	1496	35,6
Трактори	476	947	46,5
Прес-підбирачі	15	13713	17,0
Граблі	24	1054	56,9
Косарки	45	478	44,8

Джерело: розраховано автором за [розд. 2 ,1- 4]

Таблиця 3.2

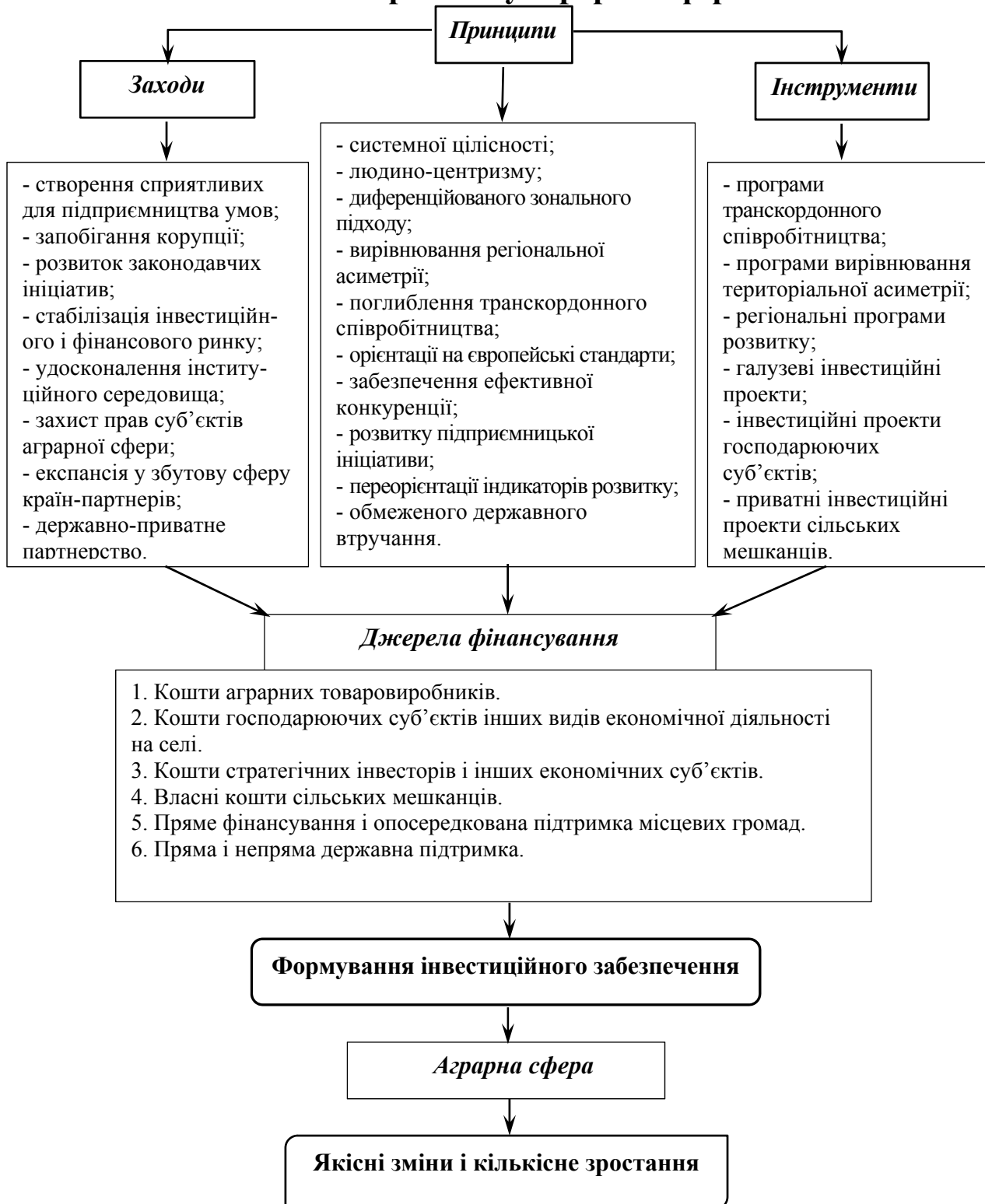
Стан і ефективність використання основних засобів у
сільському
господарстві Закарпаття у 1995-2015 рр.

Показники	Роки				
	1995	2000	2005	2010	2014
Рівень зносу, %	43,62	51,24	49,16	44,55	42,37
Коефіцієнт оновлення	0,83	2,47	5,79	6,2	10,41
Коефіцієнт вибуття	5,10	8,63	10,28	13,87	9,75
Озброєність основними засабами ,	226,9	147,4	154,4	166,1	193,0

Джерело: розраховано автором за [розд. 2 ,1-4]

Додаток И

Наочне представлення механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери

Джерело: запропоновано автором

Наукове видання

ДЕМ'ЯН
Ярослава Юрїївна

Аграрна сфера Закарпаття:
інвестиційне забезпечення сталого розвитку

МОНОГРАФІЯ

У авторській редакції

Підписано до друку 23.08.2017 р. Гарнітура Times New Roman.
Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 8,97.Тираж 100 прим. Зам. № 36.

Адреса видавництва:
Мукачівський державний університет,
вул. Ужгородська, 26,
м. Мукачево, Закарпатська обл., 89600,
тел./факс: (03131) 2-11-09. Е-mail: rvc@mail.msu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів та
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4916 від 16.06.2015 р.